

HLINKOVA GARDA NA ÚZEMÍ POHRONSKEJ ŽUPY

Organizácia a aktivity 1938 – 1945

ANTON HRUBOŇ

Vydalo

Občianske združenie Historia nostra
Smreková 3/13
034 01 Ružomberok
v spolupráci s Ústavom pamäti národa
1. vydanie

Recenzenti

prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
doc. PhDr. Peter Mičko, PhD.
PhDr. Martin Lacko, PhD.
PhDr. Peter Sokolovič, PhD.

Jazyková redaktorka

Mgr. Livia Némethová

Resumé

Mgr. Miroslava Macejková
Mgr. Martin Spišiak

Dizajn

František Stanko

Tlač

DALI-BB, s. r. o., Banská Bystrica

© Anton Hruboň 2012 (hrubon@gmail.com)

© Historia nostra, o. z. 2012

ISBN 978-80-970080-5-5

ÚVOD	9
AUTONOMISTICKÉ HNUTIE A POČIATKY HLINKOVEJ GARDY	15
Rodobrana na území Pohronskej župy	15
Vznik organizácií HG, vývoj organizačnej štruktúry a aktivity v období autonómie	23
Prvé prejavy opozície voči HG	29
HG počas marcovej krízy	33
VZOSTUP A PÁD HLINKOVEJ GARDY	37
Hlinkova garda v období výstavby a konsolidácie režimu.	37
Politický zápas o moc	47
Stagnácia a úpadok Hlinkovej dopravnej gardy.	54
Konflikty s oponentmi	57
HG a ťaženie proti Sovietskemu zväzu	68
Židovská otázka	71
V znamení úpadku	85
MEDZI POVSTANÍM A ZÁNIKOM PRVEJ SLOVENSKEJ REPUBLIKY	95
KULTÚRNO-OSVETOVÁ, SOCIÁLNA, ŠPORTOVÁ A BRANNÁ ČINNOSŤ	133
Kultúrno-osvetové a sociálne aktivity.	133
Športová činnosť a branná výchova.	137
ZÁVER	147
SUMMARY	153
ZUSAMMENFASSUNG	157
POUŽITÉ PRAMENE A LITERATÚRA	161
PRÍLOHY	167

Ďakujem všetkým osobám, ktoré sa pričínili o vznik tejto publikácie, menovite recenzentom prof. Karolovi Fremalovi, doc. Petrovi Mičkovi, Dr. Martinovi Lackovi a Dr. Petrovi Sokolovičovi za posúdenie textu a konštruktívne pripomienky, kolegovi Dr. Marianovi Uhrinovi za odborné konzultácie vyskytnutých problémov, zamestnancom archívov za ochotu pri vyhľadávaní materiálov, majiteľom fotografií za ich nezištné poskytnutie, Katedre histórie FHV UMB v Banskej Bystrici za vytvorené podmienky pre výskum problematiky, mojim najbližším za dlhodobú trpezlivosť a podporu a ďalším, ktorí akýmkoľvek spôsobom prispeli k tomu, že toto dielo mohlo uzrieť svetlo sveta.

ÚVOD

Keď historik Martin Lacko takmer pred desaťročím napísal, že naše národné dejiny – špeciálne dejiny prvej Slovenskej republiky – trpia množstvom tzv. „bielych miest“,¹ mal nepochybne pravdu. Od tej doby sa situácia zmenila nepoznateľne k lepšiemu. Stav historického bádania sa posunul výrazne smerom dopredu. Vyšli desiatky podnetných štúdií a niekoľko zásadných diel, ktoré prelomili mýty staršej historiografie, priniesli množstvo nových tém a hodnotenia prvého samostatného štátu Slovákov v histórii postavili do úplne novej roviny.

Bolo by zrejme zbytočné opakovať, aké fatálne dôsledky po sebe zanechalo vyše 40-ročné panstvo marxisticko-leninskej historiografie. Historická spisba, plne v područí vtedajšieho politického hegemonu, sa stala vernou slúžkou moci. Štúdium aspektov vývoja prvej Slovenskej republiky pomimo dejín ilegálnej Komunistickej strany Slovenska (KSS), odboja a Slovenského národného povstania sa v systematickejšej podobe prakticky nerealizovalo. Do tejto kategórie spadá aj výskum organizácie a aktivít Hlinkovej gardy (HG), ktorá v rokoch 1938 – 1945 patrila k najmarkantnejším symbolom ľudáckeho režimu.

Práce dotýkajúce sa problematiky HG vydané v časoch komunistickej totality možno zrátať na prstoch jednej ruky. Najprínosnejšou z nich je rozsiahla štúdia Ladislava Suška, ktorý popísal proces genézy a etablovania

¹ LACKO, M.: Nové trendy v interpretácii slovenských dejín 1939 – 1945. In: LENČ, J., PECINA, J., PRIEČKO, M., ŠTIBRANÝ, V. (zost.): *Perspektívy štúdia a výskumu v spoločenských vedách*. Trnava 2004, s. 153.

sa HG v mocenských štruktúrach režimu do salzburských rokovaní.² Hoci ju L. Suško publikoval ešte v roku 1969, svoju nespornú hodnotu má dodnes. Z obdobia spoločenského odmäku v 60. rokoch pochádza cenný príspevok Ľubomíra Liptáka k otázke roly HG počas vládnej krízy roku 1940.³ Odmysliac nutné dobové klišé si po faktografickej stránke uznanie zaslúži i vedecká tvorba Antona Hrnka.⁴

Historiografia venujúca sa Hlinkovej garde ako samostatnej téme sa začala rozvíjať až v poslednom decéniu. Celkový stav spracovania problematiky je však stále pomerne skromný. Základné východisko pre akýkoľvek ďalší výskum predstavuje publikácia Petra Sokoloviča *Hlinkova garda 1938 – 1945*.⁵ Ide o prvé a doposiaľ jediné monografické spracovanie dejín organizácie. Ich hlavnú líniu však zachytáva najmä na celoslovenskej úrovni, pričom do regionálnych kontextov preniká len v menšej miere. Tým sa autor bližšie venoval vo svojich čiastkových štúdiách, približujúcich vývoj HG na príklade mesta Trnava.⁶ Ďalšie

2 SUŠKO, L.: Hlinkova garda od svojho vzniku až po salzburské rokovania (1938 – 1940). In: *Zborník Múzea SNP*, roč. 2, 1969, s. 166 – 259.

3 LIPTÁK, Ľ.: Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a Slovenského štátu. In: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 329 – 365

4 HRNKO, A.: Fašizácia slovenského štátu do leta 1940. In: *Historický časopis*, roč. 33, 1985, č. 4, s. 529 – 552; HRNKO, A.: *Politický vývoj a protifašistický odboj na Slovensku (1939 – 1941)*. Bratislava 1988, 136 s.

5 SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009, 559 s.

6 SOKOLOVIČ, P.: Vývoj Hlinkovej gardy v Trnave na pozadí formovania vzťahu k HSES v období od 6. októbra 1938. In: *Historické rozhľady*, roč. 1, 2004, s. 127 – 143; SOKOLOVIČ, P.: Národný výbor v Trnave a jeho vzťahy k Hlinkovej garde v roku 1938. In: *Historické rozhľady*, roč. 2, 2005, s. 157 – 174; SOKOLOVIČ, P.: Hlinkova garda v Trnave od Povstania po jej zánik. In: ŠMIGEL, M., MIČKO, P., SYRNÝ, M. (zost.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945)*. Banská Bystrica 2006, s. 191 – 201; SOKOLOVIČ, P.: Vzostup a pád Hlinkovej gardy v Trnave na pozadí pomoci vláde pri konsolidácii režimu. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (zost.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.)*. Prešov 2007, s. 326 – 341; SOKOLOVIČ, P.: „Kariéra“ protifašistického radikála z Trnavy. In: *Pamäť národa*, roč. 4, 2008, č. 3, s. 33 – 46; SOKOLOVIČ, P.: Jozef Bánay – lekár funkcionárom

príspevky regionálneho charakteru publikovali Stanislava Tomanová⁷ a Karol Janas⁸, ktorí realizovali výskum oblasti Považskej Bystrice, resp. Trenčína. Základnými otázkami organizačnej štruktúry, fungovania HG a činnosťou jej špecifických zložiek sa zaoberal Vojtech Kárpáty.⁹ V rámci vybraných problémov vojenskej histórie prvej Slovenskej republiky gardu skúmal aj Igor Baka.¹⁰ Sústredil sa predovšetkým na zobrazenie podielu predstaviteľov HG pri rozširovaní protipolskej propagandy v lete 1939, na analýzu jej angažovanosti pri konsolidácii ľudáckeho režimu a podôb komplikovaného vzťahu medzi HG a slovenskou armádou.

Veľa nového nepriniesli ani regionálne a vlastivedné publikácie. Monografie jednotlivých miest a obcí píše o HG zväčša veľmi stroho bez ohľadu na dobu ich vydania. Takmer bez výnimky sa všetky zmohli

Hlinkovej gardy. In: *Pamäť národa*, roč. 5, 2009, č. 2, s. 4 – 15; SOKOLOVIČ, P.: Salzburské rokovania a perzekúcie veliteľov Hlinkovej gardy (na príklade Trnavy). In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII.)*. Bratislava 2009, s. 383 – 396.

7 TOMANOVÁ, S.: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Považská Bystrica. In: HRUBOŇ, A. (zost.): *Moderné dejiny Slovenska II*. Ružomberok 2009, s. 101 – 123; TOMANOVÁ, S.: Záujmová, kultúrno-osvetová a propagandistická činnosť Hlinkovej gardy v Považskej Bystrici. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Život v Slovenskej republike (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX.)*. Bratislava 2010, s. 174 – 192.

8 JANAS, K.: Hlinkova garda v trenčianskom regióne v rokoch 1939 – 1940. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (zost.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.)*. Prešov 2007, s. 314 – 325.

9 KÁRPÁTY, V.: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Prešov. In: LACKO, M. (zost.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. (Povstanie roku 1944)*. Trnava 2004, s. 327 – 340; KÁRPÁTY, V.: Vývoj organizačnej štruktúry Hlinkovej gardy v rokoch 1938 – 1945. In: *Pamäť národa*, roč. 1, 2005, č. 4, s. 6 – 15; KÁRPÁTY, V.: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy v rokoch 1944 – 1945 (Organizácia a aktivita). In: *Vojenská história*, roč. 9, 2005, č. 4, s. 44 – 58; KÁRPÁTY, V.: Vybrané jednotky Hlinkovej gardy 1941 – 1944. In: *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 1, s. 6 – 20.

10 BAKA, I.: K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu Slovenského štátu v súvislosti s vojnou proti Poľsku. In: *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 4, s. 34 – 53; BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi Hlinkovou gardou a Slovenskou armádou (1939 – 1941). In: *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 1, s. 110 – 122.

iba na povrchné konštatovanie, že HG v tom – ktorom meste vznikla a spolupodieľala sa na perzekúciách židovskej a českej menšiny.

Súčasný nepotešujúci stav, ako aj dlhodobý záujem o pertraktovanú tému boli hlavným motívom k napísaniu predkladaného diela. Práca analyzuje organizáciu a aktivity Hlinkovej gardy v rokoch 1938 – 1945 na príklade územia Pohronskej župy. Hneď na úvod treba poznamenať, že teritoriálne vymedzenie skúmanej témy je technické, nakoľko územnosprávne členenie HG v prvých dvoch rokoch jej existencie nezodpovedalo administratívne členeniu Slovenskej republiky. Jednotlivé kapitoly tak sledujú vnútorný vývoj v okresoch, ktoré sa po unifikácii gardistických a politických celkov stali súčasťou Pohronskej župy (okresy Banská Bystrica, Zvolen, Brezno nad Hronom, Banská Štiavnica, Kremnica, Krupina, Nová Baňa, Lovinobaňa, Modrý Kameň, Hnúšťa, Revúca a Dobšiná). Pre ich súhrnné označenie používam tiež zjednodušujúci termín *stredné Slovensko*.

Práca mapuje vývoj gardy v štyroch hlavných blokoch. Prvé tri časti objasňujú kľúčové otázky späté s pôsobením HG v chronologickom slede od vzniku prvých organizácií počas obdobia autonómie až po koniec vojny; štvrtá sa venuje často opomínaným aspektom aktivizácie HG na poli kultúry, osvety, športu a brannej výchovy, ktoré popri výkone politickej činnosti a bezpečnostných úloh taktiež neoddeliteľne patria do jej dejín.

Po heuristickej stránke sa opiera hlavne o rozsiahly výskum v domácich štátnych a špecializovaných archívoch. Keďže kľúčová písomná agenda jednotlivých veliteľstiev HG na miestnej a okresnej úrovni sa v ucelenej podobe zachovala iba zriedkavo, resp. zväčša vôbec, jej pilierom sú v prvom rade materiály z fondov okresných a mestských úradov, Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy a povojnovej justície. Napriek určitým (čiastočne oprávneným) obavám vyplývajúcim

z charakteru retribučného súdnictva, spisy ľudových súdov vo veľa prípadoch potvrdili alebo dokonca rozšírili a spresnili informácie obsiahnuté v úradných dokumentoch. Cennými prameňmi zbierkovej proveniencie disponuje aj Archív Múzea SNP v Banskej Bystrici a Archív Ústavu pamäti národa. Nemožno opomenúť ani pamätné knihy a dobovú tlač, ktoré dopomohli rekonštruovať niektoré stránky dejín HG mimo politického spektra pôsobnosti.

Vzhľadom na limitovanosť priestoru práca nevykresľuje vývoj gardy v každom okrese izolovane, ale snaží sa skôr o jeho komparáciu v jednotlivých častiach župy a o poukázanie na regionálne špecifiká – jednak na spoločné znaky, resp. odlišnosti a najmä, do akej miery činnosť a smerovanie HG korešpondovali s predstavami Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy v Bratislave (HVHG). Z rovnakého dôvodu detailnejšie nezachytáva ani všeobecný spoločensko-politický kontext, prípadne sa ho pokúša minimalizovať a upriamovať jeho význam vždy vo vzťahu k HG.

AUTONOMISTICKÉ HNUTIE A POČIATKY HLINKOVEJ GARDY

Rodobrana na území Pohronskej župy

Hlinkova garda sa roku 1938 neobjavila na scéne len tak znenazdajky. Prvoradou podmienkou pre jej úspešné etablovanie na území Pohronskej župy bolo stabilné politické zázemie autonomistického hnutia v 20. a 30. rokoch, ktoré reprezentovala Slovenská ľudová strana (SĽS, od roku 1925 s prívlastkom Hlinkova – HSĽS).

Prvé parlamentné voľby do poslaneckej snemovne v roku 1920 nedopadli pre ľudovú stranu¹¹ podľa predstáv. Výsledky za celé okresy boli dokonca horšie ako celoslovenský priemer. V banskobystrickom okrese SĽS získala 13,3%, vo zvolenskom 13,1%, v breznianskom iba 10,9%. O poznanie lepšie sa pre ňu skončili voľby v krupinskom (29,8%) a svätokrížskom okrese¹² (44,5%), ktoré však počtom voličov nepredstavovali nosnú silu regiónu. Priaznivejšia situácia pre SĽS vládla priamo v mestách: v Banskej Bystrici dostala 32,1%, v Banskej Štiavnici a Belej 31,0%, v Kremnici 30,1%, vo Zvolene 27,5% a v Brezne 27,1%. Relatívne uspokojivý výsledok 13,5% dosiahli ľudáci i v Revúcej, ležiacej vo východnej časti stredného Slovenska, značne horší v Hnúšti (8,4%);

¹¹ SĽS sa volieb na Slovensku zúčastnila spoločne s ľudovou stranou Msgr. Jana Šrámka pod názvom Československá strana ľudová.

¹² Dnes Žiar nad Hronom.

v modrokamenskom okrese spadajúcom do košického volebného kraja SLS ani nekandidovala.¹³

Parlamentné voľby konané roku 1925 znamenali pre ľudákov výrazný vzostup preferencií. Presvedčivé výsledky HSLS dosiahla vo Zvolene (47,73%), Brezne (46,14%), v Banskej Štiavnici (42,81%), Modrom Kameni (38,94 %), Krupine (38,57%), slabšiu podporu mala v Revúcej (25,21%) a Kremnici (21,86%). Naopak priam manifestačne skončili voľby v menších okresoch – v Novej Bani (70,48%) a vo Svätom Kríži (71,74%), kde všetkých protivníkov absolútne prevalcovala.¹⁴

Po čiastočnom úpadku preferencií roku 1929 zapríčinených neúspešným pôsobením HSLS vo vládnej koalícii a známou Tukovou aférou vyzneli výsledky májových volieb roku 1935 pre autonomistický blok¹⁵ v stredoslovenských okresoch s prevahou slovenského obyvateľstva úplne jednoznačne. V Krupine autonomisti triumfovali so 49,40%, v Brezne so 45,63%, v Novej Bani so 45,09%, v Banskej Štiavnici so 41,36%, v Kremnici s 39,56%, v Banskej Bystrici s 39,43%; vo Zvolene získali dokonca nadpolovičnú väčšinu hlasov (51,15%). Len v oblastiach na slovensko-maďarskom pomedzí boli zisky koalície opäť menšie (Modrý Kameň – 28,95%, Revúca – 24,92%).¹⁶ Keď porovnáme percentuálne volebné výsledky HSLS s celkovým ziskom hlasov na

13 Československá statistika – svazek 1. Řada I., sešit 1: Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919. Praha 1922, s. 52 – 54.

14 Československá statistika – svazek 31. Řada I., sešit 2: Volby do poslanecké sněmovny v listopadu 1925. Praha 1926, s. 52.

15 Vo voľbách roku 1935 HSLS kandidovala spoločne so Slovenskou národnou stranou (SNS), Autonomistickým poľnohospodárskym zväzom a Poľskou ľudovou stranou. Volebné „zbratanie“ HSLS, SNS a národnostných strán však malo viac symbolický než politický význam, pretože ľudáci boli beztak suverénne vedúcou silou tejto aliancie. Členom bloku išlo hlavne o deklarovanie jednoty autonomistickej idey bez rozdielu konfesie a národnosti.

16 Československá statistika – svazek 134. Řada I., sešit 5: Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935. Praha 1936, s. 30.

Slovensku,¹⁷ stredoslovenský región sa ukázal byť od polovice 20. rokov stabilným a spoľahlivým podporovateľom autonomistického hnutia.

Politická klíma na strednom Slovensku v 20. rokoch teda poskytovala vhodné prostredie pre sformovanie štruktúr organizácie Rodobrany, ktorá je pokladaná za priamu programovú a ideovú predchodkyňu Hlinkovej gardy. Rodobrana vznikla 30. januára 1923 ako „*sdrúženie mravne zachovalých, oddaných a smelých slovenských národných pracovníkov a bojovníkov, ktorí sa venujú nezištnej a obetavej obrane národa*“.¹⁸ Pracovná náplň organizácie spočívala najmä vo výkone usporiadateľskej a poriadkovej služby počas straníckych zhromaždení SLS. Aj keď sa sama Rodobrana prehlasovala za ultrakonzervatívne katolícke spoločenstvo, súčasne nemala problém vyjadrovať svoj obdiv k talianskemu fašizmu.¹⁹ Inšpirácia novým alternatívnym hnutím Benita Mussoliniho bola zjavná nielen z hľadiska protibolševickej, antiliberalnej a antikapitalistickej rétoriky, ale i jej verejného vystupovania, ktoré sprevádzali časté pouličné zrážky s priaznivcami ľavičiarov a centralistických strán. Československé policajné orgány činnosť Rodobrany od počiatku starostlivo monitorovali.

Rodobrana prerážala obzvlášť na vidieku, kde sa SLS dlhodobo tešila značnej podpore. Veľkú členskú základňu si získala v okolí Žarnovice, odkiaľ pochádzal jej hlavný organizátor Vojtech Hudec. V rámci sledovaného regiónu mala organizácia ku koncu augusta 1923 vytvorené 4 okresné centrály so sídlami v Kremnici, Sv. Kríži,

17 Ľudáci dosiahli v parlamentných voľbách počas prvej Československej republiky nasledovné výsledky: 1920 – 17,55%, 1925 – 34,31%, 1929 – 28,27%, 1935 – 30,12%. ŠUCHOVÁ, X.: Prílohy II – Politický systém. In: ZEMKO, M., BYSTRICKÝ, V. (zost.): Slovensko v Československu 1918 – 1939. Bratislava 2004, s. 554, 560, 565, 570.

18 TUKA, V.: Rodobranecký katechizmus. Bratislava 1928, nepaginované.

19 Duchovný otec Rodobrany Vojtech Tuka sa na základe poznatkov zo svojej pracovnej cesty v Taliansku pokúšal dokonca i o istú organizačnú a ideologickú imitáciu tamojšieho fašistického hnutia. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Policajné riaditeľstvo (PR) Bratislava, škatuľa (šk.) 226, materiál (mat.) 148/13, číslo (č.) 16974/26. Správa o činnosti Rodobrany.

Krupine a Novej Bani. Centrálam hierarchicky podliehali rodobranecké skupiny, ktorých prítomnosť bola zistená v Lutile, Bartošovej Lehôtke, Nemciach, Sebechleboch, Badíne, Rykynčiciach, Tekovskej Breznici (24 členov), Sv. Benediku (10), Horných Hámroch (12), Žarnovici (29), Voznici (13), Hronskom Rudne (7), Breznici (11), Hliníku (13), Dolnej Ždani (13) a Dolnej Trnávke (6).²⁰ Prvá pompéžna prísaha rodobrancov sa uskutočnila 4. júla 1923 vo Sv. Kríži. V neskoršom období sa prísahy konali vo Sv. Benediku, ktorý mal pre organizáciu veľký nábožensko-mystický význam.²¹

Bratislavské vedenie Rodobrany chcelo činnosť jej regionálnych štruktúr zefektívniť reorganizáciou, ktorú plánovalo previesť v lete 1923. Rozrastajúce sa skupiny na strednom Slovensku malo pod svoje krídla prevziať veliteľstvo tzv. strednej oblasti v Banskej Bystrici na čele s Michalom Samuhelom. Prevedeniu projektovaných zmien však zabránil úradný zákaz činnosti Rodobrany vo forme osobitného výnosu Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska z 30. augusta rovnakého roku, po schválení ktorého sa organizácia dostala do ilegality.²² Československé úrady, sledujúc množiace sa konfrontácie jej príslušníkov s politickými oponentmi, nadobudli presvedčenie, že „*rodobranci stávajú sa nie poriadateľmi na schôzках, ale vážnymi rušiteľmi kludu a osobami verejnému poriadku nebezpečné*“.²³ Takýto pohľad

20 ČAPLOVIČ, M.: *Branné organizácie v Československu 1918 – 1939 (so zreteľom na Slovensko)*. Bratislava 2001, s. 90.

21 Rodobranci pri rituálnom vstupe do organizácie prisahali na „*predrahú Svätú Krv Kristovu*“, zaväzovali sa brániť slobodu kresťanskej viery a bojovať za vlasť, práva, česť a blahobyt národa. TUKA, V.: *Rodobranecký katechizmus*, nepaginované. Výber miesta prisah nebol náhodný. V útrobach kláštora vo Sv. Benediku mníši uschovávali vzácnu kresťanskú relikviu – údajnú šatku sv. Veroniky s kvapkami Kristovej krvi, ktoré mali byť zachytené pri jeho ukrižovaní.

22 ČAPLOVIČ, M.: *Branné organizácie v Československu 1918 – 1939 (so zreteľom na Slovensko)*, s. 90.

23 Štátny archív (ŠA) Banská Bystrica, pobočka (pob.) Kremnica, f. Okresný úrad (OÚ) Nová Baňa, šk. 1, č. 1500/23. Materiál o vývoji Rodobrany do augusta 1923.

mal akiste svoje opodstatnenie, v neposlednom rade bolo zámerom ministerského opatrenia bolo oslabiť silnejúce autonomistické hnutie.

Po zákaze Rodobrany v septembri 1923 četnícke stanice na strednom Slovensku usporiadali sériu domových prehliadok u aktivistov a známych členov organizácie. Hoci sa bezpečnostným zložkám podarilo zaistiť iba čierne náprsenky a odznaky,²⁴ župný úrad vo Zvolene žiadalo voči nim čo najrýchlejšie trestnoprávne zakročiť v zmysle zákona na ochranu republiky č. 50/23.²⁵ Perzekúcie rodobrancov sa stupňovali.²⁶

Rodobrana napriek oficiálnemu zákazu činnosti nezanikla. Predsedníctvu SĽS sa podarilo svoju stranícku milíciu opätovne zlegalizovať prijatím novej *Úpravy pre poriadateľov na shromaždeniach, poradách a slávnostiach*, ktorú predseda Andrej Hlinka schválil podpisom dňa 31. januára 1924. Nové usporiadateľské zbory vytvorené pri každej organizácii SĽS sa síce mali od Rodobrany plne dištancovať, avšak personálna i ideová kontinuita medzi nimi bola evidentná. Trojčlenná spravodajská komisia ľudovej strany 30. decembra 1924 referovala predsedníctvu, že na území Pohronskej župy zaznamenali rodobranecké skupiny v 95 obciach.²⁷ V správe z konca januára 1925 musel župný úrad vo Zvolene priznať preň nepríjemný fakt – Rodobrana sa znova zomkla a muselo sa s ňou počítať.²⁸

24 ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, f. OÚ Nová Baňa, šk. 1, č. 1405/23. Hlásenie okresného úradu v Novej Bani z 11. 9. 1923.

25 ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, f. OÚ Nová Baňa, šk. 1, č. 1405/23. Správa Župného úradu vo Zvolene okresným úradom z 20. 9. 1923.

26 V rokoch 1923 – 1928 prebiehali pred jednotlivými sedmičlennými súdmi viaceré procesy s príslušníkmi organizácie. Jedno z najväčších súdnych pojednávaní sa uskutočnilo aj na strednom Slovensku v Banskej Bystrici. KÁRPÁTY, V.: Zákon na ochranu republiky č. 50 a niektoré formy jeho aplikácie. In: SLANČOVÁ, D., ŽARNOVSKÁ, I. (zost.): *2. študentská vedecká konferencia (Zborník príspevkov)*. Prešov 2006, s. 268.

27 ČAPLOVIČ, M.: *Branné organizácie v Československu 1918 – 1939 (so zreteľom na Slovensko)*, s. 91.

28 ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, f. OÚ Nová Baňa, šk. 2, č. 131/25. Správa Župného úradu

Opätovný vzostup organizácie potvrdila prvá krajinská porada vo Sv. Benediku dňa 26. mája 1925, na ktorú prišlo 300 delegátov z celého Slovenska a 1800 pohronských rodoobrancov. Jej vedúci činitelia v programovom vyhlásení deklarovali tézu nutnosti pokračovania v zápase za národné práva Slovákov a otvorenom boji proti komunizmu. Otázka spolupráce s českými fašistami zostala otvorená a delegáti ju podmienili akceptáciou slovenských národných požiadaviek.²⁹

Krátko po veľkolepých cyrilometodských oslavách vo Zvolene, kde došlo k ostrej potýčke medzi rodoobrancami a prívržencami komunistickej strany,³⁰ sa 8. septembra 1926 v Žarnovici uskutočnila ďalšia významná akcia – posviacka rodoobraneckej zástavy. Súčasťou stretnutia bola nedeľná omša, počas ktorej celebrujúci kňaz Matej Buček podporil úsilie mladých čiernokošeliarov. Boj za autonómiu prirovnal k „ukrižovanej a trňovou korunou ovenčenej Pravde“ a rodoobrancov k „hrdinským rytierom sv. Grálu“.³¹ Rodobrana prežívala v týchto mesiacoch svoju zlatú éru.³² V onom čase fungovala rodoobranecká bunka v takmer každej obci, kde existovala miestna organizácia HSĽS v sile až do 30 mužov. Tzv. strednú oblasť viedol stále M. Samuhel ako výkonný veliteľ, funkciu správneho a výchovného veliteľa zastával katolícky kňaz František Mesík-Vajda.³³

Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska žiadalo prostredníctvom župných úradov nižšie zložky štátneho aparátu a četnícke stanice o pomoc pri sledovaní rodoobraneckých aktivít. O výsledku ich mali informovať v súhrnnej správe popisujúcej

vo Zvolene okresným náčelníkom z 26. 1. 1925.

29 *Slovák*, 26. 5. 1926, s. 2 – 3.

30 *Slovák*, 8. 7. 1926, s. 3 – 4.

31 *Slovák*, 11. 9. 1926, s. 2 – 3.

32 SNA Bratislava, f. PR Bratislava, šk. 226, nesignovaný materiál.

33 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica, šk. 23, č. 1415/26. Správa zemskej četníckej stanice z 11. 9. 1926.

vznik, rozvoj a momentálny stav družín v jednotlivých obvodoch.³⁴ Bezpečnostné orgány sa pokúšali infiltrovať do vnútra organizácie, čo sa im však vďaka precíznemu systému jej fungovania a maximálnemu stupňu utajenia rozkazov nikdy nepodarilo. Rodobrana si nevedela žiadne členské zoznamy a pokyny ústredia dostával do rúk výhradne oblastný veliteľ, ktorý ich po prečítaní spálil a medzi členov šíril výhradne ústne.

Úradom boli známe iba niektoré všeobecné fakty. Okrem základného poslania Rodobrany, ktoré im potvrdil aj M. Samuhel,³⁵ sondaovali miesta stretávania rodoobrancov, priebeh ich akcií a približný počet príslušníkov. O zákulisnej politike hnutia však mali len veľmi hmlisté informácie. Podľa rozširovaných fám bolo hlavným cieľom rodoobrancov v prípade pretrvávajúceho nedostatku pochopenia vládnych kruhov dosiahnuť autonómiu i za použitia zbraní. Akcia údajne rákala s vyhnáním všetkých Čechov a prívržencov centralizmu z územia Slovenska. Vojenské velenie nad rodoobrancami mala zabezpečovať časť armádnych dôstojníkov, ktorí s myšlienkou puču sympatizovali. Plán prevratu, chystaného v kooperácii s českými fašistami, napokon stroskotal.³⁶

Idey korporatívneho fašizmu však oslovili relatívne veľké množstvo rodoobrancov – koniec koncov, hlásil sa k nim tiež oficiálny tlačový orgán

34 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Brezno, šk. 22, č. 676/26. Žiadosť župného úradu vo Zvolene zo 7. 6. 1926.

35 M. Samuhel sa pred policajnými orgánmi o Rodobrane vyslovil nasledovne: „Založení organizace Rodobranců je počátek slovenské autonomie a že bude tato organizace sloužiti k jejímu rychlejšímu uskutečnění“. ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica, šk. 23, č. 1415/26. Správa zemskej četníckej stanice z 11. 9. 1926.

36 Podľa historika Juraja Kramera V. Tuka plánoval akciu uskutočniť v súčinnosti s pučom v českých krajinách, ktorý pripravovali vojensko-fašistické kruhy zoskupené okolo gen. Radolu Gajdu. R. Gajda mal V. Tukovi prislúbiť garanciu autonómie pre Slovensko, delegovanie dvoch slovenských rodoobrancov do pražského ústredného direktória a voľnú ruku vo forme prevedenia prevratu na Slovensku. KRAMER, J.: *Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918 – 1929*. Bratislava 1962, s. 343 – 344. Rolu Rodobrany v zamýšľanom fašistickom puči však historiografia zatiaľ nedokázala presvedčivo zhodnotiť.

hnutia *Rodobrana*. Pre neúspešných avanturistov a odporcov umiernennej taktiky dominujúceho klerikálneho krídla HSĽS predstavovala Rodobrana vhodnú platformu pre sformovanie rôznorodých frakcií, domáhajúcich sa dosiahnutia pálčivých autonomistických požiadaviek radikálnou cestou. Vskutku nezvyčajným spôsobom riešili svoju frustráciu z politiky HSĽS banskobystrickí rodoobranci vedení Štefanom Liškom, ktorí sa na verejnosti vydávali za „fašistov strany ľudovej“. S osobami zoskupenými okolo Š. Lišku je spojený pokus o založenie Strany ľudových fašistov. Podrobnosti okolo jej programových cieľov mala zodpovedať ustanovujúca schôdza 4. – 5. júla 1926 v Selciach.³⁷ Projekt však skrachoval skôr, než sa stihlo čokoľvek konkrétnejšie podniknúť a zaradil sa po bok ďalších epizodických historiek, ktoré zapadli do zabudnutia.

Otázka zefektívnenia činnosti a ďalšieho smerovania Rodobrany rezonovala v diskusiách funkcionárov HSĽS aj naďalej. Z hľadiska obmedzenia policajných perzekúcií Rodobrany bolo dôležité rozhodnutie Klubu poslancov a senátorov HSĽS z 10. septembra 1926, ktorým ju vyhlásili za súčasť strany a tým pádom navonok zlegálnili jej pôsobenie. Klub vo svojom vyhlásení ostro napadol nariadenie o zákaze činnosti Rodobrany z roku 1923 s odôvodnením, že „*Rodobrana od svojho jestvovania a začiatku účinkovania ani v jednom prípade sa nedopustila trestuhodného činu. Naopak: dokázala zavše svoju lojalitu a vystupovala len tam, kde neprítomnosť a nedostatok štátnej obrany prinútila Rodobrancov, čiže poriadateľov, k sebaobrane, a keď prítomné úradné medzátka nevedeli zabrániť teroru nepriateľov strany*“.³⁸ Ani tento akt však nijako nezmiernil podozrievavosť štátnych orgánov voči Rodobrane.

³⁷ ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica, šk. 23, č. 1415/26. Správa zemskej četníckej stanice z 1. 7. 1926.

³⁸ *Slovák*, 12. 9. 1926, s. 1.

Podľa policajných správ sa približne od polovice roku 1928 začali množiť návrhy požadujúce úplné osamostatnenie od katolíckeho spolku Orol, s ktorým bola personálne úzko prepojená a ktorý ju de facto v období ilegality kryl. Odporcovia vzájomnej spolupráce argumentovali tým, že Orol zastrešuje i členov iných politických strán než HSĽS, najmä Československej strany ľudovej. Druhá alternatíva rátala so zachovaním vtedajšieho stavu, pričom vedúce miesta v Orlovi mali obsadiť Slováci – prívrženci HSĽS a presvedčení autonomisti.³⁹ Predkladané koncepty roku 1929 zmarila hlboká kríza organizácie, súvisiaca s uväznením jej zakladateľa V. Tuku. Výsledok procesu s touto rozporuplnou postavou slovenskej politiky sa síce podpísal pod pozvoľný rozklad Rodobrany, no jej idey nepochoval.

Vznik organizácií HG, vývoj organizačnej štruktúry a aktivity v období autonómie

Ideálne podmienky pre vystupňovanie autonomistických požiadaviek sa HSĽS naskytli roku 1938. Oporou ľudovej strany v ich vydobyvaní sa mala stať organizácia nadväzujúca na rodobraneckú tradíciu, avšak vystupujúca prirodzene pod iným názvom. Tak si to predstavovala minimálne nová generácia politikov, ktorej vplyv v priebehu 30. rokov neustále rástol a sčasti zatláčal starších straníckych funkcionárov do úzadia. Talentovaní mladoludáci na čele s Karolom Sidorom, Ferdinandom Ďurčanským a Alexandrom Machom urobili silný dojem aj na predsedu A. Hlinku. Starnúci vodca autonomistického hnutia v nich videl potenciál dotiahnuť dvadsaťročný boj do úspešného konca. Práve posledne menovaný A. Mach sa stal iniciátorom založenia novej paramilitantnej organizácie HSĽS, nazvanej po jej predsedovi.

³⁹ ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, f. OÚ Kremnica, šk. 12, č. 128/28. Správa župana vo Zvolene okresným úradom z 27. 6. 1928.

Machova výzva publikovaná v periodiku *Slovenská pravda* dňa 11. júna 1938 padla na úrodnú pôdu a už koncom júla 1938 sa sformovala prvá Hlinkova garda (HG) v Trnave.⁴⁰ Podľa pôvodného návrhu mala HG zabezpečovať dve základné úlohy: kultúrno-propagačnú a strážnu.⁴¹ V podmienkach prvej Československej republiky garda skutočne túto medzu neprekročila. Pôsobila ako neformálne združenie bez centrálneho vedenia, ktoré integrovalo široké vrstvy stúpencom autonómie Slovenska. Zásadnejší politicko-mocenský význam nadobudla až po zmenách v štátoprávnom usporiadaní krajiny 6. októbra 1938.

Od tohto dátumu, kedy sa autonómia stala konečne skutkom, sa začala intenzívnejšie rozvíjať štruktúra HG aj na strednom Slovensku. Za prvý pokus o organizáciu HG možno považovať krajinský rozkaz č. 2 z 22. októbra 1938, ktorý v oblasti Pohronskej župy ustanovil tri oblastné veliteľstvá so sídlami vo Zvolene, Lučenci a Rimavskej Sobote.⁴² Teritoriálne členenie oblastných veliteľstiev HG v prvotnej podobe vydržalo len veľmi krátko. Už rozkazom HVHG č. 4 z 12. novembra 1938 došlo k dôležitej zmene. Tá musela zohľadniť korektúry južnej hranice stanovené Viedenskou arbitrážou, ktorou Slovensko prišlo o rozsiahlu časť svojho územia v prospech Maďarska. Vznikli úplne nové oblastné veliteľstvá HG v Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Brezne, Krupine a Novej Bani. Pod oblastné veliteľstvo vo Zvolene spadali okrem okresného veliteľstva Hlinkovej gardy (OVHG) v Kremnici i organizácie na neodstúpenom území lučeneckého okresu; podobne oblastné veliteľstvo HG v Tisovci prevzalo pod svoje krídla okrem Revúcej gardistické veliteľstvá na časti bývalého rimavskosobotského

okresu v okolí Hnúšte. Organizácie v okresoch Dobšiná a Modrý Kameň boli podriadené priamo HVHG.⁴³

Modifikácie územnosprávneho usporiadania na dlhšiu dobu zastavil rozkaz HVHG č. 5 z 15. decembra 1938, ktorý zriaďoval 22 gardistických oblastí. Pod banskoštiavnické oblastné veliteľstvo patrilo okrem okresného veliteľstva v meste veliteľstvo v Novej Bani, pod Zvolen Lovinobaňa – Divín, Krupina a Modrý Kameň, pod Banskú Bystricu Brezno a pod Hnúšťa Revúca. Kremnica spadala do gardistickej oblasti Turiec a Dobšiná podliehala oblastnému veliteľstvu v Spišskej Novej Vsi.⁴⁴

Nakoľko kroniky vedené miestnymi veliteľstvami Hlinkovej gardy (MVHG) v regióne sa nezachovali, o počiatkoch gardy na strednom Slovensku vieme iba málo. Zrejme prvou organizáciou, ktorá vznikla už krátko po 6. októbri 1938, bola HG v Banskej Bystrici. Organizoval ju Mikuláš Bömches, ktorý sformovanie HG odôvodňoval tým, že „*strana potrebuje vojsko pre udržanie poriadku*“. M. Bömches prevádzal nábor do gardy v obvode celého mesta. Potenciálnych uchádzačov o členstvo uisťoval, „*že pre každého Slováka tam je miesto*“. Ako spomína jeden z prvých členov HG v Banskej Bystrici Pavol Novák, „*málo bolo tých, čo neboli členmi HG*“.⁴⁵ Odmysliac hliadkovacie služby, prvú väčšiu akciu gardisti podnikli 4. novembra 1938, kedy na podklade známeho nariadenia autonómnej vlády po Viedenskej arbitráži zatkli približne 40 Židov bez domovskej príslušnosti a dvoma autobusmi ich vyviezli do neutrálnej zóny v blízkosti Lučenca.⁴⁶ Domnievať sa však, že bansko-bystrická HG

43 SNA Bratislava, f. 604, šk. 51, 604 – 51 – 3. Rozkaz č. 4 z 12. 11. 1938.

44 SNA Bratislava, f. 604, šk. 53, 604 – 53 – 1. Rozkaz HVHG č. 5 z 15. 12. 1938.

45 ŠA Banská Bystrica, f. Okresný ľudový súd (OLS) Banská Bystrica, 260/46 Pavol Novák. List P. Nováka OLS z 3. 7. 1946.

46 Išlo o celoslovenskú akciu. K jej okolnostiam a priebehu bližšie pozri SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 111 – 117.

40 SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 42. Machov predložil článok s názvom *Máme zakladať vlastné gardy?* z 1. 6. 1938 cenzúra vybielila.

41 *Slovenská pravda*, 11. 6. 1938, s. 1.

42 SNA Bratislava, f. 604, šk. 51, 604 – 51 – 3. Krajinský rozkaz č. 2 z 22. 10. 1938.

vo svojom ranom období „vynikala“ len protižidovskými akciami, by bolo mylné. Štátne orgány v Banskej Bystrici síce už koncom roka 1938 zaznamenali výtržnosti antisemitského charakteru, z ktorých obviňovali gardistov, no i v prípade dokázania ich viny išlo len o zlomok toho, čím sa HG zviditeľnila po 14. marci 1939. „*V tej dobe HG nemala žiaden iný úkol, než udržiavať poriadok*“, prízvukoval P. Novák.⁴⁷

Na činnosť Hlinkovej gardy sa nedá pozeráť len cez optiku vybraných prejavov intolerancie voči neslovenskému obyvateľstvu jednotlivých miest a obcí. Jednoznačne pozitívnu úlohu v období autonómie HG zohrala napríklad v novohradskom regióne, kde po anexii Lučenca s okolím maďarská strana začala organizovať teroristické oddiely Szabadcsapatok s cieľom preniknúť na slovenské územie a vyvolávať pohraničné potýčky s príslušníkmi finančnej stráže. Na požiadanie okresného náčelníka v Lovinobani Imricha Čičmanca okresný veliteľ HG Ján Dudáš zorganizoval svojich mužov a zabezpečil obranu nechráneného pásma v oblasti jelšovských lesov, ktoré garda strážila až do septembra 1939.⁴⁸

Sieť organizácií HG sa postupne rozšírila po všetkých okresoch stredného Slovenska. Hlinkova garda v Krupine sa oficiálne ustanovila 13. októbra 1938.⁴⁹ Za prvého veliteľa bol zvolený Ján Gregor, za jeho zástupcov Ján Helc a Štefan Brza.⁵⁰ Funkciu J. Gregora, ktorý počas

47 ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 260/46 Pavol Novák. List P. Nováka OES z 3. 7. 1946.

48 ŠA Banská Bystrica, f. OES Lučenec, 32/45 Ján Dudáš. Výpoveď J. Dudáša z 25. 7. 1945. Podľa informácií Okresného úradu v Brezne prenikali príslušníci Szabadcsapatok na Slovensko z územia odstúpeného po Viedenskej arbitráži prezlečení za žobrákov a podomových obchodníkov s poslaním organizovať sabotáže, teroristické útoky a roznecovať protičeskú náladu. Maďarské vojenské orgány údajne vyslali osoby a skupiny poverené úlohou zbierať podpisy za pripojenie ďalších obcí k Maďarsku. ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Brezno, šk. 112, č. 1955/38. Správa okresného úradu v Brezne četníckemu veliteľovi a staniciam z 28. 11. 1938.

49 Podľa krupinského kronikára Jozefa Sliachana vznikla HG v meste až 16. 10. 1938. SLIAČAN, J.: *Krupina*. Krupina 1944, s. 78.

50 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 49, č. 2722/38. Oznam o utvorení

septembrovej mobilizácie narukoval k vojsku, v prvých dňoch dočasne vykonával Vojtech Hanulík. Od 3. novembra pôsobila krupinská HG ako stráž v chotári mesta, na slovensko-maďarských hraniciach a dôležitých cestných križovatkách pri Dudinciach a Čebovciach.⁵¹

18. októbra 1938 bola založená HG v Kremnici. Prvým veliteľom sa stal Július Teplický, jeho zástupcom Jozef Makovinský. Garda zaistovala bezpečnosť v meste a zabráňovala odvozu cenných predmetov do zahraničia. Sľub vernosti zložili gardisti vo františkánskom kostole. Spočiatku mala kremnická HG asi 200 členov, no už o necelý mesiac stúpil ich počet na 350.⁵² V priebehu októbra a novembra 1938 začali MVHG vznikať i v okolitých obciach.⁵³ Do konca roku existovali miestne veliteľstvá HG v každom sídle okresu, kde žilo slovenské obyvateľstvo.⁵⁴

Nová organizácia sa čoskoro presadila i v Banskej Štiavnici. Hlinkovu gardu viedol ako oblastný veliteľ Štefan Osvald. Funkciu okresného veliteľa získal Vojtech Fucker, miestnym veliteľom bol Štefan Záhoriansky.⁵⁵ Podobne, ako v kremnickom okrese, sa garda uchytila aj v obciach okolia Banskej Štiavnice.⁵⁶

Ešte počas októbra vznikla Hlinkova garda na čele s Fraňom Maichelom tiež vo Zvolene. V Brezne gardu viedol Ján Snopko, v Dobšinej Pavel Šulek, v Hnúšti Ján Moncol, v Lovinobani J. Dudáš, v Novej Bani Martin Schelling a v Revúcej Koloman Sekula.⁵⁷

Do jesene 1938 môžeme rovnako klásť počiatky formovania autonómneho zboru HG – Hlinkovej železničnej gardy, ktorá sa po

Hlinkovej gardy z 13. 10. 1938.

51 SLIAČAN, J.: *Krupina*, s. 78.

52 ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, Pamätná kniha obce Kremnica 1918 – 1949, s. 149.

53 ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, f. OÚ Kremnica, šk. 365.

54 *Gardista*, 31. 5. 1940, s. 9.

55 *Štiavničian*, 22. 1. 1939, s. 3.

56 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Štiavnica, f. OÚ Banská Štiavnica, šk. 335, 336, 351.

57 SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 488 – 490.

schválení organizačného štatútu dňa 18. januára 1939 premenovala na Hlinkovu dopravnú gardu (HDG). Štatút rozdeľoval územie Slovenskej krajiny na 4 oblasti (úseky) HDG so sídlom v Bratislave, Žiline, Spišskej Novej Vsi a Zvolene. IV. úsekové veliteľstvo (ÚV) vo Zvolene pokrývalo takmer celé územie Pohronskej župy. Teritoriálne členenie HDG sa so správnym členením HG nezhodovalo. Bolo značne zjednodušené a hlavným kľúčom pri výbere veliteľstiev bola strategická poloha miest z hľadiska železničného prepojenia so zvyškom Slovenska.

IV. ÚV HDG začalo svoju činnosť vyvíjať na prelome februára a marca 1939. Počnúc 3. marcom prevzal jeho velenie Juraj Kulina, zásluhou ktorého vzniklo v priebehu toho istého mesiaca 14 miestnych veliteľstiev HDG. Veliteľské posty zastávali vždy predsedovia miestneho zboru Sväzu slovenských železničiarov.⁵⁸ HDG odlišovali od „klasickje“ HG dve hlavné špecifiká: dopravná garda bola striktnie stavovskou organizáciou zamestnancov železníc a do politiky sa príliš nemiešala.

Prvá dôležitá politická úloha na Hlinkovu gardu čakala v súvislosti s pripravovanými voľbami do autonómneho snemu. Ministerstvo vnútra Slovenskej krajiny v osobitnom pokyne okresným náčelníkom z 10. decembra 1938 zdôrazňovalo, že voľby majú pre obraz Slovenska v zahraničí veľký význam, a preto je potrebné, aby skončili čo najpresvedčivejším výsledkom. Okresní náčelníci a notári sa mali postarať o zabezpečenie predvolebnej kampane, ktorá by zaručila želaný úspech. Ministerstvo vnútra súčasne prísne zakázalo používať akékoľvek podoby nátlaku či násilností voči voličom, aby takéto prešľapy nevrhali tieň na právoplatnosť volieb.⁵⁹ Úloha gardistov tkvela v ich agitačnej činnosti.

58 MISTRÍK – ONDREJOV, Ľ. a kol.: *Hlinkova dopravná garda: Vznik a práca*. Bratislava 1940, nepaginované.

59 ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, f. OÚ Kremnica, šk. 46, č. 2008/38. Pokyn Ministerstva vnútra Slovenskej krajiny okresným náčelníkom z 10. 12. 1938.

Pokiaľ to bolo potrebné (najmä v politicky indiferentných obciach) mali kampaň viesť od domu k domu, maximálne však v predvečer konania volieb, aby nevzbudzovali dojem ovplyvňovania výsledkov. V deň hlasovania vykonávali strážnu službu v miestnostiach, dohliadali na poriadok a zdarný priebeh. Dohľad nad zdarným priebehom možno brať doslova – úlohou gardistov bolo okrem iného tajne zisťovať, kto volí proti jednotnej kandidátke Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany slovenskej národnej jednoty a jeho meno zaevidovať.⁶⁰

Voľby z 18. decembra 1938 mali od klasických demokratických volieb ďaleko. Pre HSĽS išlo skôr o legitimizovanie monopolu jej moci.⁶¹ Vo vyložene ľudáckych obciach plebiscit v sebe niesol priam manifestačný punc. Z radov HG vo Sv. Kríži sa dokonca ozývali hlasy, aby boli ďalšie voľby verejné. Gardisti argumentovali úsporou finančných prostriedkov spojených s ich usporadúvaním, no hlavne potrebou jasne poukázať na „nepriateľov nového Slovenska“.⁶²

Prvé prejavy opozície voči HG

Banskobystrické úrady evidovali už v období autonómie prejavy

60 NIŽŇANSKÝ, E.: Voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 7, 1998, s. 185. Úrady v okrese Revúca napríklad zaznamenali, že v niektorých volebných miestnostiach boli urny umiestnené pri okne, kde sa dalo ľahko zistiť, ktorý z voličov nevložil do obálky kandidačnú listinu (vo svetle bolo možné rozoznať prázdne obálky). Tamže, s. 186.

61 Vo voľbách sa hlasovalo za jednotnú kandidátku, pričom voliči odpovedali na otázku: „*Chceš nové slobodné Slovensko?*“ Kandidátka získala podporu 97,5 % a do snemu bolo zvolených 63 poslancov (z toho až 47 z pôvodnej HSĽS). Výsledky však neodrážali skutočné politické rozvrstvenie Slovenska, nakoľko na listinu neboli pripustení zástupcovia ľavicových a marginálnych židovských strán.

62 Aktivista HG zo Sv. Kríža do regionálneho časopisu *Banská Kremnica* na margo volieb napísal: „*Slovák je smelý, za plachtou nevolí! Kto má čisté svedomie, ten nech volí verejne! Mnoho tisíc usporíme, pre naliehavejšie potreby; nedáme príležitosť rozkladným živlom rozoštvávať ľud; vychováme si pevných charakterov, ktorým slová budú sa shodovať i so skutkami – keď zavedieme verejné hlasovanie!*“ *Banská Kremnica*, 31. 12. 1938, s. 3.

rôznych útokov voči organizácii. Vzhľadom na možné sankcie však nenadobudli žiaden väčší rozmer a mali zväčša individuálny a živelný charakter. Banskobystrickí četníci napríklad zaznamenali prípad istého hungarofila Františka Penksu, občana s trvalým pobytom na arbitrážnom území, ktorý sa 14. februára 1939 v hostinci na Hlinkovom námestí vystatoval, že „*Hlinka a velitelia Hlinkovej gardy sú sviže a že on im ukáže čo vedia Maďari, a že čo títo robia nič nie je dobré*“.⁶³ Za podobný prehrešok sa musel zodpovedať aj Ján Krajec z Podlavíc. Obecný pokladník a člen HG Štefan Šuba s poverením vládneho komisára najal robotníka na pílenie a rúbanie dreva pre štátnu ľudovú školu, proti čomu sa J. Krajec ako jej správca ohradil, pričom robotníkovi odmietal vyplatiť mzdu za odvedenú prácu s dovetkom, „*aby robotníka platil ten, kto ho priviedol*“. I Krajcova manželka mala nedbanlivo utrúsiť, že „*kadejakí gardisti tu rozkazovať nebudú*“. Úrady následne vyhodnotili J. Krajca ako osobu, ktorá „*sa nevžíva do nových pomerov spolu aj s manželkou, ale ignorujú celkovú činnosť Hlinkovej gardy a dnešnú vládu a jej činnosť*“, čo im mohlo spôsobovať nemalé problémy.⁶⁴

Četnícka stanica v Banskej Štiavnici riešila prípad verejného poburovania zo strany Jána Paškaya, ktorý sa v miestnom hostinci vyjadril na adresu tvorcov nového spoločenského poriadku zo všetkých opozičníkov azda najvulgárnejšie: „*Ja sa vys..em Hitlerovi na hlavu! Vys..rem sa na hlavu aj Hlinkovi, aj na jeho gardu, aj Tisovi!*“⁶⁵ Autor síce uvedené urážky vyslovil v alkoholickom opojení, no o ich úprimnosti nemôže byť najmenších pochyb – J. Paškay bol

63 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica, šk. 107, č. 444/39. Správa o incidente F. Penksu.

64 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica, šk. 107, č. 448/39. Správa o incidente J. Krajca.

65 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Štiavnica, f. OÚ Banská Štiavnica, šk. 484, č. 249/39. Zápisnica četníckej stanice v Banskej Štiavnici z 24. 4. 1939.

totiž bývalým vojakom Červenej armády Maďarskej republiky rád, zakladajúcim členom Komunistickej strany Československa a dlhoročným komunistickým funkcionárom.

Útoky proti HG využívala vo svojej protičeskoslovenskej agitácii aj poľská iredenta. Keď koncom februára 1939 prijala harmanecká papiereň vlakovú dodávku uhlia z Poľska, jej zamestnanci objavili pri vykladaní vagóna zvláštne zvinuté rúrky. Podozrivý materiál ihneď odovzdali továrenskému dvormajstrovi, ktorý jeho obsah hlásil nadriadeným miestam. Text zadržaných letákov celkom jasne vypovedal, čo si jeho autori o HG myslia: „*Čo to len zrobili s menom Hlinkovým! Po Slovensku rozťahujú sa všakové zbojnícke bandy, kryjúce sa menom Hlinkovým. Rabujú, zbíjajú a kradnú, jedným slovom zaoberajú sa len lúpežníctvom. To všetko ale pod menom a firmou tej t. zv. Hlinkovej gardy. Nuž Hlinka sa veru musí v hrobe obracať, ako to isté kruhy nadožívajú jeho meno a jeho údajnú politiku a k akým cieľom*“.⁶⁶

Negatívne postoje k HG však boli opodstatnené. Gardistická rozpínavosť už počas prvých týždňov po vyhlásení autonómie miestami prekračovala únosné mantinely. Gardisti si svoju pozíciu „strážcov národného majetku“ vykladali svojsky a častokrát pri výkone zverených úloh zachádzali nad rámec zákona.

Riešenie, ako získať dohľad nad príslušníkmi HG a obmedziť ich výčiny, spočívalo v dosadení armádnych dôstojníkov za inštruktorov brannej výchovy a vojenského výcviku k jednotlivým oblastným veliteľstvám. Ideu zapojiť armádu do štruktúr HG predostrel Ministerstvu národnej obrany pplk. Ferdinand Čatloš na podnet K. Sidora v novembri 1938. Myšlienku podporovala aj autonómna vláda, ktorá 26. novembra 1938 rezort oficiálne požiadala o reaktiváciu slovenských dôstojníkov vo

66 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica, šk. 107, č. 533/39. Správa o zaistení štvavých letákov v Harmanci.

výslužbe, resp. v zálohe so zámerom ich zadelenia na HVHG a oblastné veliteľstvá. Ministerstvo žiadosti vyhovel a už od decembra sa v službe hlásili prví z celkového počtu 40 poverených veliteľov. K oblastnému veliteľstvu HG v Banskej Štiavnici bol pridelený škpt.pech. Rudolf Singhofer (kmeňové teleso peší pluk 12), v Banskej Bystrici škpt.pech. Mikuláš Markus (posádkové veliteľstvo Banská Bystrica), v Tisovci npor. pech. Emil Botka (peší pluk 25) a vo Zvolene npor.pech. Štefan Magyar (peší pluk 6). Tisova vláda sa nádejala, že vojenské velenie nad HG, ktorá v danom čase združovala niekoľko desiatok tisíc mužov, sa môže stať východiskom pre vybudovanie fundamentov slovenskej národnej armády. Vojenské ústredie v Prahe si naopak okrem väčšej kontroly nad gardou sľubovalo perspektívu zaradenia HG do jednotnej organizačnej štruktúry ozbrojených zložiek a podriadenia veliteľstvám V. – VII. armádneho zboru. Rýchly spád udalostí na počiatku roku 1939 však tieto plány zahatal.⁶⁷

Napriek pôvodným pozitívnym očakávaniam sa ani branná výchova gardy nemohla realizovať v plnej miere. Neexistoval totiž zákonný podklad pre jej vyzbrojenie, v dôsledku čoho boli veliteľstvá HG brzdené vo svojej snahe prevádzať výcvik gardistov – nevojakov pre účely strážnej služby. Keď aj okresný veliteľ HG v Banskej Bystrici Jozef Kollár adresoval posádkovému veliteľovi brig.gen. Rudolfovi Hošekovi prosbu o vydanie pušiek, dostal zamietavú odpoveď korešpondujúcu s platnými služobnými predpismi: „*Podle rozhodnutí předsedy Slovenské vlády nemají býti prozatím členům HG vydávány zbraně. Jakmile bude záležitost stran zapůjčení zbraní HG MNO rozhodnuta, ihned Vás vyrozumím*“.⁶⁸ Je prirodzené, že zo strany českých dôstojníkov a úradníkov jestvovala

voči gardistom istá nevraživosť, ktorá mala korene v protičeských vyjadreniach⁶⁹ jej predstaviteľov a excesoch i na regionálnej úrovni. HG si však zásluhou svojej činnosti nezískavala najlepšiu povesť ani medzi slovenským obyvateľstvom.

HG počas marcovej krízy

Hlinkova garda sa v období zániku Československej republiky dostala do najväčšej pozornosti počas marca 1939 a vojensko-policačného zásahu českých kruhov, známom pod ustáleným názvom Homolov puč.

Legendou horúcich marcových dní sa stali detvianski gardisti, organizovaní pod vedením Martina Valenta už od jesene 1938. Práve ich príklad dokazuje, že v počiatočnej fáze existencie HG nezastrešovala len radikálov a vypočítavých ziskuchtivcov, ale aj množstvo úprimných národovcov, ktorých jediným cieľom bola nezištná pomoc pri ochrane všeobecného poriadku a budovaní autonómneho Slovenska. Dectivianski gardisti najskôr vykonávali záslužnú prácu pri stráží hraníc na úseku Kalinovo – Lučenec, no do povedomia výraznejšie vstúpili ako osobná stráž hlavného veliteľa HG a druhého predsedu slovenskej vlády K. Sidora. Výber Dectivancov do Sidorovej osobnej stráže ovplyvnili jednak dlhoročné priateľské vzťahy K. Sidora s M. Valentom, ako aj istá reprezentatívnosť, ktorú mali gardisti spod Poľany ako symbol slovenskosti a udatnosti predstavovať v očiach verejnosti.

Proces vytvorenia oddielu spomedzi členov detvianskej HG sa zbehol veľmi rýchlo. Po dohode s náčelníkom politického štábu HG Karolom Murgašom prišiel M. Valent so skupinou približne 10 mužov

67 ČAPLOVIČ, M.: *Branné organizácie v Československu 1918 – 1939 (so zreteľom na Slovensko)*, s. 75 – 77.

68 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica, šk. 106, č. 291/39.

69 Hlinkova garda otvorene kritizovala prítomnosť Čechov na pracovných pozíciách, na ktoré mali rovnakú kvalifikáciu i Slováci. K 1. 10. 1938 pracovalo v najdôležitejších úradoch a podnikoch na Slovensku celkovo 20 541 Čechov. ČULEN, K.: *Slováci a Česi v štátnych službách ČSR*. Bratislava 1944, s. 215.

do Bratislavy, kde dostali zbrane. Sídlo K. Sidora strážili od 10. marca 1939. Hlavné mesto opustili v deň vzniku Slovenského štátu po tom, čo nový hlavný veliteľ HG A. Mach M. Valenta neodôvodnene obvinil z podpory českých pučistov a prikázal mu vrátiť sa späť domov. V rozpore s Machovými tvrdeniami však treba skonštatovať, že gardisti si svoje povinnosti plnili nadmieru zodpovedne a 12. marca dokonca zabránili atentátu na K. Sidora, zosnovaného príslušníkmi Freiwillige Schutzstaffel (FS). Nepohodlný predseda posledného autonómneho kabinetu, ktorý nacistickým emisárom noc predtým odoprel vyhlásiť samostatnosť Slovenska, mal byť zlikvidovaný ekrazitovou náložou, umiestnenou do záhrady v bezprostrednej blízkosti jeho bytu. Pohotoví gardisti však dvoch Nemcov pri pokuse o jej zapálenie prichytili a zatkli.⁷⁰

Na rozdiel od Detvancov prežívala väčšina funkcionárov HG dni tzv. Homolovho puču v obavách. České ozbrojené sily, usilujúce sa umlčať hlasy volajúce po samostatnom Slovensku, dostali príkaz všetkých popredných gardistických činníkov pozatýkať. V Krupine nechal český spravodajský dôstojník npor. Veizar zadržať 11 osôb, medzi ktorými nechýbali ani gardistickí exponenti J. Gregor, V. Hanulík, Július Krajčí, Peter Richter a Eduard Lackovský. Päťicu funkcionárov HG plánovali v noci z 10. na 11. marca odvliecť do špilberskej väznice, avšak vlak napokon Slovensko vďaka dohode K. Sidora s pražskou vládou neopustil a z Banskej Bystrice sa vrátil nazad.⁷¹ Ešte viac ľudáckych funkcionárov zatkli v Novej Bani – až 25, medzi nimi i okresného veliteľa HG M. Schellinga, Ervína Čulíka či Vincenta Havrana.⁷²

Dramatická atmosféra marcových dní zasiahla tiež menšie sídla

regiónu. Jedným z nich bolo pohraničné mestečko Modrý Kameň, ktoré toho času hostilo vzácnu návštevu – ministra autonómnej vlády Matúša Černáka a zborového vodcu Hlinkovej mládeže (HM) Alojza Maceka. Počas slávnostnej večere podávanej u kňaza a vládneho komisára Štefana Bulku na faru vpochodovala ozbrojená jednotka na čele so škpt. Vikom. Okresný veliteľ četníctva Jungwirth prítomným oznámil, že na celom Slovensku je vyhlásená vojenská diktatúra, Hlinkova garda rozpustená a akékoľvek verejné prejavy sú zakázané. Okrem spomínaných prominentov súčasne zatkol ďalšie štyri osoby, vrátane dvoch veliteľov HG Martina Tolnaya a Karola Lojkoviča, ktorým tlmočil nariadenie o zákaze nosenia odznakov HG a zhromažďovacieho práva. Keď sa Š. Bulka pýtal na dôvod zákroku, škpt. Vik mu odpovedal: „*Vždyť to takhle dál nejde, vždyť to bylo brozné. Samozřejmě – slovenská vláda bude, ale přijdou do ni rozumnější lidé*“.

Vyhlásenie vojenskej diktatúry zmobilizovalo celý Modrý Kameň. Iniciatívu za Bulkovej podpory prebrala do svojich rúk HG. Po tom, ako vládny komisár obce vyhlásil diktatúru za protiústavnú, strhol pred zrakmi davu na námestí vylepené štatariálne vyhlášky a gardisti po nich začali demonštratívne šliapať. Vojaci vzbúrencov obkľúčili a žiadali plagáty pribiť naspäť, čo však všetci do jedného odmietli vykonať. Reakcia na seba nenechala dlho čakať – 10. marca večer Š. Bulku a člena HG Jána Bariaka zatkli a odviekli k ostatným internovaným na Oremlaz. Tento krok beztak rozvášnenú atmosféru v Modrom Kameni len väčmi vybičoval. Od rána nasledujúceho dňa chodili za vedúcimi činiteľmi obce a HG obyvatelia a žiadali ich, aby podnikli niečo v prospech zatknutých osôb. Na námestí sa ešte predpoludním zorganizoval veľký nástup, na ktorom manifestovalo vyše 100 gardistov, požadujúcich stiahnutie vojska a prepustenie internovaných. Zhromaždenie miestny veliteľ HG

70 ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 73/47 Martin Valent. Výpoveď M. Valenta z 30. 3. 1946.

71 SLIAČAN, J.: *Krupina*, s. 79 – 80.

72 ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, f. OÚ Nová Baňa, šk. 21, č. 477/40. Zoznam zajatých osôb z okresu Nová Baňa v marci 1939.

rozpustil až po vyhrážkach veliteľa žandárskej stanice.⁷³ Priebeh udalostí nebol výraznejšie odlišný ani v iných mestách.

Tzv. Homolov puč dnes nemožno hodnotiť inak, ako poslednú zúfalú snahu pražských politikov a armádneho velenia udržať Slovensko v štátnom zväzku s českými krajinami. V skutočnosti dosiahol presný opak. Slovenská verejnosť ho chápala ako arogantný mocenský zásah proti vydobytej autonómii. Protičeská nálada, aká na našom území nepanovala snáď nikdy počas dvadsaťročného súžitia v prvom spoločnom štáte, zasiahla aj stredné Slovensko. Po menovaní novej autonómnej vlády K. Sidora sa pánom situácie stala znova HG. Napríklad vo Zvolene bola už 12. marca 1939 garda opäť v pohotovosti a v popoludňajších hodinách svojím zákrokom rozpustila schôdzu zvolenských Čechov a čechoslovakistov v hoteli Pod zámkom, pri ktorom zatkla bývalého okresného četníckeho veliteľa kpt.v.v. Václava Heřmana a tajomníka Československej strany národnosocialistickej Jozefa Barboriaka. Po vypočutí oboch prepustili. V. Heřman, ktorý mal povest' „*nenávideného takmer celým obyvateľstvom nielen mesta ale i okolia pre jeho krajne šovinistickú českú povahu proti všetkému slovenskému*“, vzápätí nato Zvolen spoločne s úradníkom Národnej banky Janom Koutným zo strachu radšej opustil. „*Mali šťastie, lebo dav by ich bol určite zlynčoval*“, dodal zvolenský kronikár.⁷⁴ Tok udalostí smerujúcich k vyhláseniu slovenskej nezávislosti sa už nedal zastaviť.

73 9. – 14. marec 1939 a Modrý Kameň. Modrý Kameň 1940, s. 26 – 30.

74 Archív lesníckeho a drevárskoho múzea Zvolen, Pamätná kniha mesta Zvolen, nepaginované.

VZOSTUP A PÁD HLINKOVEJ GARDY

Hlinkova garda v období výstavby a konsolidácie režimu

14. marca 1939 sa síce naplnil cieľ politického zápasu HG, no na žiadne veľké oslavy nebol čas. Slovenský štát musel už bezprostredne po svojom vzniku čeliť vážnemu ohrozeniu územnej celistvosti. Maďarsko, ktoré ho diplomaticky uznalo hneď na druhý deň, sa s anexiou Zakarpatskej Ukrajiny neuspokojilo. Južnému susedovi sa naskytla historická možnosť vymazať Slovensko z mapy Európy a urobiť ďalší krok na ceste k obnoveniu Veľkého Uhorska. Horthyho režimu v jeho revizionistických aspiráciách nahrával nielen sprvu benevolentný postoj Berlína, ale i počiatkový chaos v organizácii ochrany slovenských hraníc. Národná armáda sa pár dní po osamostatnení stále iba formovala. Nový hlavný veliteľ Alexander Mach preto už 15. marca ráno nariadil pre gardistov celoštátnu brannú pohotovosť.

Odozva bola blesková. V Brezne sa zhromaždilo 500 gardistov, ktorých zo svojich zásob vyzbrojil hraničný prápor 9 a delostrelecký pluk 101.⁷⁵ Rovnako zareagovala HG v Kremnici. Zmobilizovaných gardistov z celého okresu vyzbrojili a vystrojili zo skladu bývalého pešieho pluku 9 a oddisponovali na front pri Prešove.⁷⁶ Okrem 900 mužov vyslaných na obrannú líniu časť gardistov zostávala zadelená v záložnom prápore

75 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Brezno, 10/45 Ján Longauer. Rozkaz z 24. 3. 1939.

76 ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, Pamätná kniha obce Kremnica 1918 – 1949, s. 141.

vo Sv. Kríži, pripravená zasiahnuť.⁷⁷ Gardisti z kremnického okresu tvorili jadro mužstva 4. roty HG horského pešieho pluku 1 pod velením npor.jazd. v.z. Buzalku, nasadeného v priestore Drienov.⁷⁸ Stotina príslušníkov HG z Banskej Bystrice bola nasadená na úseku spoločne s prievidskými gardistami, zaradenými do rovnakého útvaru.⁷⁹ Strážnu službu na hraniciach prevádzali až do 10. apríla 1939.⁸⁰ 26. marca HVHG odvelilo do Margecian ďalších 1 000 dobrovoľníkov z banskobystrického okresu.⁸¹ Osud Slovenska nebol ľahostajný ani obyvateľom Krupiny, kde 15. marca prebral velenie nad posádkou pplk. Eduard Lifka. 23. marca dostali vojaci a gardisti v sile roty pod velením Františka Kuťku príkaz zaujať postavenie pri hranici s Maďarskom.⁸²

Situáciu nebrali na ľahkú váhu ani v Banskej Štiavnici. Akonáhle dňa 22. marca dorazila z Veľkých Krškán od štábného strážmajstra Juraja Štanima zvesť, že maďarské vojsko v chotári obce Varšany⁸³ prekročilo demarkačnú líniu, oblastný veliteľ HG Štefan Osvald okamžite vycestoval za škpt. Ladislavom Šišovským, ktorému garda podliehala po vojenskej stránke, aby sa s ním dohodol na ďalšom postupe a úlohe HG. HG mala podľa záverov porady posilniť oddiely žandárstva a finančnej stráže rozmiestnené na slovensko-maďarskom pomedzí.

V Banskej Štiavnici sa okamžite zmobilizovala skupina 48 gardistov, ktorí v noci z 22. na 23. marca zaistili pridelený úsek. Počas nočných hodín Š. Osvald absolvoval druhú schôdzku v Hájnikoch.

⁷⁷ *Gardista*, 31. 5. 1940, s. 9.

⁷⁸ STRIEŽENEC, R.: *Stráž na východe*. Bratislava 1939, s. 167.

⁷⁹ Tamže, s. 168.

⁸⁰ KORČEK, J.: Účasť nevojenských jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane východného Slovenska. In: DEÁK, L. (zost.): *Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939)*. Bratislava 1993, s. 39 – 40.

⁸¹ Tamže, s. 39.

⁸² LUKÁČ, M. a kol.: *Krupina. Monografia mesta*. Banská Bystrica 2006, s. 71.

⁸³ Dnes Kalinčiakovo.

Jej účastníci rozhodli o konkrétnych inštrukciách pre HG. Hlavnou úlohou gardistov bolo zabezpečiť nedotknuteľnosť mosta Kozárovce – Santov.⁸⁴ V priebehu 4 hodín sa z narukovaných gardistov podarilo zostaviť samostatnú batériu, ktorá už o ďalšie 2 hodiny zaujala palebné postavenie. Strážnu službu vykonávalo celkovo 86 gardistov.⁸⁵ Hrozba honvédskeho vpádu na Slovensko vyvolala v meste doslova erupciu odhodlanosti: „*Dobrovoľníkov bolo viac, ako možno vystrojiť, takže starších posielali domov. Hlinkova garda v Banskej Štiavnici dostala od eráru výzbroj pre 1 300 mužov*“. Všetka výzbroj a výstroj bola uskladnená v budove tamojšieho Katolíckeho spolku.⁸⁶ Zbrane a vojenský materiál dodali augmentačné sklady vo Zvolene, Kremnici a Banskej Bystrici. K žiadnym bojovým zrážkam s Maďarmi však napokon na danom úseku nedošlo.

Veľmi pohotovo zareagovali na maďarskú agresiu aj vo Zvolene, kde sa hlavnou hybnou silou mobilizácie stala HDG. Veliteľ IV. úseku J. Kulina vydal okamžitý rozkaz na ozbrojenie všetkých služobných a miestnych veliteľstiev a doplnenie strážnej služby pri železničných objektoch, pričom sám organizoval leteckú hlásnu službu na trati. J. Kulina súčasne poveril štvoricu príslušníkov MVHDG, aby zaobstarali potrebnú výzbroj od posádkového veliteľa pešieho pluku 3 mjr. Jána Imra. Železniční gardisti úlohu rýchlo splnili a už na obed pribudlo do úsekovej zbrojnice 300 pušiek, 15 ťažkých guľometov vz. 7/24 a 20 ľahkých guľometov vz. 26. Z vlastnej iniciatívy sa gardisti rozhodli aktivovať improvizovaný pancierový vlak č. 40 (IPV-40), ktorý bol postavený vo zvolenských dielňach počas septembra 1938.⁸⁷ Okamžite vznikla 24-členná bojová

⁸⁴ ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Štiavnica, 51/45 Štefan Osvald. Obrana Š. Osvalda.

⁸⁵ *Štiavničán*, 18. 1. 1941, s. 1.

⁸⁶ Tamže.

⁸⁷ Okrem IPV-40 boli na jeseň roku 1938 zhotovené ešte ďalšie dva pancierové vlaky – IPV-39 v Trnave a IPV-41 v Košiciach. Po ukončení mobilizácie tieto pravdepodobne odstrojili. Zvolenský

a dopravná posádka IPV, hoci s obsluhou takéhoto typu ťažkej techniky nemal nikto žiadne skúsenosti. Veliteľom vlaku sa stal dôstojník českej národnosti kpt.pech. Jan Klír, jeho zástupcom Ján Ličko.

IPV-40 ešte toho istého dňa neskoro večer nasadili na prieskum línie Zvolen – Tomášovce. Zo slovensko-maďarskej hranice sa vrátil 26. marca o 3. hod. bez zvláštnych zistení. Ďalšiu akciu podnikol z 28. na 29. marca smerom na Dudince. Situácia však bola v tom čase už plne stabilizovaná, a tak veliteľstvo úseku pohotovosť IPV-40 odvolalo a jeho posádke nariadilo vrátiť sa do civilného zamestnania. Okrem uvedených opatrení HDG vo Zvolene zriadila i protiletadlovú obranu, ktorú 25. marca vystriedala guľometná protiletadlová čata npor.pech. v.z. Emanuela Somogyiho.⁸⁸

Je akiste namieste otázka, ako zhodnotiť bojové nasadenie gardistov v Malej vojne. Doterajšia historiografia sa o ňom vyjadrovala s nemalou dávkou dešpektu a ak ho priamo neznevažovala, tak ho minimálne bagatelizovala. Svoje tvrdenia podporovala hláseniami o slabej morálke a alkoholizme príslušníkov HG.⁸⁹ Tieto argumenty sú naozaj čiastočne pravdivé, rozhodne ich však nemožno paušalizovať – najmä pokiaľ uvážime, že na obrane Slovenska sa v marcových dňoch podieľalo bezmála 50 000 mužov z posilových jednotiek mimo rámca slovenskej armády, z

IPV tvorila lokomotíva radu 310.422, vozne U-7.762290 a U-717369 obrnené pancierovými plechmi. Výzbroj tvoril 8 cm kanón vz. 17, 7 ťažkých guľometov vz. 7/24 a 1 ľahký guľomet vz. 26. UHRIN, M.: Výzbroj Hlinkovej gardy v marci 1939. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (zost.): *Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.)*. Prešov 2007, s. 348.

88 MISTRÍK – ONDREJOV, L. a kol.: *Hlinkova dopravná garda: Vznik a práca*, nepaginované.

89 Kriticky sa k niektorým súčasným hodnoteniam Malej vojny vyjadruje napríklad štúdia: LACKO, M.: Maďarský vpád na Slovensko v marci 1939 a jeho ohlas. In: MITÁČ, J. (zost.): *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945*. Bratislava 2011, s. 200 – 216. Prejavu nedisciplinovanosti gardistov sú však nepopierateľným faktom. Konkrétne prípady sa spomínajú vo viacerých armádnych hláseniach. Pozri napr.: LACKO, M. (zost.): *Zrod Slovenského štátu v kronikách slovenskej armády*. Bratislava 2010, dok. 1, s. 39 – 40.

čoho veľkú časť tvorili práve gardisti.⁹⁰ Liehovým nápojom v konečnom dôsledku po ohlásení ukončenia činnosti demarkačnej komisie 22. marca 1939 podľahli aj niektorí vojaci. Ochabenie pohotovosti spôsobené predčasnými oslavami zastavenia konfliktu nepochybne prispeli k nepripravenosti obrancov Slovenska voči maďarskému útoku na druhý deň. Potvrdzovala to i sumárna správa pplk. F. Čatloša adresovaná pplk. Augustovi Malárovi z 23. marca 1939: „*Doterajšie zaistenie hraníc vojskom a gardistami ma neuspokojilo*“.⁹¹

Účasť na obrane Slovenska a jeho územnej integrity pred horthyovskými vojskami možno napriek všetkým nedostatkom hodnotiť ako vôbec najpozitívnejšiu stránku činnosti Hlinkovej gardy počas jej vyše šesťročnej existencie. Išlo o celonárodné vzopätie síl proti ozbrojenému vpádu cudzieho štátu, aké s výnimkou bojov s maďarskými boľševikmi roku 1919 a Povstania roku 1944, nemá v našich moderných dejinách obdoby. Svoju ruku k obrane Slovenského štátu priložili i stovky gardistov zo stredného Slovenska a tisícky dobrovoľníkov začlenených do radov HG. Chválou na ich adresu nešetřil hlavne A. Mach. Hlavný veliteľ však zároveň pozdvihol varovný prst nad osobami, ktoré podľa neho národ v ťažkých časoch vážne sklamlali: „*Ďakujeme vám za vašu ochotu a vôľu chrániť a brániť územie nášho mladého štátu... Vám vreľá vďaka, tým druhým však, ktorí nás v týchto vážnych časoch opustili, ktorí sa potmeľúdscky ukryli, ktorí vaše rady rozbíjali, ktorí ako staré baby sa poschovávali pod všelijakými titulkami, hanba, večná hanba*“.⁹² Objektívne treba priznať, že gloriola, ktorou sa

90 Ján Korček sa vo svojich výskumoch dopracoval k číslu 49 385 (z toho 27 682 vojakov a 21 703 nevojakov). Napríklad z Banskej Bystrice a okolia narukovalo 2 501 vojakov a 4 310 nevojakov, celkovo 6 811 mužov. KORČEK, J.: Účasť nevojených jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane východného Slovenska, s. 46.

91 Tamže, s. 37.

92 *Štiavničian*, 2. 4. 1939, s. 3.

HG neskôr ovenčila, určite nezodpovedala reálnym zásluhám. Úspešná obrana proti maďarskej agresii sa pre mnohých gardistov stala po návrate z frontu žriedlom hrdosti, u iných prevládali zmiešané pocity.⁹³ K opätovným snahám Maďarska o narušenie zvrchovanosti územia Slovenského štátu však už v priebehu ďalších rokov samostatnosti nedošlo, i keď budapeštianska vláda revizionistickú líniu nikdy oficiálne nezavrhl.

Po pacifikácii situácie na južnej hranici bola HG postupne odzbrojovaná. Na základe rozkazu A. Macha z 27. apríla 1939 museli byť všetky zbrane v držbe členov HG odovzdané žandárskym staniciam. Výzbroj mala pritom zostať oficiálne i naďalej majetkom organizácie, gardisti ju však mohli využívať len pri špeciálnych príležitostiach – počas branného výcviku, vojenských cvičení alebo za iných mimoriadnych okolností.⁹⁴ Demilitarizácia HG na strednom Slovensku prebiehala bez väčších komplikácií.⁹⁵

Prvé mesiace po vyhlásení samostatnosti sa niesli predovšetkým v znamení prestavby vnútornej štruktúry HG. Smernica pre reorganizáciu zo 7. júna 1939 počítala so zrušením pôvodných 22 oblastných veliteľstiev, ktoré nahradilo nových 12 gardistických žúp.⁹⁶ Celý proces úspešne prebehol počas leta toho istého roku. Okresné veliteľstvá HG na skúmanom teritóriu boli začlenené do Pohronskej župy. Tá po ďalšej

93 Okresný úrad v Krupine v tejto súvislosti zaznamenal napríklad obecnú kauzu v Uňatíne, kde miestny veliteľ HG Očovský, vidiac počiatočné problémy pri odrážaní maďarskej ofenzívy „*hovoril verejne po dedine, že naša slovenská vláda nás už dávno Maďarom predala a nemáme vnaj žiadnych generálov, ktorý by mohli viesť. Pridu Maďari, zhodia na nás pár bômb a všetkých nás pobijú*“. ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 55, č. 542/39. Stážnosť na miestneho veliteľa HG v Uňatíne z 29. 3. 1939.

94 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 55, č. 361/39. Smernica Prezídia ministerstva vnútra z 27. 4. 1939.

95 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica, šk. 109, č. 1017/39. Správa o odovzdaní zbraní organizáciami HG.

96 SNA Bratislava, f. 604, šk. 53, 604 – 53 – 6. Rozkaz HVHG zo 7. 6. 1939.

(a súčasne poslednej) reorganizácii potvrdenej novým *Organizačným poriadkom Hlinkovej gardy* z roku 1941 pohltila i okresné veliteľstvá malej gardistickej Gemerskej župy a v tejto podobe jestvovala až do zániku Slovenskej republiky.⁹⁷

Personálne obsadenie postov jednotlivých veliteľstiev po reorganizácii roku 1939 vyzeralo nasledovne:

Pohronská župa HG (sídlo Zvolen)

- **župný veliteľ:** Alexander Heretik⁹⁸ (zástupca Ján Szomolányi),
- **okresní veliteľia:** Banská Bystrica – Jozef Kollár (Jozef Pagáč), Brezno nad Hronom – Ján Snopko (Ludvig Hlaváček), Banská Štiavnica – Štefan Osvald (Jozef Osvald), Kremnica – Jozef Makovinský (Ján Danko), Krupina – Ján Gregor (Viliam Blažkovič), Lovinobaňa – Ján Dušan (Mikuláš Jakubovský), Modrý Kameň – Cyprián Mihálek (Ján Zajac), Nová Baňa – Martin Schelling (Samuel Winkler).

Gemerská župa HG (sídlo Tisovec)

- **župný veliteľ:** Jozef Cengel (Ján Donoval),
- **okresní veliteľia:** Tisovec – Ján Moncol, Revúca – Koloman Sekula (Augustín Pálesch), Dobšiná – Pavol Šulek (Daniel Poliačik).⁹⁹

Krátko nato došlo takisto k významnej zmene v otázke členskej základne. Dňa 5. septembra 1939 bolo prijaté nové vládne nariadenie č. 220/39 týkajúce sa HG. Norma Tisovho kabinetu na jednej strane posilňovala jej kompetencie a postavenie vo verejnom živote, súčasne však gardu plne podriaďovala HSLS, čo vedenie a radikálne orientovaní funkcionári prijímali s veľkou nevôľou. Rovnako protestovali i proti

97 *Organizačný poriadok Hlinkovej gardy*. Bratislava 1941, s. 3.

98 A. Heretik bol však už čoskoro preložený na notárske miesto do Malaciek a svoje pôsobenie vo funkcii župného veliteľa HG ukončil už 20. 11. 1939. ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 57, č. 1514/39. Správa okresného úradu v Krupine z 30. 10. 1939.

99 SNA Bratislava, f. 604, šk. 60, 604 – 60 – 5. Reorganizácia veliteľstiev HG zo 14. 8. 1939.

zavedeniu povinného členstva pre všetkých mužov slovenskej národnosti vo veku od 6 do 60 rokov s výnimkou Židov. Týmto krokom sa totiž úplne narušila základná idea výstavby HG na výberovom princípe. HG už viac nemala byť elitným klubom, ale inštitúciou zastrešujúcou všetky vrstvy národa, nevynímajúc bývalých politických oponentov. Zmena legislatívy na seba nenechala dlho čakať a 21. decembra 1939 vláda vydala nové nariadenie č. 310/39, ktoré definovalo členstvo opäť na platforme dobrovoľnosti.¹⁰⁰ „*Slovenská vláda novým vládnym nariadením vrátila sa k zásade, aby v Hlinkovej garde boli iba takí príslušníci, ktorí sú myšlienke HG úplne oddaní,*“¹⁰¹ drukoval novelizácii zákona zástupca hlavného veliteľa Karol Danihel. Gardistická základňa dosiahla na jeseň 1939 úroveň rekordných 180 000 mužov,¹⁰² avšak vyhláška o povinnom členstve sa i tak stretávala s prejavmi otvoreného sabotérstva. Stredné Slovensko nebolo výnimkou. Okresné úrady prijímali od miestnych veliteľstiev HG celé spisy občanov, odmietajúcich vstúpiť do HG. Agilnejšie štátne orgány voči nim dokonca neváhali vydať zatykače v zmysle platných ustanovení zákona č. 220/39.¹⁰³

V septembri 1939 zasiahla do života Hlinkovej gardy ešte jedna významná udalosť. HG sa po necelom polroku v súvislosti s ťažením proti Poľsku opäť chopila zbrane a stala sa asistenčnou silou finančnej stráže pri plnení bezpečnostnej služby.¹⁰⁴ Augustová mobilizácia nepripúšťala žiadne výnimky a podľa výnosu Ministerstva národnej obrany museli do činne vojenskej služby nastúpiť všetci gardisti, ako aj miestni velitelia

100 SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 212 – 213.

101 *Gardista*, 1. 1. 1940, s. 3.

102 Podľa P. Sokoloviča niektoré nemecké správy uvádzajú až 250 000 členov HG, čo sa však zdá byť značne nadsadené číslo. SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 213.

103 Desiatky zatykačov obsahujú napríklad spisy vo fonde: ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Štiavnica, f. OÚ Banská Štiavnica, šk. 484.

104 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 57, č. 1276/39. Správa DOV notárskemu úradu v Banskej Bystrici z 1. 9. 1939.

HG, ktorí boli záložnými dôstojníkmi okrem veliteľov v sídlach OVHG. Výnos sa netýkal iba Pukanca, Krupiny, Lovinobane a Revúcej.¹⁰⁵

Hlinkovej garde už tradične prischla úloha garancie pokoja v zázemí. Bezpečnostnú akciu najväčšieho rozsahu, ktorá skončila neúspechom, gardisti za súčinnosti žandárstva a FS previedli v Kremnici. Protesty vojakov miestnej posádky nedokázali potlačiť; uzemnil ich až hustý dážď a príchod vojenského oddielu s tromi pancierovými vozidlami. Protesty však napriek vžitým hodnoteniam marxistickej historiografie v skutočnosti neboli reakciou na poľskú kampaň, ale niesli v sebe vyložene sociálny podtext.¹⁰⁶ Kremnickí gardisti sa okrem potláčania vzbury zúčastnili i samotného vojnového ťaženia. Stotina príslušníkov HG postupovala v šíkoch slovenskej armády po línii Gergelak¹⁰⁷ – Zakopane – Nowy Targ.¹⁰⁸ Do vojny sa síce určite zapojilo omnoho viac gardistov, keďže však nepôsobili v samostatných gardistických jednotkách, ale útvaroch poľnej armády, bližšie zmienky o ich nasadení neexistujú. Jedinou obeťou z radov organizácií HG v Pohronskej župe bol príslušník pešieho pluku 2 voj.v.z. Peter Štrba, pochádzajúci v Novej Bane, ktorého 3. septembra 1939 pri dobýjaní kóty juhozápadne od obce Tylicz zasiahol

105 Archív Múzea Slovenského národného povstania (A MSNP) Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, prírástkové (pr.) č. S 7/2003. Rozkaz HVHG č. 5 z 5. 9. 1939.

106 Krajinské veliteľstvo žandárstva ako hlavný dôvod uvádzalo nevyhovujúce ubytovanie, zlú stravu, strach o zanechané rodiny, ako aj nedostatočnú disciplínu mužstva. Tému o politickom rozmere protestov najpresvedčivejšie dementuje fakt, že už na druhý deň sa skupinky podgurážených vojakov dobýjali do židovských obchodov, vykrikovali protižidovské heslá a majiteľov okrádali o alkohol. BAKA, I.: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava 2010, s. 148 – 149. Zaujímavé je, ako sa úrady snažili zmienky o vzburе zatajiť. Podľa obežníka MV 15 482/III b/40 bolo nariadené vymazať správy o nej dokonca aj z mestskej kroniky. Tieto jej časti boli skutočne začlenené atramentom. ĎURČOVÁ, L.: *Politicko-spoločenské pomery v Kremnici 1939 – 1945*. Banská Bystrica 2010 (Diplomová práca), s. 28. Podobné nepokoje mali vypuknúť aj v Banskej Štiavnici, Zvolene, Brezne a ďalších mestách mimo stredného Slovenska, no zrejme ide znova len o ničím nepodloženú fabuláciu.

107 Dnes Gregorovce.

108 *Gardista*, 31. 5. 1940, s. 9.

granát a spôsobil mu ťažké zranenia nezlučiteľné so životom. Zomrel pri prevoze do nemocnice o štyri dni neskôr.¹⁰⁹ Novobančanovi pripravilo materské miestne veliteľstvo po prenesení jeho telesných pozostatkov z Bardejova späť domov veľkolepú rozlúčku.¹¹⁰

Budovateľský entuziazmus HG z prvých týždňov po vzniku Slovenského štátu pretrvával v nezmenšenej intenzite aj na počiatku roka 1940. Spomedzi článkov gardistických funkcionárov, ktoré písali do príležitostných vydaní Gardistu, stoja azda najväčšmi za spomenutie slová J. Szomolányiho. Zastupujúci veliteľ Pohronskej župy HG naznačil ambície organizácie do ďalšieho obdobia v novoročnom čísle nasledovnými vetami: *„Od prvopočiatku svojej činnosti v HG, súc jej v našom kraji na čele postavený, mám pred očima stovky gardistických tvárí, držal som, abych tak povedal, prst na ich tepnách a s radosťou konštatujem, že zámary, úmysly, počiny a snaženia veľkej väčšiny z nich boli a sú nezištné... Nevystierali svoje dlane po odmene, jediným želaním väčšiny bola očista. Očista od živlov, ktoré naše Slovensko – národné snaženia roky ubíjaly... A to bude úkolom našich veliteľstiev, aby udržiavali a zvelaďovali rešpekt pred každým... Vyzdvihujem a podtrhávam to opätovne, lebo ak sa HG nepodari splniť tento úkol, t. j. byť svedomím národa, tu by zostala iba osвета a telocvik, čo je však účelom druhotným a poslanie ani tradícií Hlinkovej gardy nedôstojným. Odklonili by sme sa potom od ideí, pre ktoré sme vznikli...“*¹¹¹

Szomolányiho slová dávali zreteľný signál, že hlavnou sférou angažovania HG v novom roku bude politika.

Politický zápas o moc

Rok 1940 bol pre Hlinkovu gardu rokom plným nádejí. Po definitívnom etablovaní Slovenskej republiky v sústave medzinárodných vzťahov sa sily jej politických elít sústredili konečne prioritne na domáce dianie. Zraky slovenskej verejnosti sa upierali predovšetkým na rozriešenie vážnej krízy vo vládnom tábore, ktorú charakterizoval mocenský súboj medzi konzervatívnym krídlom HSLS na čele s J. Tisom a radikálnym prúdom vedeným V. Tukom a A. Machom. Okrem zápasu o ovládnutie strategických rezortov (vnútro a zahraničné veci) bola v hre i o otázka svetonázorového smerovania Slovenska – či pôjde kontinuálne vlastnou cestou alebo cestou kopírovania nemeckého národnosocialistického systému upraveného na slovenské pomery.

Radikáli okázalo písali a rečnili o nutnosti dovŕšenia marcovej revolúcie, o potrebe politických čistiek, odstavení ľudí „starej éry“ a ideovom preporodení Slovenska v duchu národného socializmu. Verbálne útočili na osoby, ktoré podľa nich neboli schopné zastávať svoj úrad, čím za situácie, aká sa vyvinula, mierili na ministra vnútra a zahraničných vecí F. Ďurčanského, ale tiež ďalšie protisovsky orientované persóny. Rozpory vygradovali vo februári 1940, kedy hlavný veliteľ HG podal na protest proti dlhodobému ignorovaniu gardistických požiadaviek demisiu. A. Mach zrejme nepočítal, že prezident abdikačný list bez odpovede odloží. Tento krok J. Tisa každopádne nič nevyriešil, iba riešenie krízy umelo natiahol. Radikálom sa žiadnu zmenu nepodarilo dosiahnuť ani v ďalších dvoch mesiacoch.

Nespokojný A. Mach na situáciu reagoval zvolaním porady župných a okresných veliteľov do Ružomberka dňa 19. mája 1940. V rozprave vystúpili viacerí pozvaní gardistickí funkcionári, medzi inými aj Róbert Kubička, Rudolf Korbačka a J. Szomolányi zo Zvolena a J. Sopko z Brezna. Zúčastnení vyslovili svojmu hlavnému veliteľovi neochvejnú dôveru

109 LACKO, M. (zost.): *Proti Poľsku (Odras ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády)*. Bratislava 2007, dok. 7, s. 145.

110 *Gardista*, 24. 2. 1940, s. 13.

111 *Gardista*, 1. 1. 1940, s. 10 – 11.

a zároveň sa zhodli, že z nastúpenej cesty Hlinkova garda nemôže zísť.¹¹² J. Tiso chápal schôdzku funkcionárov HG ako komplot proti jeho osobe. Bezprostredne po jej skončení vytiahol Machovu odloženú demisiu a z postu hlavného veliteľa HG ho odvolal. 21. mája 1940 bol na uvoľnené miesto dosadený František Galan, od ktorého sa očakávala konsolidácia vzťahov medzi HG a HSLS, zmiernenie protižidovských výčinov a perzekúcií opozície zo strany gardy.¹¹³

Machovo odvolanie vyvolalo v niektorých okresoch Pohronskej župy veľký ohlas. Rozrušenie zo zmeny na poste hlavného veliteľa HG sa najvýraznejšie prejavilo v Kremnici, kde miestni gardisti dávali svoju rozladenosť patrične najavo: „*Činnosť s organizovaním HG utrpela krízu a trhlinu neočakávanou osobnou zmenou v hlavnom veliteľstve HG. I do Kremnice zasiachlo úsilie niektorých osôb z iných miest Slovenska odporovať. Niektorí činitelia tunajšej HG boli by bývali ochotní zapojiť sa do odporu – a dali tomu i výraz – ktorého dosah si nerozmysleli... Odpor nemal politického smeru – ani označeného programu. Dotyční ich nemúdre chovanie už obanovali. Prípady dávajú príležitosť istým zmenám v HG, zbaviť sa činníkov viacmenej nevhodných a škodlivých. Miestna kríza neni ešte prežitá – na vonok však nečiní poruchy, zapríčiňuje iba menšiu stagnáciu v organizačnej činnosti. Miestna HSLS spory urovnáva a napravuje. Vidiecke HG touto krízou neni dotknuté*“.¹¹⁴

Mierne rozpaky nastali aj v Modrom Kameni. Okresné veliteľstvo HG sa však po dôkladnej úvahe prihlásilo do práce novému vedeniu

112 KAMENEC, I.: Zápisnica z porady župných a okresných veliteľov Hlinkových gárd v Ružomberku 19. mája 1940. In: DANIŠ, M., NIŽŇANSKÝ, E. (zost.): *Acta historica Posoniensia XV: Historické štúdie k životnému jubileu Herty Tkadlečkovej*. Bratislava 2011, s.14 – 25.

113 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 11/45 Ján Antol. Výpoveď J. Antola z 3. 8. 1945.

114 ŠA Banská Bystrica, f. Pohronska župa (PŽ) II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Kremnici za máj 1940.

organizácie, a tak k žiadnym protestným prejavom nedošlo.¹¹⁵ V menšej miere ich úrady zaznamenali len v Detve, kde gardisti rozširovali cyklostylové letáky „*ktoré vyznely v prospech bývalého hlavného veliteľa a boli zahrotené proti novému hlavnému veliteľovi*“. Ich pôvodcovia pochádzali podľa indícií okresného náčelníka z Banskej Bystrice.¹¹⁶ Odvolanie A. Macha prijali bez väčších pripomienok i v Dobšinej. Ako akt solidarity s osobou bývalého hlavného veliteľa funkcionári dobšinského okresného veliteľstva plánovali pôvodne podať demisie, neskôr ale od tejto myšlienky upustili.¹¹⁷

Politické napätie v polovici roka kulminovalo a vládlo všeobecné presvedčenie, že už čoskoro dôjde k zvratu v smerovaní režimu. Správnosť vtedy ešte len neurčitých domnienok utvrdzovali sebaisté vyhlásenia A. Macha, ktorý s podporou Nemecka začal pripravovať pôdu pre nacistáciu Slovenska.

V intenciách obsahu Machových vystúpení sa aktivizovali aj viacerí funkcionári HSLS a HG, ktorí si po deklarovanom zavŕšení zmien sľubovali zvýraznenie svojho spoločenského postavenia, honosné funkcie či materiálny profit. Úrady na strednom Slovensku zaznamenali od konca mája 1940 nárast propagačných akcií Machových stúpencov. V distribuovaných letákoch odvolaného veliteľa ospevovali vzletnými rečovankami a sľubovali návrat starých časov: „*Nech žije Tuka, nech žije Mach. Verní gardisti sa verne pridržiavajú spriateleneho Nemecka. Gardisti žiadajú radikálne rozriešenie židovskej, českej a čechoslováckej otázky. Kto si rodom Slovák, staň si v Hlinkov šík. Nás nezlomí Galan, ani*

115 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Modrom Kameni za máj 1940.

116 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka vo Zvolene za máj 1940.

117 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Dobšinej za máj 1940.

*Kirschbaumík*¹¹⁸. *Stará garda je vždy na stráži*“.¹¹⁹

Celkom v znamení opojenia novou národnosocialistickou érou, ktorej príchod sa očakával v priebehu najbližších týždňov, sa 18. júna 1940 uskutočnilo slávnostné zhromaždenie v Banskej Štiavnici za účasti miestnej vojenskej posádky, HG, hasičov, baníkov, študentov a obyvateľov mesta. Pred zástupom približne 3 000 ľudí v závere manifestácie prehovoril Viliam Ries a František Jankovič, ktorí vo svojich rečiach „*oceňovali veľký význam víťazného boja nemeckej brannej moci na západe Európy a úspech nemeckého národa spontánne uvítali s tým, že z výsledkov boja na západe a s víťazstva nemeckého národa vznikne i pre národ Slovenský a pre Slovenský štát trvalá sloboda, bezpečnosť a mier na dlhé časy (a) za lásku, vernosť a oddanosť nemeckého národa a jeho vodcu Adolfa Hitlera k Slovensku tlmočili rečníci vzájomnú oddanosť a všemožnú pomoc Slovenského národa a štátu*“.¹²⁰ Sprievod ukončila hymnická pieseň Kto za pravdu horí a gardistické pochody.

Bývalý katolícky kňaz nemeckej národnosti V. Ries pokračoval v chválospevoch na nacistické Nemecko i naďalej. Postupne v čísloch 45 – 48 oficiálne nepochitického a poučno-výchovného týždenníka Štiavničian, ktorého bol zodpovedný redaktor, uverejnil články takého obsahu, že sa nimi musel zaoberať okresný a cenzorský úrad. Napriek opakovaným upozorneniam a výstražnému skonfiškovaní viacerých statí vydania zo 14. júla 1940 časopis zo svojho radikalizmu nepopustil. Práve naopak, po Machovej reči v Sklených Tepliciach V. Ries pripravil mimoriadne vydanie, kde bývalého hlavného veliteľa HG prehlásil za „*budovateľa*

118 Jozef M. Kirschbaum, vtedajší generálny tajomník HSLS a veliteľ Akademickkej Hlinkovej gardy. Radikálni gardisti J. M. Kirschbauma okrem prílišného upínania sa na tábor J. Tisa obviňovali zo židovského pôvodu.

119 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Zvolen, šk. 524, neoznačený materiál. Gardistické letáky z mája 1940.

120 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 3, č. 1125/40. Správa o manifestácii v Banskej Štiavnici.

druhej republiky“ a otvorene sa postavil na stranu národnosocialistickej línie.¹²¹ Štátny aparát, obsadený konzervatívami HSLS, už viac nemienil protivládne články tolerovať. Banskoštiavnický okresný náčelník Alojz Ďurdík dňa 24. júla 1940 kolportáž *Štiavničana* zakázal a V. Riesovi s okamžitou platnosťou pozastavil výkon funkcie. Na jeho miesto mala byť dosadená osoba, „*ktorá svojim kladným postojom k Slovenskému štátu a k jeho zákonom bude zárukou, že spomenutý časopis bude vedený v duchu doby a v tendencii, ktorá bude nápomocná budovateľskej práci a tým aj konsolidačným snahám našej vlády v tunajšom kraji*“.¹²² Už 31. júla bol však svoj rozkaz na nátlak Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB) prinútený zrušiť: „*Toto opatrenie je nutné urobiť v dôsledku zmenenia sa politických pomerov v našej republike a zavedenia režimu národne-socialistického*“.¹²³

Po salzburských rokovaníach, ktorých priebeh a výsledky sú dobre známe,¹²⁴ vnútrostranícky konflikt neustal. Rozkoly medzi HSLS a HG sa premietli aj do regiónov. Hlinkova garda sa svojich cieľov nemienila vzdať. Okresný veliteľ HG vo Zvolene Ján Muránsky vydal do nového roku 1941 jasné heslo: „*Hlinkova garda ako politické vojsko*

121 Pod pseudonymom Ivan Javor sa o očakávaných udalostiach vyjadril nasledovne: „*Bliži sa historická chvíľa, bliži sa korunovanie osamostatňovacieho procesu. Pred našimi zrakmi vynára sa teraz postava Šaňa Macha, budovateľa druhej Slovenskej republiky. Sme presvedčení, že za krátky čas z jeho úst budeme počuť historické vyhlásenie ako sme počuli aj 14. marca 1939. Keď tohto veľkého dňa napoludnie v bratislavskom rozhlase zaslánil Šaňo Mach svet, že sa utvoril Slovenský štát, naša radosť bola nesmierna, ale obrodenie nebolo úplné... Sme presvedčení, že Šaňo Mach pri najbližšom ozvaní sa oznámi túžobne očakávaný slovenský sociálny prevrat bez ktorého by zapadlo naše národné obrodenie*“. *Štiavničian*, 24. 7. 1940, s. 2. Pozri aj ďalšie články od Gusta Slezáka-Pohronskeho a Karola Záložníka. Tamže, s. 4.

122 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 3, č. 1295/40. Nariadenie o zastavení kolportáže Štiavničana z 24. 7. 1940.

123 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 3, č. 1323/40. Správa o nariadení ÚŠB z 31. 7. 1940.

124 Na Hitlerov nátlak musel zo svojich ministerských funkcií odstúpiť F. Ďurčanský. Jeho posty obsadili V. Tuka (ministerstvo zahraničných vecí) a A. Mach (ministerstvo vnútra), ktorý sa súčasne znova stal hlavným veliteľom HG. Funkciu musel zložiť aj generálny tajomník HSLS J. M. Kirschbaum.

slovenského národného socializmu v novom roku ide ďalej nekompromisne bojovať za očistenie národného života a za sociálnu spravodlivosť slovenskej pospolitosti“. ¹²⁵ I pohľad do ďalších zákutí Pohronskej župy poukazuje na fakt, že proklamovaná jednota národa bola iba prázdnu frázou popredných osobností štátu, ktorí sa protichodné konflikty záujmov snažili pred verejnosťou maskovať.

Dlhodobé nepriateľstvo medzi HSLS a HG panovalo najmä v Lovinobani. „Sú to viac osobné spory, než zásadné a je to závädzenie o moc,“ poznamenal na jeho margo okresný náčelník. Hoci sa pokúšal obe organizácie opakovanne uzmierniť, nepochodil. Dôvod videl hlavne v neústupčivosti okresného veliteľstva HG, u ktorého chýbala ochota zabudnúť na staré osobné spory a ukrojiť z jeho politických ambícií. Aj keď HG v Lovinobani formálne fungovala, disciplína gardistov bola veľmi zlá. Radoví členovia sa politicky nijako neangažovali, ani sa žiadnym iným spôsobom nezapájali do národnej práce. Ich činnosť spočívala len v defilovaní na manifestáciách pri príležitosti štátnych sviatkov a osláv. ¹²⁶

Podľa pozorovania okresného náčelníka však Lovinobančania politickú situáciu citlivo vnímali a v súvislosti s vrcholiacou mediálnou prestrelkou na stránkach *Slováka*, resp. *Gardistu* v januári 1941 medzi členmi HSLS a HG ¹²⁷ prebiehala emotívna diskusia o tom, „čo je viac, či strana alebo garda“. Garda v uvedenom období zaznamenala dočasný vzostup sprevádzaný miernym nárastom členskej základne. Do jej

radov vstúpili viacerí oportunisti, ktorí sa predtým nedokázali uplatniť v strane, pričom od svojho členstva v HG očakávali lepšiu možnosť spoločenského sebauplatnenia, tentokrát pod pláštikom národného socializmu. V okrese sa údajne začal formovať tajomstvami zahalený gardistický revolučný výbor, no bližšie detaily ohľadom jeho existencie zostávajú neznáme. ¹²⁸

Vlečúce sa spory medzi HSLS a HG v Lovinobani vyvrcholili 2. marca 1941 počas kurzu pre funkcionárov ľudovej strany po tom, čo si slovo v diskusii vyžiadal veliteľ HG Michal Teplan. M. Teplan verbálne zaútočil na predsedníctvo okresnej organizácie HSLS a prítomného poslanca Martina Morháča tak hrubo, že ho predsedajúci Jozef Vodrážka musel prerušiť a upozorniť, aby sa správal slušne. Slovom okresného náčelníka, „počas Teplanovej reči na kurze to vyzeralo, ako na bývalých verejných shromaždeniach“. ¹²⁹ Znepriatelených činovníkov HSLS a HG sa Koloman Ruttkay-Danko pokúsil uzmierniť na mimoriadnej porade 4. mája 1941. Jeho snaha však nepriniesla výsledok, a tak navrhol M. Teplana i M. Morháča z funkcií čo najskôr odvolať a nahradiť ich osobami znášanlivej povahy, pretože za daného rozpoloženia „akákoľvek spolupráca HSLS a HG v tunajšom okrese je vylúčená“. ¹³⁰ Pomer medzi oboma organizáciami sa stabilizoval už zakrátko, keď funkciu okresného veliteľa HG prevzal sám okresný náčelník K. Ruttkay-Danko. ¹³¹

Zďaleka ružovým nebol ani vzťah medzi HG a predsedom miestnej organizácie HSLS v Dobšinej Jánom Kontrošom. Katolíckeho kňaza,

125 A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, pr. č. 88/61. Rozkaz okresného veliteľa HG vo Zvolene č. 1 z 3. 1. 1941.

126 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Lovinobani za marec 1940.

127 Konfliktom v tlači sa podrobnejšie zaoberá štúdia: HRUBOŇ, A.: K problematike ideológie slovenského národného socializmu. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII.)*. Bratislava 2009, s. 23 – 25.

128 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Hlásenie okresného náčelníka v Lovinobani za január 1941.

129 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Hlásenie okresného náčelníka v Lovinobani za február 1941.

130 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Hlásenie okresného náčelníka v Lovinobani za apríl 1941.

131 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Hlásenie okresného náčelníka v Lovinobani za máj 1941.

ktorý viedol obecnú stranícku organizáciu už 10 rokov, gardisti s podporou niektorých ďalších obyvateľov obviňovali z maďarónstva. Svoje obvinenia podkladali Kontrošovým „neslovenským“ správaním v októbri a novembri 1938. J. Kontrošovi priťažilo, že časť bohoslužieb viedol v maďarčine, hoci maďarské obyvateľstvo tvorilo v Dobšinej len desaťpercentnú menšinu, z ktorej bolo katolíckeho vierovyznania zopár jednotlivcov. Farárovmu kreditu uškodil i jeho neprívetivý postoj k duchovnej príprave nemeckých detí na prvé sväté prijímanie v ich rodnom jazyku. Na radosť gardistov a miestnych Nemcov J. Kontroš na zvolanom zasadnutí HSLŠ 31. októbra 1940 už do funkcie opätovne zvolený nebol.¹³²

Stagnácia a úpadok Hlinkovej dopravnej gardy

Osobitnú kapitolu vo vývoji organizácie v rokoch 1939 – 1940 predstavuje osud Hlinkovej dopravnej gardy. Autonómny zbor HG prešiel v uvedenom období zložitými peripetiami s veľmi trpkým koncom.

Po ukončení Malej vojny bola HDG odzbrojená a vzápätí prišlo aj k personálnym rošádám vo vedení jej IV. úseku. 28. marca 1939 dočasný úsekový veliteľ J. Kulina prepustil svoju funkciu technickému podveliteľovi Vojtechovi Kusému, oficiálne z dôvodu prevelenia na železničný úsek Bratislava. Ťažko zodpovedne zhodnotiť, či tak urobil skutočne na základe slobodného rozhodnutia, ako uvádzal alebo konal pod nátlakom. Záznamy v kronike úsekového veliteľstva jednoznačne hovoria o existencii napätých vzťahov medzi jeho jednotlivými

132 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Dobšinej za september 1940. O priebehu kauzy píše tiež: HETÉNYI, M.: Promaďarské duchovenstvo a náboženské pomery na pozadí štátneho aparátu a maďarskej menšiny na Slovensku 1938 – 1945. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 12, 2005, s. 135 – 136.

funkcionármi: „*Je jasné, že mnohé spory nemusely byť a že energia, ktorá sa vybijala v sporoch, mohla sa využiť kladnejšie na úplnú a dokonalú výstavbu začatého diela*“. V. Kusý viedol IV. úsek HDG od 28. marca do 28. apríla 1939, kedy ho na poste vystriedal Július Fusek. V. Kusý sa vrátil na svoju staronovú pozíciu technického podveliteľa; dopravným podveliteľom sa stal Štefan Šimon.

Prvé týždne úsekového veliteľstva HDG v novom štáte charakterizovala administratívna práca. Úsek totiž ešte stále nebol zorganizovaný v súlade s organizačným štatútom HDG, čo vyvolávalo malý záujem gardistov o plnenie stanovených úloh. Zvolenské veliteľstvo sužoval i nedostatok materiálnych prostriedkov na efektívnu činnosť – chýbali mu nielen financie, ale aj kancelárske vybavenie. Hospodáriť sa tak muselo so zapožičanými peniazmi a vecami. Napredovanie výstavby HDG v regióne čiastočne spomaľovali pretrvávajúce drobné konflikty, ktoré však J. Fusek vďaka svojej autorite vcelku úspešne reguloval.

V počiatočnej fáze v oblasti pod správou IV. ÚVHDG reálne fungovalo len 5 miestnych veliteľstiev: v Banskej Bystrici (veliteľ Ján Erös), vo Zvolene (Július Ivan), v Tisovci (Július Rustikus), v Kokave (Kislínger) a v Červenej Skale (Životský). Na základe rozkazu zborového veliteľa HDG zo 4. júna 1939 sa ich základňa rozšírila o nové veliteľstvá v Brezne (Emil Lazár), Hronskej Breznici (Ladislav Bada), Kriváni (Ján Krajan), Krupine (Ján Mitró), Lovinobani (Ján Urblík), Podbrezovej (Ján Šauša), Zlatých Moravciach (Alexander Jakubík), Polhore (František Krivošík), Žarnovici (Ján Kršjak), Poltári (Ján Podolský), Revúcej (Juraj Kekeniak) a Sv. Kríži (Pavel Tiso). HDG fungovala tiež v Banskej Štiavnici, Hájnikoch, Helpe, Hnúšti, Kriváni, Lučatíne, Muráni, Novej Bani, Pliešovciach – Sáse, Podbrezovej, Rimavskej Bani, Slovenskej Ľupči, Sv. Benediku a Vígľaši.¹³³

133 MISTRÍK – ONDREJOV, L. a kol.: *Hlinkova dopravná garda: Vznik a práca*, nepaginované.

Začiatkom leta 1939 HDG začala o sebe dávať vedieť širokej verejnosti. Zborové veliteľstvo poverilo IV. úsek organizáciou veľkého nástupu HDG vo Zvolene spojeného s prísahou zborovému veliteľovi. J. Fusek so svojimi spolupracovníkmi úlohu zvládli nad očakávania dobre. 9. júla 1939 zložilo do rúk Jozefa Ištvánčina prísahu približne 2 500 dopravných gardistov z celého regiónu. Vydarené podujatie zatienil len nízky počet divákov a neúčast „bratov“ z miestneho a oblastného veliteľstva HG.

6. augusta 1939 sa príslušníci IV. úseku zúčastnili v počte 6 000 mužov na prvom celoštátnom nástupe HDG v Bratislave. Dopravní gardisti zo stredného Slovenska na ňom previedli ukážky vojenského výcviku s puškou, časti z nich sa dostalo cti strážiť počas akcie štátnu a zborovú vlajku HDG. V rámci kultúrneho programu vystúpilo telocvičné družstvo pod vedením učiteľa Jána Burku.

Činnosť Hlinkovej dopravnej gardy naoko napredovala. Jej funkcionári sa však nemohli zbaviť dojmu, že v porovnaní s HG zostávajú stále len akýmsi trpeným príveskom: „*Chceli sme mať z HDG presne idúci stroj polovojenskej organizácie, ktorý by plnil všetky povinnosti, predpísané mu veliteľmi, s dochvilnosťou a presnosťou slovenského železničiara,*“ píše sa na stránkach úsekovej kroniky HDG. Pod vplyvom určitého sklamanie zo smerovania organizácie železničiarov sa od nej začali mnohí postupne odvracať. HDG prežívala prvú vážnu krízu. Úsekové veliteľstvo svoju činnosť prakticky nevykonávalo a HDG na miestnej úrovni upadala. Veľký podiel na tomto stave malo samotné zborové veliteľstvo, ktoré pole právomocí miestnych veliteľstiev rozkazom č. 10 výrazne obmedzilo. Na naliehanie niektorých funkcionárov „*nakolko vážne časy vyžadovaly, aby organizácia HDG fungovala plným tempom a bezvadne so všetkými jej veliteľstvami*“, však J. Ištvánčin svoje pôvodné rozhodnutie prehodnotil a nariadil činnosť dopravnej gardy oživiť. Po dohode s vojenským

veliteľstvom jej príslušníci počas protipoložského ťaženia strážili objekty železničnej stanice vo Zvolene. Ustanovila sa nepretržitá dozorná služba, aktivovaný bol aj sklad zbraní, ktorý viedli gardisti Kubiš a Koppa. Stanice na železničných uzloch dostali za úlohu podávať periodické situačné hlásenia o dianí v ich rajóne. I vďaka týmto opatreniam nevznikli žiadne incidenty.¹³⁴

Zapojenie HDG do štruktúr bezpečnostného aparátu v septembri 1939 bolo len krátkodobou záležitosťou. Stavovský zbor železničiarov na strednom Slovensku sa v ďalšom období angažoval výhradne v oblasti kultúry a osvetu. Jeho osud napokon spečatila reforma organizačného štatútu a nový zákon o HG pripravovaný koncom roka 1939, ktorý HDG odobral postavenie autonómneho zboru a vytvorením špeciálneho dopravného oddelenia na HVHG ju plne podriadil Hlinkovej garde. Uvedeným krokom sa odstránil dualizmus, vyčítaný nemeckými berátermi a vytvorili sa predpoklady pre ďalšie budovanie HG na báze prísnych ideologických a telesných kritérií. Definitívny zánik HDG potvrdil nový organizačný poriadok z roku 1941.¹³⁵

Konflikty s oponentmi

„*Varujme sa škriepok náboženských! Boh je jeden a jeden je slovenský národ a kto verne slúži národu, za národ žije a mrie, je statočným Slovákom či je katolíkom, či evanjelikom*“. ¹³⁶ Týmto slovami vyzýval vtedajší okresný veliteľ HG vo Zvolene Fraňo Maichel pri prvom výročí samostatnosti všetkých gardistov, aby sa v boji za národnú vec nenechali vzájomne rozdeľovať odlišnou konfesiou a držiak sa tohto motta pristupovali i k ostatným. F. Maichel si bol vedomý, že tradičná náboženská

¹³⁴ Tamže.

¹³⁵ KÁRPÁTY, V.: Hlinkova dopravná garda. In: *Pamäť národa*, roč. 7, 2011, č. 2, s. 13 – 15.

¹³⁶ *Štiúrov hlas*, 14. 3. 1940, s. 7.

nevraživosť na Slovensku má potenciál úspešný chod organizácie vážne narúšať. Kým vo Zvolene panovala po tejto stránke uspokojivá situácia, horšie to vyzeralo na iných miestach. V zásade platilo, že v krajoch s vyšším zastúpením evanjelikov HG nikdy hlbšie korene nezapustila. Konfesionálne pnutie, ktoré napriek oficiálnym heslám vládnych predstaviteľov o vzájomnej tolerancii, bolo medzi obyvateľstvom stále silne prítomné, sa podpísalo pod skrachovanie snáh HG o vybudovanie masovej organizácie vo viacerých oblastiach na území Pohronskej župy.

Problémy so zapojením evanjelictva do gardistickej práce nastali už v prvých mesiacoch po vzniku Slovenského štátu v okrese Modrý Kameň, kde katolíci tvorili menšinu. Sprvu tomu nič nenasvedčovalo – do služieb HG sa s oduševnením prihlasovali nielen všední občania, ale i inteligencia evanjelického vierovyznania. Rozbuškou konfliktu sa stali opatrenia vládneho komisára obce a okresného predsedu HSES, katolíckeho kňaza Š. Bulku, ktorý poza chrbát evanjelikov vyvíjal intrigánske aktivity, aby sa im neušli významnejšie pozície v samospráve ani v straníckych organizáciách, v dôsledku čoho na HSES a HG úplne zanevrelí.¹³⁷ Náboženské trenice neobišli ani Revúcu, najmenší a nábožensky rovnako zmiešaný okres župy. Revúcky evanjelický farár a cirkevníci sa tu dostali do sporu s veliteľom HG Jánom Širillom, ktorý bez ich vedomia rozhodol, že bohoslužby v deň národnej manifestácie 5. júla 1940 povedie kňaz z obce Chyžné. J. Širilla pritom chyžnianskeho farára s jeho úlohou nielenže vôbec neoboznámil, ale čo revúckych evanjelikov rozhorčilo ešte väčšmi, „okresný veliteľ Širilla sa vyjadriť mal, že jemu nezáleží na tom, či v evanjelickom a. v. kostole s príležitosti národnej manifestácie budú bohoslužby alebo nie, že stačí keď budú v katolíckom“.¹³⁸

137 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Modrom Kameni za marec 1940.

138 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Revúcej za jún 1940.

Evanjelici v Lovinobani dokonca zásadne odmietali s HG spolupracovať, pokiaľ organizácia zo svojho názvu nevypustí Hlinkovo meno. Bývalému predsedovi HSES totiž nevedeli odpustiť niektoré urážlivé výroky na ich adresu z 20. a 30. rokov. Patový stav v okrese sa nezmenil ani v nasledujúcich mesiacoch a okresný náčelník musel len bezradne skonštatovať, že HG iba živorí.¹³⁹ Otázku konfesionálnych sporov otvorili na špeciálnom kurze kultúrnych referentov a miestnych veliteľov HG v novembri 1941, kde prednášatelia zdôraznili nutnosť sústavného pestovania a upevňovania národnej jednoty všetkých zložiek národa bez ohľadu na náboženskú príslušnosť. Gardistickým činovníkom sa dával za príklad správca Matice slovenskej (MS) Jozef Škultéty ako stúpenec náboženského zmierenia v záujme národnej veci.¹⁴⁰

Po období relatívneho pokoja vzplanuli vášne opäť v apríli 1942. K. Ruttkay-Danko, ten istý okresný veliteľ HG, ktorý sa ešte pred niekoľkými mesiacmi pasoval do role ekumenika, udal miestneho evanjelického kňaza Juraja Chochola za to, že pred pripravovanými deportáciami bez akejkoľvek predchádzajúcej duchovnej prípravy hromadne pokrstil 10 Židov. V správe, ktorú podal nadriadeným miestam použil v snahe čo najviac očierniť jeho osobu tvrdšie slová, keď J. Chochola označil za „alkoholika a hazardného hráča v kartách, človeka surovej a mstivej povahy, česko-slovenského smýšľania, vysmievať sa terajšiemu režimu“.¹⁴¹

Svoju nevôľu pracovať pre HG dôvodil rovnakým argumentom, ako lovinobanská inteligencia, aj brezniansky farár Matej Tasler. Ako

139 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Lovinobani za december 1940.

140 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Hlásenie okresného náčelníka v Lovinobani za november 1941.

141 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Hlásenie okresného náčelníka v Lovinobani za marec 1942. J. Chochol bol mimochodom duchovným referentom MVHG v Tomášovciach a členom miestnej organizácie od jej založenia 11. 11. 1938. SNA Bratislava, f. 604, šk. 60, 604 – 60 – 3. Zoznam členov MVHG Tomášovce.

doslovne napísal Ján Longauer v sťažnosti A. Machovi z 19. februára 1941, M. Tasler v meste dlhodobo podryval náboženskú toleranciu a keď ho požiadal o spoluprácu, okresného veliteľa gardy odbil slovami, „že on v žiadnom spolku, ktorý nesie Hlinkovo meno, pracovať nebude“.¹⁴²

Rozvírovanie konfliktov s konfesionálnym podfarbením zďaleka nebolo v záujme režimu a umiernené orientovaní funkcionári v službách štátneho aparátu sa ich snažili hasiť hneď v zárodku. Misky váh sa pritom nemuseli vždy nakloniť na stranu režimistu katolíckeho vierovyznania, ako to ilustruje aj prípad z Gemeru. Ambiciózny tajomník miestnej organizácie HSLS v Kokave Štefan Horský spoločne s jej predsedom adresoval v januári 1941 HVHG list, v ktorom žiadal odvolať z funkcie miestneho veliteľa HG Jána Žiláka. Dôvodom na Žilákovo odvolanie malo byť obvinenie, že ako evanjelik preferuje gardistov spomedzi svojich súvercov, vysielala ich na kurzy HG, zatiaľ čo katolíkov diskriminuje. Po tom, čo sa list v mene výboru strany dostal i na generálny sekretariát HSLS, v obci prepukla nevídaná vlna nepriateľského osočovania. Zakročiť musel okresný predseda HSLS a veliteľ HG J. Moncol, ktorý nechal celú vec prešetriť. Vyšetrovaním sa zistilo, že vznesené obvinenia sa nezakladajú na pravde, ba naopak „zistily sa na Štefana Horského také veci, ktoré mu ako gardistovi a rodoobrancovi neslúžia ku cti, keďže písal články do novín, kde sa štvá verejne proti Židom a robil opačne, lebo pre kuchyňu svoju nakupoval u Žida, Židovi nakupoval lístky do kina, kde bol prístup Židom zakázaný a sám sa domáhal toho, aby Židia do kina chodili, keď prevzal tajomníctvo HSLS“. Zahanbený Š. Horský sa napokon pod tlakom spoluobčanov vo februári 1941 z Kokavy vysťahoval.¹⁴³

Od jari 1941 začali pribúdať správy potvrdzujúce, že evanjelická

inteligencia sa od práce v HG odkláňa i v dobšinskom okrese.¹⁴⁴ Hlásenia prichádzajúce v ďalšom období tento trend iba potvrdzovali.¹⁴⁵ Zápornému vzťahu evanjelikov k Hlinkovej garde sa však nemožno čudovať. Stanovisko vládnucej HSLS zhmotnené do hesla „Čo Slovák – to ľudák, čo ľudák – to katolík“ si osvojila aj HG a v praktickej forme ho prenášala do každodenného života. Prístup gardistov k príslušníkom najpočetnejšej náboženskej menšiny nebol vždy práve najférovejší. Tak, ako evanjelici zostali podľa ich mienky obídenní pri prerozdeľovaní miest vo vláde či administratívnom aparáte Slovenskej republiky, mohli pociťovať krivdu i pri obsadzovaní funkcií v garde.

Ešte horší pomer príslušníci HG prechovávali k Čechom, ktorých obvykle paušálne považovali za nositeľov „masarykovsko-benešovského ducha“ s nepriateľským postojom k Slovákom. To samozrejme nemusela byť vždy pravda, hoci ich spriaznenosť so Slovenskou republikou bola oproti lojalite voči rozpadnutému spoločnému štátu minimálna. V súlade s rétorikou čelných predstaviteľov organizácie zástupcovia HG na miestnej úrovni volali po odstránení Čechov z verejných funkcií a vysťahovaní do Protektorátu. Pre ilustráciu, takto vnímali prítomnosť spoluobčanov spoza rieky Moravy novobanskí gardisti: „Bolo by na čase, aby už urobili koniec šarapateniu tých Čechov, ktorých tu ponechali snád na planúť alebo preto, aby stále a stále pripomínali slovenskému národu bývalé české panstvo. Mali sme tu v Novej Bani pred 6. októbrom dosť a dosť Čechov, všetky úrady boli nimi zaplnené, ale prišiel 6. október, ovzdušie bolo čiastočne vyčistené a nám Slovákom dýchať bolo ľahšie. 14. marec 1939 úplne vyčistil vzduch nášho mesta. Všetci „hoši“ s ich príslušníkmi, ktorých

142 ŠA Banská Bystrica, f. OES Brezno, 10/45 Ján Longauer. Sťažnosť J. Longauera A. Machovi z 19. 2. 1941.

143 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Hlásenie okresného náčelníka v Hnúšti za február 1941.

144 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Hlásenie okresného náčelníka v Dobšinej za apríl 1941.

145 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Hlásenie okresného náčelníka v Dobšinej za december 1941.

*bolo nemálo, boli poslaní tam, kde patrili...*¹⁴⁶

Na druhej strane treba zdôrazniť, že olej do ohňa prilievali svojimi nedbalými komentármi aj samotní Česi. Pre svoje protivládne výroky sa na mušku HVHG dostal napríklad neoblíbený správca haly v harmaneckej papierni Alois Schneiderek, ktorého udali miestni nespokojní robotníci. Schneiderekove urážlivé vyjadrenia na adresu režimu neboli len jednorazovou neuváženosťou. Zamestnancom sa opakovane vyhrážal, že ak s ním nebudú držať proti Slovenskému štátu, postará sa o ich prepustenie: „*Beneš byl prezidentem a bude snad ještě, proto lidi nenadávejte na něho, nebo potom každému běda! Češi vás vysvobodí od dnešní nezdravé vlády, vidíte, že by ste daleko nezašli, ani papír od Vás protektorát nechce, tak co budete dělat, i tak Vás chce vaša vláda Maďarům zaprodat*“. S nemalou dávkou posmechu útočil najmä proti HG a ikone režimu Andrejovi Hlinkovi, o ktorom hovoril, že „*měl už před deseti lety zdechnout*“.¹⁴⁷

Poburujúce zjavy HG často rozvádzala v tlači. V čase rozkvetu gardy v Kremnici sa pod paľbu kritiky dostal riaditeľ štátnych baní Ing. Aurel Lehotzký pre jeho údajnú predpojatosť voči starým ľudákom a gardistom, ktorým prisúdil menší plat než mladým úradníkom nižšieho vzdelania spomedzi svojich obľúbencov. Spříška výčitiek sa mu ušla aj za prechovávanie československých vlajok v kancelárii. „*Treba vyčistiť Kremnicu*“, písal bez diplomatických okolkov autor článku v *Gardistovi*.¹⁴⁸

Prejavy dobrovoľne iniciovanej nadpráce neobchádzali ani obce. Napríklad v Klenovci miestna HG s HSLS zorganizovala akciu „Smrť

židobolševizmu“, vedenú veliteľom vybraných jednotiek HG Jánom Šágom. Počas jej priebehu garda zaplombovala všetkým nespoľahlivým osobám súkromné rádioprijímače a na vyšších miestach urgovala za ich vyhodenie z krajiny. Nešlo pritom výslovne len o Židov, ale tiež Čechov a osoby, ktoré sa svojím verejným vystupovaním prejavovali ako tzv. čechoslováci. Vedenie obce bojovalo proti prvorepublikovým prežitkom so všetkou ráznosťou. Občanov, ktorí pri vstupe do kancelárie obecného úradu nepozdravili oficiálnym „Na stráž“, sa jeho zamestnanci neunúvali vybaviť alebo ich dokonca z miestnosti nechali jednoducho vykázať. Zaujímavosťou je, že vládny komisárom obce bol v tom čase Ján Mináč, otec známeho komunistického literáta Vladimíra Mináča.¹⁴⁹ Podobne tradičná pranierovacia rubrika novín *Štúrov hlas* „Viete, že...?“ s pohoršením čitateľov oboznamovala so situáciou v Hájnikoch a Rybároch pri Zvolene, kde sa obyvatelia akoby odmietali adaptovať politickým zmenám posledných dvoch rokov: „*Lepší občania a gazdovia nevedia sa ešte alebo sa len nechcú pozdraviť slovenským pozdravom „Na stráž!“ ani vtedy, keď sa im druhá osoba pozdraví „Na stráž!“; oni odpovedajú „Dobrý deň!“*“.¹⁵⁰

Nadradenosť gardistov miestami nadobúdala až tragikomické rozmery. OVHG vo Zvolene sa napríklad na sklonku roka 1941 dokázalo dostať do sporu aj so sekretariátom Svazu železničných zamestnancov pre vcelku triviálnu záležitosť. Gardista Ján Gonda, kmeňový príslušník MVHG Rybáre, bol spoločne s negardistom Štefanom Luptáčikom preradený z odboru pre údržbu tratí v Banskej Bystrici do výhrevne vo Zvolene. Už zakrátko však J. Gondu opäť preložili na úsek, čo

¹⁴⁶ *Gardista*, 10. 2. 1940, s. 14.

¹⁴⁷ ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica, šk. 110. Sťažnosť HVHG Ministerstvu vnútra zo 16. 10. 1939.

¹⁴⁸ *Gardista*, 27. 4. 1940, s. 28.

¹⁴⁹ A MSNP Banská Bystrica, f. XII, pr. č. 101/83. Spomienka J. Bolfíka. Pre zaujímavosť, J. Mináč bol po vzniku Slovenského štátu vyznamenaný aj medailou za vydobytie Slovenskej republiky. SNA Bratislava, f. 604, šk. 62, 604 – 62 – 7. Zoznam vyznamenaných medailou za vydobytie samostatnosti.

¹⁵⁰ *Štúrov hlas*, 11. 10. 1940, s. 2.

u okresného veliteľa HG vyvolalo búrku nevôle: „Z tohoto je zjavné a jasne dokázateľné, že sú tu gardisti skoro úmyselne obchádzaní a že vo výhrevni panuje duch protigardistický. Mimo toho... že u správy výhrevne nie je dostatočne rešpektovaný zákon o HG, v ktorom je jasne povedané, že gardisti pri uchádzaní sa o určité miesto v štátnych a verejných podnikoch majú pred ostatnými uchádzačmi prednosť“. R. Kubička sekretariát žiadal o okamžitú nápravu, v opačnom prípade bol rozhodnutý o kauze informovať HVHG a redakciu *Gardistu*.¹⁵¹

Keď hovoríme o boji HG proti „podvratným elementom“, je potrebné spomenúť i jej úlohu v snahách o slovakizáciu verejného života. Neznášanlivé prejavy gardistických funkcionárov smerom k oponentom a neslovenským menšinám (prirodzene s výnimkou nemeckej) mohli vyznievať smiešne, ak príkladom nešli samotní gardisti. Od veliteľov, ale aj nižšie postavených príslušníkov HG sa vyžadovalo, aby sa zapojili do prebiehajúcej akcie poslovenčovania priezvisk: „Neni možné v HG trpieť takých ľudí, ktorí majú neslovenské mená,“ stálo v rozkaze OVHG Modrý Kameň.¹⁵² O tom, že sa akcia stretla so záujmom aj na území Pohronskej župy, svedčia žiadosti viacerých gardistov o zmenu priezviska. Z okresného veliteľa HG vo Zvolene Jána Murányiho sa tak stal Muránsky, z člena miestnej organizácie HG v Nadošine Martina Demetera-Sakajtó Podhájsky,¹⁵³ atď. Puristická akcia pokračovala v lete 1941, kedy propagační referenti HG dostali príkaz utvoriť so zástupcami miestnych organizácií HSLS, MS a HM špeciálnu komisiu, ktorej úlohou bolo preskúmať správnosť nápisov na firemných tabuliach,

151 A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6. Sťažnosť OVHG Zvolen sekretariátu Sväzu železničných zamestnancov zo 4. 12. 1941.

152 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG Modrý Kameň č. 3 z 31. 1. 1941.

153 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 523, č. 3694/42. Žiadosť miestneho veliteľa HG v Nadošine z 23. 2. 1942.

obchodoch a smerových značkách. Pri určovaní jazykovej korektnosti sa mali pridržať najnovších pravidiel slovenského pravopisu schválených Ministerstvom školstva a národnej osvety.¹⁵⁴ Oddelenie HVHG poverilo propagačných referentov napísaním krátkej správy o priebehu akcie. Výber tých najpútavejších neskôr uverejnil denník *Gardista*.¹⁵⁵

Hlinkova garda rovnako energicky brojila proti prítomnosti akýchkoľvek symbolov československého štátu na verejných priestranstvách. Prvenstvo v počte sťažností držia zrejme miestne veliteľstvá HG z krupinského okresu, ktoré Ministerstvo vnútra doslova bombardovali hláseniami o neodstránených sochách a bustách Tomáša Garrigue Masaryka, Edvarda Beneša či symboliky ČSR z úradovní a štátnych budov.¹⁵⁶ Na druhej strane ľudácky režim nemal problém s uctievaním pamiatky symbolu československej štátnosti a člena slobodomurárskej lóže Milana Rastislava Štefánika. Sama Hlinkova garda sa podieľala na usporadúvaní každoročných slávností organizovaných na jeho počesť. Banskobystrická HG iniciovala dokonca výstavbu Štefánikovho pomníka.¹⁵⁷

Asi najextrémnejší prípad gardistickej kreativity v kampani proti „cudzopasným prvkom“ slovenskej spoločnosti zaznamenal okresný úrad v Novej Bani. Podľa jeho hlásenia sa mal gardista Anton Suchý zo Sv. Benediku dožadovať odinštalovania skulptúr všetkých svätcov zo sakrálnych stavieb areálu tamojšieho benediktínskeho kláštora pochádzajúcich mimo územia Slovenska. So svojou žiadosťou prirodzene

154 SNA Bratislava, f. 604, šk. 53, 604 – 53 – 1. Rozkaz propagačného oddelenia HVHG zo 14. 6. 1941.

155 SNA Bratislava, f. 604, šk. 53, 604 – 53 – 1. Rozkaz propagačného oddelenia HVHG zo 4. 9. 1941.

156 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 57, 1514/39. Správa okresného úradu v Krupine z 30. 10. 1939.

157 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. Mestský úrad (MÚ) Banská Bystrica, šk. 186. Neoznačený materiál.

neuspel, akurát proti svojej osobe poštvá celú obec.¹⁵⁸

Paradoxne, keď gardisti mohli navonok preukázať svoju oddanosť Slovensku masovou účasťou na pronárodných manifestáciách, nezriedka svojim nadriadeným vyrábali vyslovené faux-pas. Napríklad na slávnostné odhalenie sochy Andreja Sládkoviča v Radvani za prítomnosti ministra hospodárstva Gejzu Medrického dňa 9. júna 1940¹⁵⁹ sa napriek očakávanej teatrálnosti akcie dostavilo len 16 gardistov (!), čo miestny veliteľ banskobystrickej HG Ján Antol oprávnene považoval za neslýchané fiasko.¹⁶⁰

Uvedené historky z pôsobenia HG na území Pohronskej župy spája jeden spoločný rys. Dosvedčujú, že garda dokázala ísť bez zábran vo všetkom proti všetkým. Svojím arogantným správaním si gardisti narobili nepriateľov v štruktúrach celej spoločnosti, nevynímajúc osoby, ktoré spočiatku javili určitú ochotu spolupracovať, resp. k režimu nepociťovali vyhrotené antipatie. Rastúcim protigardistickým náladám v neskoršom období sa preto vôbec nemožno čudovať. Boli len prirodzenou spätnou väzbou na vystupovanie príslušníkov HG.

HVHG však pritom prikladalo obrazu gardistov v očiach verejnosti veľkú vážnosť. Nikdy sa nevzdalo predstavy, že členovia organizácie majú stelesňovať vzor nového človeka ušľachtilých ideálov, nemysliaceho na osobný prospech a zapáleného bezvýhradne pre blaho národa. Úsilia o pestovanie tohto kultu však narážali na jeden vážny problém – alkohol. Nadmerná konzumácia liehovín gardistami produkovala množstvo konfliktov, ktoré by inak nikdy nemuseli vzniknúť. Veliteľstvá HG si uvedomovali, ako takíto jednotlivci garde škodia, a preto sa proti nim

158 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Nová Baňa, šk. 21, č. 240/40. Hlásenie okresného náčelníka v Novej Bani Ústrední štátnej bezpečnosti z 2. 10. 1940.

159 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 3, č. 948/40. Správa o akcii odhalenia sochy A. Sládkoviča.

160 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 11/45 Ján Antol. List J. Antola J. Kollárovi zo 7. 4. 1942.

snažili rázne zakročovať. Gardista Štefan Ludrovan z Pliešoviec bol z HG po opakovaných excesoch vylúčený, pretože, ako skonštatoval okresný veliteľ HG vo Zvolene, „*menovaný je notorický pijak, nemravného chovania a v uniforme gardistickej dopustil sa viackrát nedovolených činov*“.¹⁶¹ Alkohol zohral kľúčovú rolu i v kauze riešenej OVHG v Modrom Kameni, kde počas spomienkovej slávnosti gardista Jozef Mlynár „*urazil na cti kamaráta Jozefa Rusnáka a v opilom stave nechoval sa po gardisticky*“.¹⁶² Modrokamenský okresný veliteľ HG po zlých skúsenostiach navrhol, aby HG venovala pozornosť aj iným morálnym priestupkom, ktoré ju diskreditovali: „*Treba dbať i na mravnú spôsobilosť a vôbec chovanie sa takých členov. Zisťujem, že niektorí gardisti nevedú taký mravný život, ktorý je pre statočného gardistu žiadúci. Stáva sa, že z viny gardistu, tento s manželkou nebýva, ale prípadne vedie život s inou neusporiadaný, že nemôže vrhať dobré svetlo do radov statočných gardistov. Preto nariaďujem, aby všetci miestni velitelia HG ihneď precenzurovali matriku všetkých svojich gardistov a podobne zistené závady aby ihneď odstránili tým, že takého gardistu vylúčia z HG*“.¹⁶³

Hlavnou témou však zostával alkoholizmus, ktorý dosahoval tak epidemické rozmery, že HVHG muselo koncom novembra 1941 vydať pre dosiahnutie nápravy stavu osobitný rozkaz. Náčelník štábu Otomar Kubala vyzýval miestne veliteľstvá, aby pre svojich členov usporadúvali protialkoholické prednášky a nenapraviteľných pijanov nekompromisne nahlasovali: „*Notorický pijan v radoch uniformovanej HG dáva argumenty do rúk našich nepriateľov, preto HV HG rozhodne sa,*

161 A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, pr. č. 88/61. Rozkaz okresného veliteľa HG vo Zvolene č. 1 z 3. 1. 1941.

162 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG Modrý Kameň č. 9 z 22. 3. 1941.

163 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG Modrý Kameň č. 12.

že takýchto nestriedmych jedincov vylúči z radov HG“.¹⁶⁴ Gardisti niesli za svoje správanie plnú zodpovednosť a v prípade porušenia disciplíny im hrozili postihy vyplývajúce z bodov platného kárneho poriadku.¹⁶⁵

HG a ťaženie proti Sovietskemu zväzu

V júni 1941 sa Slovenská republika už po tretíkrát ocitla vo vojenskom konflikte – druhý raz v pozícii útočiacej strany. Táto udalosť sa samozrejme bytostne dotýkala aj Hlinkovej gardy. Hoci Ministerstvo národnej obrany s vytvorením samostatných frontových jednotiek z radov HG opäť nepočítalo,¹⁶⁶ gardisti odvodových ročníkov prirodzene museli narukovať. Mobilizácia na území Pohronskej župy prebiehala podobne, ako v iných krajoch, pomerne hladko. Obyvateľstvo však veľmi citlivo reagovalo na prejavy slaboštvá viacerých gardistických činovníkov, ktorí miesto toho, aby sa v súlade so svojimi heroickými rečami prihlásili dobrovoľne na front, zostali doma a hľadali si alibistické výhovorky.¹⁶⁷ Náladu obyčajných ľudí dobre zachytáva správa žandárskej stanice v Domadiciach, kde sa takto zbabelo zachovala miestna smotánka HSĽS a HG. Silnej kritike bol vystavený predovšetkým miestny veliteľ HG Anton Petrek: *„Ženy, ktoré majú mužov narukovaných, verejne vykrikujú po ulici, že či majú narukovať len chudobní, ktorých deti nemajú doma čo*

164 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG Modrý Kameň č. 12.

165 A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, pr. č. 288/61. Preventívne opatrenie HVHG proti opilstvu z 22. 11. 1941.

166 BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi Hlinkovou gardou a Slovenskou armádou (1939 – 1941), s. 121 – 122.

167 Podľa armádnych štatistík narukovalo k 30. 7. 1941 na front dobrovoľne len 166 gardistov. Údaje HVHG sú síce o čosi vyššie (201), no i tak svedčia o minimálnom zápale členov HG obetovať životy za „Novú Európu“. Vojenský historický archív Bratislava, f. 53, šk. 41, 53 – 41 – 9. Za poskytnutie dokumentu ďakujem kolegovi M. Lackovi. Rovnakým fiaskom sa o rok neskôr skončil pokus o vytvorenie samostatného pluku HG, ktorý mal byť nasadený v ťažení proti Sovietskemu zväzu.

jest, keďže pán správca uteká do Bratislavy hľadať si protekciu, aby v prípade potreby nemusel narukovať... Keď majú byť príkladom vždy nimi hlásaného hrdinstva a oddanosti, schovávajú sa po kútoch, ba dokonca sa ani na ulici neukážu“.¹⁶⁸

Gardisti, ktorí počas júnovej mobilizácie nenastúpili k armáde, mali za mimoriadnych okolností vypomáhať najmä pri bezpečnostných úlohách. Napríklad okresný veliteľ HG vo Zvolene nariadil miestnym veliteľstvám postaviť gardistické hliadky na všetkých dôležitejších asfaltových a betónových cestných komunikáciách a v blízkosti priemyselných fabrík – obával sa totiž, že by ich mohli komunisti pomaľovať komunistickými heslami a symbolmi. Len v obvode zvolenského OVHG postavili miestne veliteľstvá zosilnené patroly na viac ako 20 úsekoch.¹⁶⁹ Gardisti v priebehu letných mesiacov rovnako zabezpečovali dohľad nad skladiskami a zasiatymi obilnými plochami, ktoré pre mobilizáciu mužov do armády nestihli byť zožaté. Pokiaľ v tej – ktorej obci nebol dostatok mužov, velitelia smeli gardistov poveriť účasťou na žatevných prácach.¹⁷⁰ Na hojnosť úrody si poľnohospodári sťažovať nemohli, no príslušníci HG napriek svojmu úsiliu všetko sami nezvládali. V niektorých okresoch preto výrazne viazlo zásobovanie, čo u obyvateľstva vyvolávalo oprávnenú nervozitu. Dodané kvóty múky vystačili sotva pre štvrtinu odberateľov. Štát meškal i s vyplácaním sľubovaných vyživovacích príspevkov pre rodiny narukovaných. Obyvatelia zavalovali úrady početnými sťažnosťami, ktoré miestami prerastali až do malých protestov. Okresný náčelník Hnúšte zaznamenal, že napätie v obciach vyhrocovali aj bývalí komunisti nemiestnymi komentármi na niektorých

168 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 508, č. 6646/41. Hlásenie žandárskej stanice v Domadiciach z 21. 7. 1941.

169 A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, pr. č. 88/61. Rozkaz okresného veliteľa HG vo Zvolene z 26. 6. 1941.

170 SNA Bratislava, f. 604, šk. 53, 604 – 53 – 1. Rozkaz HVHG zo 14. 7. 1941.

notariátoch, kde „sa vybrožovali, že musí prísť revolúcia a treba vydrhnúť všetkých pánov, lebo sa nestarajú o zásobovanie“. ¹⁷¹ Sociálne nepokoje boli po handlovských udalostiach spred roka pre režim tým posledným, čo by si v danej situácii mohol želať.

Na uzemnení prokomunistických prejavov sa mala opäť podieľať hlavne HG. Miestne veliteľstvá dostali príkaz, aby zachytávali svedectvá prvých navrátilcov z východného frontu, ktorí sa po reorganizácii Rýchlej skupiny vrátili ešte v lete domov a počas svojho krátkeho pobytu v Sovietskom zväze videli na vlastné oči „ukrutnosti a zhnitý systém komunizmu“. Propagačným referentom MVHG pripadla úloha získavať výpovede a listy vojakov a následne ich postúpiť OVHG za účelom propagačného využitia. Korešpondenciu zachytávajúcu skutočnú realitu „sovietskeho raja“ mali bez udania odosielateľa čítať dokonca aj pred kostolmi. ¹⁷² Od akcie si veľa sľuboval jej propagátor R. Kubička: „Hlinkova garda má teraz najlepšiu príležitosť, aby sa niektorí pomýlenci zatažení komunistickou ideológiou preporodili v duchu národného socializmu“. ¹⁷³ Prenikajúce správy o zločinoch „boľševickej hydry“, ¹⁷⁴ ako stalinistický režim nazval zástupcu okresného veliteľa HG vo Zvolene Zoltán Finka, boli doslova zdrvivé, avšak Kubičkov zámer sa nikdy nepodarilo uskutočniť. Možno i preto, že už za relatívne krátky čas začali nemeckej armáde a jej spojencom vypadávať vojnové opraty z rúk.

171 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Situačné hlásenie okresného náčelníka Hnúšte za jún 1941.

172 ŠA Banská Bystrica, f. OES Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG Modrý Kameň č. 21 z 21. 7. 1941.

173 A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, pr. č. 88/61. Rozkaz okresného veliteľa HG vo Zvolene č. 8 z 29. 7. 1941.

174 SNA Bratislava, f. 604, šk. 114, 604 – 114 – 2. Hlásenie zástupcu okresného veliteľa HG vo Zvolene zo 14. 7. 1941.

Židovská otázka

Jednoznačne najväčšou škvrnou krátkej histórie Hlinkovej gardy je jej podiel na tragédii židovského obyvateľstva. Oblasť Pohronskej župy patrila v celoslovenskom meradle k regiónom s najnižším početným zastúpením Židov. Slabšie osídlenie týmto etnikom súviselo so zákonnými obmedzeniami z čias habsburskej monarchie, ktoré jeho príslušníkom zakazovali usádzať sa v kráľovských a banských mestách a ich okolí. Intenzívnejšiu kolonizáciu stredného Slovenska Židmi tak možno pozorovať až od druhej polovice 19. storočia.

Židia sa v nasledujúcich desaťročiach včlenili do spoločnosti a stali sa jej plnohodnotnou súčasťou. Postupne získali významné pozície v hospodárskom živote, najmä vo sfére tzv. slobodných povolání. Živili sa ako obchodníci, právnici, lekári, uplatňovali sa v štátnej správe, menej v remeselnej výrobe. Majorita ich počas existencie Rakúsko-Uhorska a prvej Československej republiky v zásade tolerovala, i keď samozrejme pociťovala isté kultúrne rozdiely a historické predsudky, ktoré tu vo vzťahu k Židom vládli. Po 6. októbri 1938 sa však karta obrátila.

Protižidovská propaganda zmohutnela. Orgány nového režimu začali plánovito pracovať na oslabení hospodárskeho vplyvu Židov a šnúrou legislatívnych opatrení súčasne aj na ich etapovitom vyradení zo spoločnosti. Čelné miesto v skupine podporovateľov protižidovskej politiky zaujímala Hlinkova garda, ktorá svojou vulgárnou rétorikou nabádala všetkých Slovákov, aby sa zapojili do procesu pauperizácie prenasledovanej menšiny: „Slováci – kresťania! Židia sú od vekov našimi vykorisťovateľmi! Dnes musíme všetci Nežidia vytvoriť jednotný protižidovský blok. Našou povinnosťou je nekupovať u Židov ani len za halier! Len zásluhou Židov sa dostalo po dvadsaťročnej prestávke 276.000 Slovákov opäť do Maďarska! Pred rokom 1918 všetci Židia boli Maďarmi, do 6. októbra Čechoslovákmi, v obsadenom území sú zasa Maďarmi a na

*Slovensku budú chcieť byť Slovákmi. Neverme im, nedajme sa viac klamať! Žid vždy len Židom zostane! Neničme majetok Židov, ale ho bedlivo strážme, lebo dnes zajtra celý prejde do vlastníctva slovenského národa. Kto ešte aj dnes podporuje Žida, je zradcom národa“.*¹⁷⁵

Podľa štatistík Ústredne Židov žilo na území Pohronskej župy k 24. februáru 1941 celkovo 5 155 ľudí hlásiacich sa k tejto menšine. Situáciu v špeciálnej reportáži analyzoval denník *Gardista*, ktorý pochvalne skonštatoval, že v kremnickom okrese Židia obývajú len päťtinu a vo zvolenskom okrese štvrtinu všetkých obcí.¹⁷⁶ Posledné hrubé údaje o počte Židov pochádzajú zo súpisov realizovaných na podnet Ministerstva vnútra vo februári 1942. Dáta získané komisármi obvodných, resp. obecných úradov a Policajným riaditeľstvom v Bratislave nám napriek určitým nedostatkom poskytujú posledný približný demografický obraz o židovskej komunite skôr, než slovenské orgány väčšinu jej príslušníkov deportovali do koncentračných táborov. Suverénne najpočetnejšiu komunitu s 1 221 členmi tvorili Židia v Banskej Bystrici. Spomedzi okresných sídel ďalej nasledoval Zvolen (652), Banská Štiavnica (422), Kremnica (192), Krupina (172), Brezno (149), Dobšiná (128) a Revúca (111), nižší počet Židov úrady zaznamenali v Novej Bani (52). V Modrom Kameni a v Lovinobani tvorili s 15, resp. 14 osobami len nepatrnú zložku obyvateľstva.¹⁷⁷ Z obcí, nepočítajúc Vyhne, kde sídlil židovský pracovný tábor, mali Židia najvýraznejšie zastúpenie v Žarnovici (73), Sv. Benediku (55), Sv. Kríži (50) a Derve (50).¹⁷⁸

Riešenie židovskej otázky, ktoré HG pokladala za prioritu, sa ani zďaleka nevyvíjalo podľa jej predstáv. Oslabovanie vplyvu Židov

v spoločenskom a hospodárskom živote považovali gardisti za pomalé a málo efektívne. Okrem kompetentných štátnych inštitúcií zavalovali vlnou kritiky najmä predstaviteľov mestskej a obecnej samosprávy. Práve ich vinili z úmyselného brzdenia snáh HG o nastolenie poriadku v gardistickom ponímaní slova. Osobné rozbroje vyplývajúce z nenaplnenia vlastných mocenských ambícií sa prenášali i do vzťahov HG a HSLS, ktoré boli vo všeobecnosti siahodlho napäté. Garda vykonávala svoje povinnosti častokrát až s príliš veľkým oduševnením, hraničiacim s prekročením zákona a danými právomocami. Radikálnejší funkcionári neboli ochotní prijímať akékoľvek výčitky a i náznakov nesúhlasu s prevádzkanými opatreniami chápali ako prejav opozičného zmýšľania.

Veľké nezhody medzi HG a zástupcami konzervatívnejšej samosprávy panovali dlhší čas v samotnej Banskej Bystrici. Bezmocnosť z obchádzania väčšiny požiadaviek HG a nedostatočného protižidovského radikalizmu miestnych činovníkov HSLS sa okresný veliteľ J. Kollár rozhodol riešiť zaslaním listu HVHG, v ktorom vylíčil všetky svoje ponosy: „*Hlinkova garda v Banskej Bystrici sa snaží uskutočňovať protižidovské opatrenia. Spolu s FS ide za každým prípadom, kde je čo len zdanie, že Židia by nekonali dľa zákona. Všetky prípady hlási okresnému úradu, tu sa však buď nerobí nič, alebo tresty sú tak malé, že úrad sa vystavuje posmechu. A samozrejme, že trpí tým aj HG, lebo my za vecou ideme statočne a na koniec námaha vyznie na prázdno. Tým odpadá chuť všetkým, ktorým očista leží na srdci. I žandárstvo a polícia sa mi súkromne zdôverily, že s nechutou a obavou robia akékoľvek oznámenia, lebo často za to dostanú ešte vynadané od trestného sudcu“.*¹⁷⁹

Najväčšie výhrady J. Kollár vzniesol proti mešťanostovi Karolovi

175 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. OÚ Brezno, šk. 112, neoznačený materiál. Materiál zo zbierky plagátov.

176 *Gardista*, 19. 3. 1941, s. 3. Z 2 658 obcí na Slovensku bolo zaznamenaných 1 223 bez Židov.

177 Štatistiky za okres Hnúšťa nie sú k dispozícii.

178 Údaje dostupné online: <http://www.upn.gov.sk/supis-zidov/index.php>.

179 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 69/45 Karol Bulla. List J. Kollára Hlavnému veliteľstvu HG z 15. 11. 1940.

Bullovi, ktorý Hlinkovej garde pripisoval zodpovednosť za nočné ničenie banskobystrickej synagógy a za zatarasenie prístupového vchodu dreveným trámom. Vrcholom nehoráznosti z Bullovej strany bolo pre J. Kollára povolenie osláv židovských sviatkov v meste roku 1940. Treba pritom poznamenať, že sám K. Bulla ako člen správnej rady výnosných arizovaných podnikov Stavindustria, a. s. a Antimónové banské a hutné závody, úč. spol. určite žiadnym vrúcny semitofilstvom neprekypoval. Hoci jeho činy boli motivované skôr vzájomnou rivalitou s HG, s podporou ostatných ľudáckych činiteľov a bezpečnostných zložiek sa mu protižidovské vášne radikálov darilo aspoň čiastočne okresávať. Napokon i hlasy gardistov požadujúce jeho odvolanie vyzneli do tmy.¹⁸⁰ Tí si od novej, energetickej osoby v úrade sľubovali aktívnejšiu spoluprácu, od ktorej očakávali predovšetkým vlastné materiálne obohatenie sa na úkor Židov. Aj okresný náčelník však musel skonštatovať, že v požiadavkách HG nenastával žiaden posun, čo hlavne medzi sociálne slabšími gardistami vzbudzovalo veľkú nespokojnosť.¹⁸¹

Banskobystrická HG sa nevzdávala a vo svojej protižidovskej činnosti pokračovala naďalej. Na sklonku roka 1940 previedla konfiškáciu obrazov národných dejateľov v triedach zrušenej židovskej školy a súkromných rádioprijímačov v židovských domácnostiach. Ani táto akcia ale neprebehla tak, ako si HG želala: „*Ing. Dillinberger /kresťan/ a Krausz v noci poskupovali niektoré rádioprijímače, prípadne ich vyčarovali za staršie typy. Gescheidt, Moskovič a dr. Frey prijímače neodovzdali. Kubincová je konkubínou dr. Freya a prijímač vydávala za svoj*“.¹⁸² J. Kollár sa rozhorčoval i nad nerešpektovaním nariadenia

180 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 69/45 Karol Bulla. Výpoveď J. Bullu.

181 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Situačná správa okresného náčelníka v Banskej Bystrici za november 1940.

182 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 69/45 Karol Bulla. List J. Kollára Hlavnému veliteľstvu HG z 15. 11. 1940.

o zákaze vedenia motorového vozidla Židmi, ktoré sa v meste takmer beztriestne porušovalo. Viac ako porušovanie vyhlášky ho ale opäť iritoval predovšetkým vlažný postoj K. Bullu: „*Ervín Troestler, Gemeiner a Ramelweger neodovzdali vodičské listy a veselo si jazdili autami aj ďalej. Gemeiner bol na posmech potrestaný pokutou Ks 20.- a chodí teraz ulicami, kde niet polície... Iniciatívy niet v ňom* (K. Bullovi – pozn. A. H.) *a akýkoľvek zákrok voči Židom HG musela od neho priam vyrevolverovať, lebo sa odvolával vždy, že nemá ešte nariadenia a pod.*“.¹⁸³

Ďalší podnet k roznecovaniu už i tak silných antisemitských nálad gardistov dal nemecký film Žid Süß, ktorý banskobystrické kino uviedlo v dňoch 23. – 27. januára 1941. Záverečná scéna predstavenia, zobrazujúca popravu hlavného protagonistu potupným stredovekým spôsobom, inšpirovala P. Nováka, Jána Chrenka a Antona Dušu, aby presne po jej vzore zhotovili alegorickú figurínu na výstrahu všetkým sympatizantom prenasledovanej menšiny. Trojica gardistov ju obliekla do sokolského kroja, ktorú symbolicky obesili v drevenej kletke, umiestnenej pri fontáne na Námestí Andreja Hlinku a na jej priečelie pripevnili nápis „Bieli Židia, pozor!“. Čin v meste vzbudil okamžitú pozornosť. 28. januára mestská polícia hlásila vec úradom a vyžiadala si úpravu pre ďalšie pokračovanie. Vtedajší zástupca prednostu Jozef Bulla telefonicky kontaktoval miestneho veliteľa HG, ktorý proti sa odstráneniu neohradzoval, no súčasne vyjadril prekvapenie, prečo by figurína na mieste nemohla zostať, keď proti nej nenamietal ani šéf Úradu propagandy Karol Murgaš počas svojej návštevy Banskej Bystrice deň predtým. J. Bulla, nehľadiac na Antolov argument, nechal novú kulisu námestia stiahnuť, lebo „*figura ako obesenec vôbec a ešte s takým spôsobom bola spôsobilá vzbudiť pohoršenie, nelibosť, ba ako celok mohla pôsobiť ako*

183 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 69/45 Karol Bulla. List J. Kollára Hlavnému veliteľstvu HG z 15. 11. 1940.

výzva k násilným činom proti niektorým presne neurčeným osobám a tak tým bol ohrožovaný verejný klud, poriadok a slušnosť, nehládaj ani k tomu, že obesenec bol neďaleko vianočného stromčeka...“. Figurína bola síce na obed odstránená a uzamknutá v komore mestského domu, no ešte v ten istý deň sa skupinke gardistov podarilo vlámať do jej priestorov, predmet ukradnúť a podvečer ho znova vystaviť na námestí. Polícia zareagovala veľmi rýchlo a podľa predošlých rozkazov inkriminovanú figurínu opäť zhabala.¹⁸⁴ Príslušníci HG sa nato vybrali na strážnicu, kde sa domáhali jej vydania, avšak so svojou žiadosťou nepochodili.¹⁸⁵ Aféra okamžite rozprúdila najfantastickejšie chýry a klebety. Kauza zarezovala nielen v Banskej Bystrici, ale i v iných mestách. Diskutovalo sa, voči komu bola figurína namierená, pričom v kuloároch najčastejšie padalo meno predsedu Snemu Slovenskej republiky Martina Sokola.¹⁸⁶

Podobné reakcie film vyvolal o niekoľko mesiacov neskôr aj v Kokave. Už počas projekcie v kine HG obecenstvo potleskom a hlučnými výkrikmi prejavovalo súhlas so Süssovou popravou, čo však bolo len predohrou ďalších protizidovských výtržností. V bujarej nálade Kokavčania počas noci popísali všetky židovské domy heslami „Žid Süss“, „Kokavský Žid Süss“, „Židia von“; na modlitebni zasa pribudli

184 Súlad medzi mestskou políciou a HG v Banskej Bystrici skutočne nejestvoval. Svedčí o tom viacero sťažností, podaných voči polícii: „Bolo mi hlásené, že mestská polícia v Banskej Bystrici viac rázy odoprela pomoc členom HG, ktorí o to požiadali, pri výkone dozoru na trhu. Stalo sa vraj, že keď službu konajúci člen HG predviedol ženu na mestskú políciu, tam bez toho, aby sa boli s vecou zapodievali, poslali ženu domov s poznámkou, že sa jej nič nemôže stať“. ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. MÚ Banská Bystrica, šk. 224. List Okresného úradu v Banskej Bystrici mestskej polícii zo 17. 10. 1940.

185 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 45, č. 201/41. Správa o incidente HG.

186 M. Sokol patrila k najkonzervatívnejším predstaviteľom umierneného krídla HSLS pročeskoslovenskej orientácie. Vďaka jeho postojom sa ho dokonca istý čas snažili získať pre spoluprácu predstaviteľa zahraničného odboja. PODOLEC, M.: Snem Slovenskej republiky a Povstanie. In: PEKNÍK, M. (zost.): *Slovenské národné povstanie 1944: Súčasť európskej antifasistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava 2009, s. 118 – 119.

nápisy „Toto tu nemá byť“ a „Obec toto netrp“.¹⁸⁷

Permanentná nespokojnosť banskobystrických gardistov sa roku 1941 prehĺbila do takej miery, že svoju frustráciu ventilovali nielen verbálnym napádaním verejných funkcionárov, ale po novom dokonca už i poškodzovaním ich osobného majetku. Začiatkom septembra sa obeťou vandalizmu stal zástupca vládneho komisára Ondrej Smida a lekár Jozef Turček, bývalý miestny veliteľ HG, ktorým príslušníci HG vybili okná na domoch. Pri vyšetrovaní incidentu nariadeného A. Machom sa zistilo, že v Banskej Bystrici existuje v radoch HG tzv. klub nespokojencov. Členovia tohto neformálneho zoskupenia vyjadrovali svoju rozhorčenosť z prerozdelenia dočasných správcovstiev a židovských domov, ktoré si ukoristili najmä najexponovanejší funkcionári HSLS a špičky HG.¹⁸⁸ Jasnou rečou vypovedá bilancia arizácií – v kolónkach prejímateľov jednotlivých firiem figurujú mená takmer všetkých členov štábu OVHG: J. Kollár a spol. arizoval továreň na vatelín Lana, František Jakša s Vojtechom Deckmannom podnik Keményi Dávid, továreň na farbenie a pranie bielizne (pôvodný majiteľ E. Mendea); Jozef Kolenička elektromechanickú dielňu Scintilla Service (Eugen Drechsler), Belo Martinec octáreň Maximiliána Löwyho, Jozef Pagáč získal podiel v továrni na rum a likéry Steiner a Löwy.¹⁸⁹

Perzekúcie Židov sa stupňovali. Okresný úrad za súčinnosti OVHG zaviedol pre Židov platnosť zákazu vstupu do parkov, vysedávania na lavičkách pri Hrone a mnohé ďalšie obmedzujúce pravidlá.¹⁹⁰

187 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Situačné hlásenie okresného náčelníka v Hnúšti za október 1941. Podobne bol poškodený dom bývalého žandárskeho strážmajstra Františka Lekeša, na stenu ktorého Kokavčania namaľovali nápis „Čechov von“ a „V“.

188 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Situačné hlásenie okresného náčelníka v Banskej Bystrici za september 1941.

189 Databáza arizácií židovských podnikov z evidencií Ústredného hospodárskeho úradu, Ministerstva hospodárstva a HG dostupná online: <http://www.upn.gov.sk/arizacie/>.

190 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. MÚ Banská Bystrica, šk. 186, č. 2531/40.

Pokiaľ ide o vzrastajúce protižidovské prejavy, situácia v Banskej Štiavnici bola takmer identická. Upozorňoval na ňu aj denník *Gardista*: „Ak nezakročí slovenská vláda proti židovským parazitom a provokatérom, môže sa stať, že si ľud urobí nápravu sám, ako v prípade obchodníka Deutscha, ktorému chlapi chceli sekerami rozbiť celý obchod“.¹⁹¹

Avšak nie všetci občania videli v Židoch „smrteľného nepriateľa slovenského národa“. Na svoje styky s členmi perzekvovanej komunity doplatil samotný banskoštiavnický veliteľ HG Štefan Osvald, ktorého aférou sa zaoberala dokonca Ústredňa štátnej bezpečnosti. Š. Osvalda 27. augusta 1940 pristihli, ako v spoločnosti dvoch Židov popíjal v mestskom hostinci a v neviazanej zábave pokračoval aj neskôr v byte jedného z nich. Po prešetroení kauzy bol Š. Osvald z funkcie okresného veliteľa HG odvolaný a nahradený V. Fuckerom. Spomínaní udavači v inkriminovanom liste HVHG napísali, že Osvaldovo „počínanie v Banskej Štiavnici uráža ich národno-socialistické cítenie a presvedčenie“. Aké bolo prekvapenie okresného veliteľa HG, keď po vojne zistil, že onen priaznivec národnosocialistickej Novej Európy sa trestnému stíhaniu na rozdiel od neho vyhovel, ba čo viac, dostal miesto prednostu okresnej správnej komisie v Želiezovciach.¹⁹²

Ako podotkol okresný náčelník Dobšinej Jozef Belaj, zdecimované židovské rodiny videli jedinú zábezpeku prežitia v dobrovoľných arizáciách.¹⁹³ Mnohí však ani v ťažkých časoch nestratili dôvtip a dokázali sa vynájsť. Častokrát im v tom napomáhali „áriji“, ktorým osud prenasledovaných spoluobčanov nebol ľahostajný. Pre dosiahnutie dobrého cieľa neváhali riskovať hrozbu trestnoprávných postihov, hoci

si zároveň určite uvedomovali, že na Slovensku sa previnilcom nič vážne nemôže stať.

Jednou z ciest, ako rafinovane obísť tvrdú protižidovskú legislatívu, bol práve vstup do HG. Takto napríklad zachránil podnikateľskú činnosť Armina Herzoga v malej obci Krnišov pri Krupine Pavol Krajčovič. Po tom, čo Ústredný hospodársky úrad odobral A. Herzogovi živnosť na obchod s miešaným tovarom, požiadal o ňu P. Krajčovič, ktorý sa len krátko predtým stal členom HG. Gardistická legitimácia zavážila tak veľmi, že aj keď bol žiadateľ úplne nemajetný a za miesto vykonávania živnosti nahlásil Herzogov dom, úrady zostali bezmocné a oprávnenie voľky-nevoľky vydať museli.¹⁹⁴

Osoby, ktoré Židov podobne kryli, to však vôbec nemali jednoduché. Krupinská garda prešpikovaná antisemitskými poburovačmi sa im na stránkach regionálnych novín otvorene vyhrážala: „Bielym Židom v Krupine odkazujeme, aby neboli takí horliví v napomáhaní Židom, a aby pamätali, že Hlinkova garda je na stráži... Kto so Židom drží, je vyvrhelom slovenského národa a je pokladaný za menej cenného občana“. Autor článku v periodiku *Naše Pohronie* vyzval všetkých Krupinčanov do boja proti osobám, ktoré sa spájajú so Židmi s dodatkom, „aby táto prašina zo slovenského národa bola čím skôr odstránená a nešírila sa“.¹⁹⁵

K najväčším protižidovským aktivistom v Krupine patrili vedúci tamojšej organizácie Deutsche Partei (DP) Anton Krásny. A. Krásny, inak arizátor drevoskladu Vojtecha Spitzera, bol pôvodne členom HG, z ktorej ho neskôr vylúčili – paradoxne pre dôvodné podozrenie z jeho neárijského pôvodu. Kompromitujúce obvinenia voči svojej osobe sa snažil kompenzovať presvedčivou protižidovskou agitáciou. V časoch

Správa Okresného úradu Mestskému úradu v Banskej Bystrici z 26. 8. 1940.

191 *Gardista*, 20. 4. 1940, s. 14.

192 ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Štiavnica, 51/45 Štefan Osvald. Obrana Š. Osvalda.

193 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Dobšinej za jún 1940.

194 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 505, č. 3321/41. Správa žandárskej stanice v Nemciach – Rakovciach zo 6. 8. 1941.

195 *Naše Pohronie*, 16. 1. 1942, s. 3.

najväčších vojenských úspechov Tretej ríše ho občania Krupiny zahliadli, ako spoločne s Imrichom Polákom chodia po uliciach a na budovy a dlažbu maľujú antisemitské a protisovietske heslá hovädzou krvou z bitúnku.¹⁹⁶

Členovia krupinskej HG sa preslávili taktiež viacerými nemiestnymi výstrelkami, ktorými na vrchole svojej slávy židovskú menšinu ponížujúco zosmiešňovali. Krupinčanom sa do pamäte vryla najmä tanečná zábava z októbra 1942, kedy svojim gardistickým kamarátom na posmelenie nalieval protižidovský radikál a arizátor obchodu so železom Viktor Plesnivý, prelečený v kostýme židovského krčmára.¹⁹⁷

Pomáhať prenasledovaným Židom sa v rámci svojich možností pokúšalo predstavenstvo krupinskej ortodoxnej Židovskej náboženskej obce, avšak bezúspešne. Keď požiadalo štátne orgány, aby aspoň predsedovi Viktorovi Ehrenreichovi povolili voľný vstup na okresný a mestský úrad za účelom intervencií, dostalo obratom zamietavú odpoveď.¹⁹⁸ Krupinskí Židia tak zostali odkázaní len na milosť či nemilosť vládnuceho režimu.

Možnosť nahonobenia si množstva majetku, o akom sa Slovákom dovtedy ani nesnívalo, podnecovalo u gardistov neobyčajnú vynaliezavosť. OVHG Banská Štiavnica podalo napríklad v januári 1941 návrh na rozšírenie plánovaného Námestia Adolfa Hitlera i na prilahlé domy obývané Židmi. Tie by následne podliehali vyhláske o konfiškácii židovských nehnuteľností na verejných priestranstvách pomenovaných po národných dejateľoch a osobnostiach národnosocialistickej Európy

196 ŠA Banská Bystrica, f. OES Krupina, 31/45 Anton Krásny. Výpoveď M. Kaňovej z 18. 9. 1945.

197 ŠA Banská Bystrica, f. OES Krupina, 17/45 Viktor Plesnivý. Zápisnica stanice Národnej bezpečnosti v Krupine.

198 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 523, č. 3882/42. Žiadosť predstavenstva ortodoxnej ŽNO zo 4. 4. 1942.

a dostali sa do rúk nenásytných príslušníkov HG.¹⁹⁹ Podľa vyhlášky museli Židia do 15. novembra 1941 opustiť svoje domovy i na Národnej ulici a Nábřeží Hlinkovej gardy v Banskej Bystrici.²⁰⁰ Vo výpočte miest by sa takto dalo pokračovať.

Menšie možnosti legálneho nakradnutia nového majetku sa HG naskytli v oblastiach s početne skromnejšími židovskými komunitami. To bol i prípad breznianskeho okresu, kde HG nemala veľa príležitostí dostať sa k výhodnejším arizáciám. Stav arizačného procesu zhodnotil s odstupom času J. Longauer nasledovne: *„Máme prípady, že z arizovaného obchodu žida odstránili, ale máme aj také, kde je žid akoby natrvale umiestnený. Bolo by potrebné urobiť dotaz na arizované obchody pokiaľ chcú ešte kresťanskí členovia žida v obchode trpieť“*.²⁰¹ Minimálne zastúpenie v štruktúre obyvateľstva oscilujúce okolo 1% mali Židia v kremnickom okrese. S výnimkou drevárskeho sektoru bol ich vplyv v ostatných hospodárskych odvetviach prakticky nulový.²⁰²

Zaujímavo sa pomery vyvíjali v Hnúšti. Ešte na jar 1940 bolo vzájomné súžitie majority so židovskou menšinou úplne bezproblémové. Pokoj v mestečku však nebol celkom odrazom znášanlivosti z obdobia pred rokom 1938, ale mal predovšetkým zištné príčiny. Miestni Židia sa totiž formou finančných príspevkov rozhodli podporiť okresné a miestne veliteľstvo HG, vďaka čomu ich gardisti nechali na pokoji.²⁰³

199 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Štiavnica, f. MÚ Banská Štiavnica, šk. 4, č. 12/41. Správa okresného úradu v Banskej Štiavnici o návrhu OVHG z 10. 1. 1941.

200 ORAVCOVÁ, J.: Osudy bankobystrických židov v rokoch 1939 – 1942. In: *Historické rozhľady*, roč. 1, 2004, s. 155.

201 ŠA Banská Bystrica, f. OES Brezno, 10/45 Ján Longauer. Neoznačený materiál.

202 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Kremnici za marec 1940.

203 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Hnúšti za marec 1940. Otázkou, pravda, zostáva, či gardistov podporili z vlastnej vôle. V niektorých mestách bol totiž na Židov vyvíjaný priamy nátlak, aby sa zapojili do zbierky na činnosť OVHG a MVHG. Za informáciu ďakujem kolegovi P. Sokolovičovi.

No prímerie v Hnúšti nemalo dlhé trvanie. Ako postrehol okresný náčelník, krátko po začatí deportácií, *„pohoršenie... vzbudilo medzi obyvateľstvom, ako aj medzi členstvom HG a HSLS že sa jednotlivým Židom dostalo výhod a že sa považujú za nenahraditeľných, ako keby sa tieto miesta nedaly zaplniť Slovákmi – kresťanmi... Tiež nie dobrým zjavom je to, že odtransportovaní Židia sa vracajú opäť domov a toto robí veľké pohoršenie medzi obyvateľstvom“*.²⁰⁴ Menšie útoky uniformovaných gardistov proti židovskej komunite (hoci tiež len verbálneho charakteru) boli zaznamenané i v Modrom Kameni.²⁰⁵

Po vydaní tzv. Židovského kódexu 9. septembra 1941 sa riešenie židovskej otázky dostávalo do záverečnej etapy. Gardisti v stredoslovenských mestách a obciach sa v súlade s nariadeniami Prezídia Ministerstva vnútra a HVHG podieľali na rekviráciách židovských kožušín, textilu a iných osobných vecí. Rovnako spoločne s FS odštartovali vlnu prísnych kontrol dodržiavania stanovených zákonov. Pôsobili tiež ako stráž v židovskom pracovnom tábore vo Vyhniciach.²⁰⁶

Smutné zakľúčenie spolupráce HG na perzekučnej politike štátu predstavovala jej asistencia pri transportoch Židov do koncentračných táborov. Hoci slovenská verejnosť (a ani vláda) nemali o nacistických plánoch „Endlösung“ poňatia a nevedeli, aký osud Židov odsunutých „na práce“ čaká, deportácie vyvolali v spoločnosti od počiatku výraznú odozvu. Reakcia majoritného obyvateľstva bola rôznorodá. Jeho postoje kolísali v širokom rozmedzí od absolútnej ľahostajnosti, cez prejavy ľútosti a tichej kritiky až po nadšený súhlas. Pri ich celkovom zhodnotení

204 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Hnúšti za apríl 1942.

205 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG č. 4 zo 6. 2. 1941.

206 SNA Bratislava, f. 604, šk. 103, 604 – 103 – 4. Pamätná kniha žandárskej stanice. V uvedenom čase sa v tábore nachádzalo 380 Židov.

však, podobne, ako pri skúmaní iných fenoménov vojnového obdobia, nie je správne problematiku generalizovať a zjednodušovať. Všeobecné rozpoloženie Židov ale zrejme najvýstižnejšie odrážali ich pocity v sídle župy, Banskej Bystrici: *„Na Židov prvé zostavenie transportov spôsobilo paniku. V okrese Židia – muži zaradení do prvého transportu nastúpili až na malú výnimku zbehlých normálne, odtransportovanie slobodných žien narážalo však na ťažšie psychologické prekážky... Židia bez vážneho odporu už prichystaní k vyradeniu, zlomení úplne, niektorí odhodlaní čakajú iný život a iný svet. Občianska disciplína ochabuje u nich, nedbajú trestov alebo iných sankčných opatrení“*.²⁰⁷

Na základe zachovaných dobových správ je možné čiastočne zodpovedať otázku, ako sa na skutočný zámer transportov a svoj budúci osud pozerali samotní Židia. Napriek tvrdeniam hlásaných propagandou o potrebe ich prevýchovy a získania pozitívneho vzťahu k poctivej manuálnej práci, časť už od marca 1942 predpokladala, že z Poľska sa naspäť živí nevrátia. Logickou reakciou občanov izraelitského vierovyznania bola snaha o výstup z cirkvi. Ministerstvo vnútra žiadosti zakázalo kladne vybavovať.²⁰⁸ Transporty z územia Pohronskej župy nabrali rýchly spád a začiatkom jesene 1942 hlásenia hovorili o faktickom vyriešení židovskej otázky v jednotlivých okresoch.²⁰⁹ Hlinkova garda prijala tieto správy s uspokojením.

Záporná rola HG v protizidovskej mašinérii je nespochybniteľná. Gardisti systematicky a vyhľadávane porušovali základné ľudské práva Židov, vystavovali ich verejnému potupovaniu a okrádali o osobný majetok. Zároveň však musíme dať čiastočne za pravdu i vtedy už

207 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 21. Správa okresného náčelníka v Banskej Bystrici za marec 1942.

208 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 75, č. 542/42. Správa ministerstva vnútra z 23. 3. 1942.

209 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 22.

bývalému miestnemu veliteľovi HG v Banskej Bystrici J. Antolovi, ktorý sa oprávnenne ponosoval, že ľudia „*všetky svinstvá chcú prišívvať garde*“, aj keď za protižidovské opatrenia niesla hlavnú zodpovednosť vláda a parlament.²¹⁰

Pri náčrte problematiky rasových perzekúcií sa treba ešte nakrátko zastaviť pri cigánskej²¹¹ otázke. Do realizácie diskriminačných zákrokov voči Cigánom, ktoré mali oproti protižidovským opatreniam omnoho menšiu prudkosť, sa HG prakticky nezapájala. Cigánske etnikum patrilo k sociálne slabším vrstvám občanov štátu a vzhľadom na pretrvávajúci kočovný štýl života jeho príslušníci nedisponovali ani nehnuteľným majetkom. Preto pre gardu neboli zaujímaví. Štvanie proti ďalším „cudzím živlom“ slovenskej spoločnosti sa stalo doménou hŕstky radikálov, z ktorých sa svojím vystupovaním najviac zviditeľnil R. Kubička. Zvolenský okresný veliteľ HG publikoval už krátko po zastavení deportácií Židov na stránkach národnosocialistického časopisu *Náš boj* na pokračovanie útočné články proti Cigánom, kde ich vykreslil ako „*zlumpачený kočovný kmeň*“, ktorý síce pochádza z oblasti pôvodu árijcov, no pritom je len „*po Židoch ďalšia naša pliaga*“. V duchu rasovej náuky R. Kubička opísal ich „menejcennú“ kultúru, mentalitu a fyziologické znaky, ktoré ich odlišujú od slovenského národa.²¹² Vo všeobecnosti však možno skonštatovať, že zostalo len pri slovách a žiadne fyzické útoky gardistov voči cigánskej menšine s rasovým podtextom neboli nikdy zaznamenané.²¹³

210 ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 11/45 Ján Antol. Výpoveď J. Hattalu.

211 V práci rešpektujem oficiálny dobový termín.

212 *Náš boj*, 1. 11. 1942, s. 87 – 90; *Náš boj*, 15. 11. 1942, s. 115 – 119.

213 Okresný náčelník v Kremnici však napríklad zaznamenal podnet na zakročenie voči príslušníkom FS v Kunešove, ktorých obyvateľstvo obviňovalo z neľudského zaobchádzania s Cigánmi. Vo veci sa však všetci báli vypovedať, nakoľko veliteľ FS bol súčasne i vládny komisár obce. ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, f. OÚ Kremnica, šk. 59, č. 710/42. Správa okresného náčelníka ÚŠB z 30. 9. 1942.

V znamení úpadku

Hlinkova garda sa roku 1942 ocitla na vrchole síl. Málokto z gardistických funkcionárov si vtedy uvedomoval, že drastickým vyriešením židovskej otázky HG stratila hlavný objekt vybíjania svojich komplexov a v podstate dokončila svoje „dejinné poslanie“, ako to formulovali jej vrcholoví predstavitelia. A skutočne, v ďalšom období akoby organizácia úplne ustrnula. Dlho sa nenašiel žiaden impulz, ktorý mohol činnosť gardy znova naštartovať.²¹⁴

Integritu HG výrazne podkopával vývoj na domácej politickej scéne. Ťažké údery počas roka muselo zniesť radikálne krídlo na čele s V. Tukom a A. Machom, ktorých umiernení ľudáci kombináciou premyslených ťahov a zhody náhod odsunuli na úplnú periferiu politického spektra, mimo dosahu na chod oficiálnej slovenskej politiky. Tukovmu kreditu najprv mimoriadne poškodila známa Snaczkého aféra²¹⁵ a potom i rapidné zhoršenie zdravotného stavu. A. Mach, vlečúci sa po celý život v tieni svojho duchovného mentora, politicky upadal spoločne s ním. Z energického radikála sa v priebehu niekoľkých mesiacov stal krotký alibista, ktorý síce formálne disponoval ešte väčšou mocou, než predtým, no reálne už nemal dostatok elánu ani podpory sa ďalej kompromitovať s programom, ktorý bol slovenskej spoločnosti nevlastný. Prijatie nového zákona o HSĽS v októbri 1942 posilnilo prezidentovo postavenie natoľko, že sa mu ani A. Mach ani V. Tuka nikdy viac nepostavili na odpor. Celkový úpadok HG v regiónoch nepochybne posilnili aj šíriace sa negatívne správy z východného frontu.

Prejavy stagnácie viacerých MVHG sa dali spozorovať skôr.

214 Začiatkom roka 1943 sa téma obnovenia transportov stala znova aktuálnou, no slovenské orgány sa k nim napokon neodhodlali.

215 Anton Snaczký bol dlhoročný spolupracovník a chránenec V. Tuku, ktorý ho presadil do diplomatických služieb Slovenskej republiky. Ako vojenský atašé v Ríme však roku 1942 dezertoval Maďarska, čo premiérovi politicky mimoriadne uškodilo.

Modrokamenský okresný veliteľ HG musel už v septembri 1941 konštatovať, že miestni velitelia svoje povinnosti zanedbávajú a v niektorých obciach panuje situácia, akoby tam HG ani nepôsobila.²¹⁶ K žiadnemu zlepšeniu nedošlo ani nasledujúci rok: „*Niektorí miestni velitelia HG sú veliteľmi len pre meno, svoje povinnosti vyplývajúce z funkcie vôbec neplnia, alebo len povrchné. Tým sami hatia činnosť Gardy, keďže ako som zistil samy nečítajú rozkazy*“. MVHG v okrese si zadané úlohy neplnili navzdory opakovanému napomínaniu.²¹⁷ Miestne veliteľstvá nereflektovali ani na žiadosti OVHG splatiť finančné podľnosti,²¹⁸ úplne viazla branná výchova, ktorú bola HG na základe svojho štatútu viazaná vykonávať.²¹⁹ Gardistický veliteľ Jozef Benko na veci nič nezmenil, hoci podriadených v rozkazoch zastrašoval: „*Každého miestneho veliteľa budem posudzovať podľa jeho agilnosti a osvedčeného príslovia: Aký veliteľ, taká jednotka*“.²²⁰

Postupné povoľovanie disciplíny gardistov zaznamenali aj pozorovatelia v Kremnici: „*HG začína byť dosť všednou, mnohými už aj zunovanou organizáciou a jej členovia často ani ten minimálny záujem nepreukazujú voči gardistickým povinnostiam*“. Pasívny prístup členov k organizácii doviedol miestneho veliteľa HG Jozefa Pomfyho až k dobrovoľnej abdikácii. Ako uviedol vo svojom hlásení kremnický okresný náčelník, do gardy sa dostali osoby, ktoré nielenže nepatrili

216 ŠA Banská Bystrica, f. OES Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG Modrý Kameň č. 25 z 22. 9. 1941.

217 ŠA Banská Bystrica, f. OES Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG Modrý Kameň č. 7 z roku 1942.

218 ŠA Banská Bystrica, f. OES Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG Modrý Kameň č. 5 z 3. 5. 1942.

219 ŠA Banská Bystrica, f. OES Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG Modrý Kameň č. 14 z roku 1941.

220 ŠA Banská Bystrica, f. OES Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG Modrý Kameň č. 14 z roku 1941.

medzi zaslúžilých autonomistov, ale za éry Československa voči nim verejne útočili a v tejto činnosti neprestali ani po vzniku Slovenského štátu. Členstvo v HG zneužívali iba ako prostriedok pre zlepšenie vlastného hmotného a spoločenského postavenia: „*V dôsledku uvedených statoční ľudia v Garde snažia sa separovať od takýchto pochybných individuí a keďže nevedia zjednať svojím vplyvom v dotýčnej organizácii, lebo ich čisté úmysle sa križujú nekalými zámermi iných, títo poriadnejší radšej ustupujú do pozadia a snažia sa nemať nič spoločného s takou organizáciou, ktoré nesie síce Hlinkovo meno a má odznak apoštolského dvojkríža, avšak v praxi jednájú práve opak, než by mali jednať následkom príslušnosti organizácii, ktorá sa honosí dvoma spomenutými mravnými pojmami*“.²²¹

Okrem tradičných „prevracačov kabátu“ vstupovali do Hlinkovej gardy aj najväčší oponenti režimu – komunisti. Pracovníci ilegálnej KSS infiltrovali jej štruktúry organizovane a s poverením svojej strany. Tak napríklad 2. augusta 1940 sa v ovocných sadoch nad Revúcou uskutočnila schôdzka komunistických činovníkov za účasti člena oblastného vedenia KSS Jána Demiana, kde sa prítomní údajne dohodli, kto si podá prihlášku do HSLS a HG. Ako členovia ľudáckych organizácií mali následne pracovať podľa pokynov komunistickej ilegality, získavať správy a zvnútra rozleptávať činnosť režimistických organizácií.²²² Komunistom sa podobne úspešne podarilo preniknúť do organizácii HG aj v Čiernom Balogu, Kremnici, Podbrezovej, Žarnovici a inde.²²³

221 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 12. Hlásenie okresného náčelníka Kremnica za november 1941.

222 BOLFÍK, J.: *Protifašistický odboj a oslobodenie Gemera*. Martin 1981, s. 33. Vybraní komunisti prenikli do HSLS a HG v obciach Sirk, Nižná Slaná, Dobšiná, Revúca, Čierna Lehota, Ratkovské Bystré, Ratková, Tisovec, Kokava a i. Tamže, s. 36. Takúto úlohu dostal napríklad aj miestny veliteľ HG v Kotmanovej Michal Caban. Po vojne mu sami komunisti spôsobovali za angažovanie sa v HG nemalé problémy napriek tomu, že doklad o poverení mal stále v úschove. Za informáciu ďakujem kolegovi Pavlovi Mičianikovi.

223 FREMAL, K.: Ilegálna KSS vo vzťahu k Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, Hlinkovej garde

S plynúcim časom začínalo byť každému jasné, že hrôzy vojny zrejme chtiac-nechtiac neobídu ani Slovensko. Ako priznal R. Kubička na porade miestnych veliteľov HG zvolenského okresu dňa 14. februára 1943, konflikt dvoch mocností s odlišnými víziami usporiadania sveta sa blížil do rozhodujúcej fázy.²²⁴ Každý triezvo uvažujúci človek začal prehodnocovať svoje názory a hľadať alternatívy do budúcnosti. Metamorfózy postojov najlepšie ukazujú osudy konkrétnych ľudí, o ktorých nám vypovedajú zachované pramene.

Jedným z gardistov, ktorí počas prvej Slovenskej republiky vskutku ukázkovo zmenili farbu, bol gardista Jarocký. Spočiatku tomu absolútne nič nenasvedčovalo. Jarocký sa po vstupe do HG ako vyštudovaný lekár stal zdravotným referentom MVHG v Papíne, odkiaľ sa roku 1942 odsťahoval do Hontianskych Tesár. V obci si plánoval zriadiť ordináciu a naplno sa venovať svojej profesii. Na jeho nemilé prekvapenie však v Tesároch natrafil na konkurenciu. Bol ňou lekár židovského pôvodu Dr. Deutsch, ktorého ako nenahraditeľného odborníka počas rozbehnutých deportácií neodviekli. Stačila však jedna Jarockého sťažnosť na krupinské OVHG a už o niekoľko dní bola celá židovská rodina zaradená do transportu. Keď Deutschovci odchádzali z dediny v ústrety smrti, Jarocký sa pri nich zastavil a Deutschovej manželke ponúkol chlieb s hulvátskym komentárom: „*Tu máš, ty špina židovská, žer po ceste, aby si nezdechla, kým prídeš do tábora!*“, načo mu plačúcky odpovedala: „*Nech Boh dá, aby ste aj Vy tak išli z Tesár, ako ideme teraz my*“. Neprešlo veľa času a jej želanie sa naplnilo.²²⁵

Zvrat vo vojne na Jarockého veľmi doľahol. Pod vplyvom vývoja na

a Hlinkovej mládeži v rokoch 1939 – 1943. In: ŠUCHOVÁ, X. (zost.): *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov 2006, s. 128.

²²⁴ *Štirov hlas*, 17. 2. 1943, s.2.

²²⁵ ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 95/47 Ladislav Sabinovský. Obhajoba L. Sabinovského z júla 1947.

východnom fronte svoj názor na Sovietsky zväz od základov zmenil. Stal sa obdivovateľom stalinistického režimu a stúpencom slavianistických myšlienok, čím sa na verejnosti nijako netajil. Keď sa jeho idylickým pohľadom na bolševický systém pokúsil oponovať miestny veliteľ HG Ladislav Sabinovský, ktorý s ním mal do činenia ako poručík delostrelectva Zaisťovacej divízie na Ukrajine roku 1941, Jarocký mu odpovedal: „*Ja sa nebojím Vašej Ilavy, ja tam chcem ísť, lebo o krátky čas odtiaľ vyjdem ako martýr*“²²⁶ a „*teraz že už HG nestojí ani za h...o, a preto už nechce mať nič s HG*“²²⁷. Po tomto incidente v marci 1943 bol Jarocký z obvodu odstránený a odeskortovaný na miesto, kam sám túžil ísť.

Premeny postojov iného gardistického funkcionára, miestneho veliteľa HG v Krupine po vojne dobre zhodnotil Pavol Medzihradský: „*Do toho času, kedy boli prevedené deportácie a dražily Židov a židovské hnuteľnosti v Krupine, vykonával túto svoju funkciu ešte dosť horlive, ale po tomto čase túto funkciu zastával, môžem povedať, lajdácky*“.²²⁸

Problémy začali sužovať takmer všetky okresné veliteľstvá HG v Pohronskej župe. Už v januári 1943 okresný náčelník v Banskej Bystrici hlásil, že garda vykazuje minimálnu činnosť.²²⁹ Úpadok a nezaujímavosť členov o život gardy bol zaznamenaný v rovnakom čase aj v Modrom Kameni. Vytrhnutie HG z ťažkého postavenia navyše komplikovali nezrovnalosti v štábe OVHG medzi pobočníkom Ľudovítom Hlaváčikom a okresným veliteľom Jánom Klikáčom, ktorému dával celú

²²⁶ ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 95/47 Ladislav Sabinovský. Zápisnica o incidente z 24. 5. 1943.

²²⁷ ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 95/47 Ladislav Sabinovský. Obhajoba L. Sabinovského z júla 1947.

²²⁸ ŠA Banská Bystrica, f. OES Krupina, 2/45 Peter Richter. Výpoveď P. Medzihradského z 8. 8. 1945.

²²⁹ ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 32. Hlásenie okresného náčelníka v Banskej Bystrici z januára 1943.

šlamastiku za vinu.²³⁰ Ľudácki činitelia v Revúcej stagnáciu miestnych veliteľstiev HG pripisovali pre zmenu nezájmu HVHG.²³¹ Hlinkova garda začala upadať do bezvýznamnosti aj v Kremnici, kde sa medzi obyvateľstvom dokonca povrávalo, že má dôjsť k jej rozpusteniu.²³² V druhej polovici roku 1943 pribúdali skeptické správy z Dobšinej,²³³ Hnúšte²³⁴ a Krupiny²³⁵.

Ako situáciu správne zhodnotil J. Longauer, záujem o členstvo v HG častokrát záležalo od toho, ako sa k nemu postavil nadriadený v práci. Ak bol členom HG riaditeľ podniku, zvyčajne nimi boli aj všetci zamestnanci. Pokiaľ ním nebol, zapojenie sa do gardistickej práce zostávalo na individuálnom úsudku každého potenciálneho uchádzača. V oblasti Longauerovho dosahu upadla garda veľmi rýchlo. Entuziazmus radových príslušníkov vyprchal hneď, ako zistili, že z členstva nemajú nič okrem hrozby problémov po očakávanej zmene režimu.²³⁶

Rapidný pokles záujmu o členstvo potvrdzuje i situačná správa OVHG Nová Baňa zachytávajúca vývoj stavu k 10. marcu 1943: do konca roka 1941 vstúpilo do HG celkovo 268 mužov, do konca nasledujúceho roka 172, no v prvých mesiacoch roku 1943 len 6.²³⁷

Nechuť do ďalšej gardistickej práce bola hmatateľná takmer všade,

230 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 32. Hlásenie okresného náčelníka v Modrom Kameni za január 1943.

231 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 32. Hlásenie okresného náčelníka v Revúcej za apríl 1943.

232 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 32. Hlásenie okresného náčelníka v Kremnici za jún 1943.

233 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 32. Hlásenie okresného náčelníka v Kremnici za september 1943.

234 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 32. Hlásenie okresného náčelníka v Kremnici za október 1943.

235 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 46. Hlásenie okresného náčelníka v Krupine za december 1943.

236 ŠA Banská Bystrica, f. OES Brezno, 10/45 Ján Longauer. Neoznačený materiál.

237 ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Situačné hlásenie OVHG Nová Baňa k 10. 3. 1943.

nevynímajúc menšie obce. Tak napríklad v Dolnej Trnávke s 300 obyvateľmi do miestnej organizácie HG vstúpilo po jej vzniku 31. decembra 1938 43 mužov vo veku 19 až 50 rokov. Miestna organizácia spočiatku riadne fungovala, usporadúvala pravidelné prednášky, týždenné cvičenia a schôdze, kde sa čítali noviny a debatovalo sa o aktuálnych spoločenských problémoch. Postupne však počet aktívnych členov začal dramaticky klesať a v roku 1943 dosiahol kritických 5. MVHG dokonca v onom roku nezorganizovalo žiadnu poradu.²³⁸

V dôsledku rázneho poklesu členstva bolo HVHG nútené niektoré miestne veliteľstvá HG rušiť alebo ich pripájať k veliteľstvám v susedných obciach. 1. marca 1943 boli takýmto spôsobom zlikvidované miestne veliteľstvá HG v Badíne, Donovaloch, Dúbravici, Kališti, Kordíkoch, Králikoch, Kremničke, Mólči, Moštenici, Podlaviciach, Riečke, Rudlovej, Senici, Kyncelovej, Šajbe a Dolnej Tureckej. Tento dlhoročný výpočet zahŕňa iba veliteľstvá v okolí Banskej Bystrice. Podobný osud postihol MVHG v banskoštiavnickom okrese v Dolnom Almäši, Prenčove, Dolných Brhlovciach, Veľkých Krškanoch a Bátovciach.²³⁹

Grotesknosť pomerov dokonale odzrkadľuje scéna z 30. júna 1943, kedy Banskú Bystricu navštívila delegácia Ustaše a s vedením banskobystrickej HG absolvovala slávnostný obed v sliačskych kúpeľoch. Zrejme nikto zo zástupcov chorvátskej strany ani len netušil, že pri stole sedí prakticky jej plná aktívna zostava.²⁴⁰

Povedané v skratke, Hlinkovu gardu už nikto nebral vážne. Stala sa politickou štafážou bez akejkoľvek authority, na ktorej bolo azda najjasnejšie možné pozorovať postupný úpadok celého režimu. Za danej konštelácie

238 Pamätná kniha obce Dolná Trnávka. Dostupné online: <http://www.dolnatrnavka.sk/kroniky.php?kam=kronika01>. Pre porovnanie miestna organizácia HSLS mala v roku 1943 27 členov a usporiadala 8 schôdzí.

239 SNA Bratislava, f. 604, šk. 51, 604 – 51 – 1. Rozkaz HVHG č. 5 z 1. 3. 1943.

240 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 31, č. 2396/43. Správa o návšteve delegácie Ustaše.

si obyvateľstvo dovoľovalo vyslovovať na adresu jej činnosti také názory, za ktoré by ich autori ešte pred pár rokmi skončili v ilavskej väznici alebo by mali za ne prinajmenšom nemalé nepríjemnosti. Množiac sa kritické poznámky a sarkastické komentáre primäli hlavného veliteľa HG k vydaniu osobitného rozkazu, kde presne vyšpecifikoval, ako majú podriadení funkcionári HG na podobné výčitky reagovať.²⁴¹ Machove odporúčania však v konečnom dôsledku vyzneli úplne do vetra. Radoví gardisti stratili motiváciu angažovať sa v štruktúrach deklasovaného bezvýznamného spolku a ich velitelia pod dojmom valiacich sa jóbových zvestí o nemeckých porážkach prestali o HG javiť i ten najmenší záujem. Svoju veliteľskú uniformu vymenil za civilný oblek aj A. Mach.

Situácia sa pre ľudákov stávala čoraz tiesnivejšou. To, o čom sa už dlhšiu dobu hovorilo len veľmi nesmelou, A. Mach bez škrupúl priznal na porade župných pracovníkov v Banskej Bystrici 24. februára 1944. Pred prítomnými okresnými náčelníkmi, vládnyimi komisármi, predsedami organizácií HSĽS, veliteľmi HG, HM a žandárskych staníc predniesol referát, v ktorom varoval, že front je blízko a hrozí okupácia krajiny nemeckou armádou, následkom čoho by sa Slovensko stalo vojnovým územím. Machov príhovor doplnil prezidiálny šéf ministerstva vnútra Izidor Koso veľavravnou rečou: „*Führer, keď mal Ľudin referát, povedal o Slovensku, že Nemecko, kde nemusí, tam nebude zasahovať. Slovensko má prezidenta s najčistejšou a najjasnejšou hlavou. Takto sa na Slovensko pozerá Hitler. Hitler bude... starať sa o Slovensko, [ale] keď pôjdeme cestou alibistov, tou chvíľou sme vojnu prehrali*“.²⁴² Z uvedených slov je čitateľné, že hlavnou úlohou funkcionárov štátneho aparátu do ďalšieho obdobia bolo eliminovať malodušné nálady obyvateľstva a zabráňovať rozširovaniu

241 SNA Bratislava, f. 604, šk. 51, 604 – 51 – 1. Rozkaz HVHG č. 19 z 19. 4. 1943.

242 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 48, č. 757/44. Správa o porade funkcionárov Pohronskej župy.

činnosti ilegálnych skupín, ktorá by mohla dať Nemcom pádný dôvod na ozbrojený zásah.

Vypočítavosť obyvateľstva bola veľmi dobre postrehnuteľná na pozadí navonok tak banálnej záležitosti, akou je pozdrav. Mnohí ľudia začali postupne opúšťať oficiálny pozdrav „Na stráž!“²⁴³, no zároveň sa neodvažovali používať starý „Dobrý deň“ z predvojnových čias. Namiesto nich sa uchytil neutrálny kresťanský pozdrav „Pochválen, pán Ježiš Kristus“.²⁴⁴

Začiatkom leta 1944 sa zintenzívnila propaganda proti ľudáckemu režimu a jeho spojenectvu s nacistickým Nemeckom. Pozornosti úradov neušli letáky vylepené 29. júla v Divíne, ktoré vyzývali Slovákov, aby utekali do hôr a spoločne bojovali proti „*absolventom škôl Hlinkovej gardy, ako zradcom pre Nemecko*“.²⁴⁵ Po prevaleaní spravodajských hlásení musela na členov HG ešte skľučujúcejšie pôsobiť akcia ilegálnych činovníkov v Kremnici, ktorí si údajne zostavili menoslov miestnych gardistov a následne ich rozčleňovali do kategórií v závislosti od horlivosti tej – ktorej osoby.²⁴⁶

Zrejme jedinou baštou, kde činnosť HG neupadla do letargie, zostala Nová Baňa. Podľa záznamov žandárskej stanice ešte v júni 1944 OVHG zadelilo 40 príslušníkov HG pod velením Vojtecha Horčina ako asistenčnú jednotku k žandárom na výpomoc pri strážnej službe.²⁴⁷ Bolo to však už len posledné chvíľkové nabudenie organizácie, ktorá spela k úplnému zániku.

243 Počas existencie prvej Slovenskej republiky dochádzalo k zosmiešňovaniu tohto úradného pozdravu, ktorý sa v historickej pamäti udomácnil skôr ako pozdrav „gardistický“.

244 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 46. Hlásenie okresného náčelníka v Kremnici za marec 1944.

245 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 46. Hlásenie okresného náčelníka v Lovinobani za júl 1944.

246 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 46. Hlásenie okresného náčelníka v Kremnici za júl 1944.

247 SNA Bratislava, f. 604, šk. 103, 604 – 103 – 3. Pamätná kniha žandárskej stanice v Novej Bani, hárok 43, zápis z 13. 6. 1944.

Zúfalý stav, v akom sa Hlinkova garda nachádzala, zmobilizoval skupinku gardistických funkcionárov združených okolo časopisu *Náš boj*. 8. augusta 1944 ich vo svojej úradovni prijal prezident republiky.²⁴⁸ Hovorca delegácie R. Kubička ho počas audiencie upozornil na chystané vojenské sprisahanie, ktorého cieľom je zvrhnúť režim a uchvátiť moc v štáte. Správa J. Tisa zaskočila. R. Kubičkovi prisľúbil, že dá záležitosť vyšetriť spoľahlivému gen. Jozefovi Turancovi a skupinu požiadal, aby ho o vývoji priebežne informovala.²⁴⁹

Prípravy na povstanie boli v tom čase v plnom prúde. Slovenské bezpečnostné orgány, ktoré o nich mali čiastkové informácie, však neurobili vôbec nič, aby ich prekazili. Najzarážajúcejšie sa k celej veci postavil hlavný veliteľ HG A. Mach, vykonávajúci súčasne i funkciu ministra vnútra. Napriek tomu, že disponoval relatívne detailnými správami o aktivitách odboja a plánoch ozbrojeného vystúpenia, pravdepodobne pre svoju politickú krátkozrakosť zaujal voči prevratovej akcii úplne pasívne stanovisko. Keď vyššie spomínanej skupinke gardistických fanatikov na porade počas kurzu veliteľskej školy HG v Bojniciach konanej 19. augusta 1944 radil nepodnikať žiadne akcie a dať všetkému voľný priebeh, strhla sa proti jeho osobe lavína výčitiek. V očiach dôstojníkov a funkcionárov HG sa definitívne odpísal.²⁵⁰

248 Jej členmi boli okrem umiernenějšího náčelníka štábu HG Karola Danihela a poslanca Kolomana Horníša všetko osoby blízke Otomarovi Kubalovi – Jozef Buček, Anton Sabol-Palko, Róbert Kubička, Vojtech Košovský a Štefan Rabina.

249 PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné povstanie – Dokumenty. Nemci a Slovensko*. Bratislava 1971, s. 134 – 135.

250 Tamže, s. 155 – 156.

MEDZI POVSTANÍM A ZÁNİKOM PRVEJ SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Úpadok a faktický rozklad HG na strednom Slovensku zavŕšilo vypuknutie Povstania 29. augusta 1944. Pohronská župa sa stala súčasťou tzv. slobodného územia, na ktorom moc do svojich rúk prebrali revolučné národné výbory a Slovenská národná rada (SNR). Tá už na svojom prvom zasadaní 1. septembra prijala nariadenie č. 4/1944 Sb. n. SNR *o rozpustení politických strán a organizácií*, ktorým mimo zákon postavila všetky štruktúry HSEŠ, HG, HM, DP, FS, Deutsche Jugend a Szlovenskói Magyar Párt. Ich majetok skonfiškovala v prospech povstaleckých orgánov a zakázala akúkoľvek ďalšiu činnosť rozpustených organizácií pod hrozbou trestu odňatia slobody do výšky 5 rokov a peňažnej pokuty do 500 000 korún.²⁵¹

V nadväznosti na uvedenú normu vydalo povstalecké Povereníctvo pre veci vnútorné 14. septembra 1944 ďalšie nariadenie, ktoré s okamžitou platnosťou prikazovalo odovzdať všetku výzbroj a výstroj organizácií postavených mimo zákon vrátane HG žandárskym staniciam.²⁵² Zabavené predmety mala následne prevziať a využiť pre svoje potreby intendantná správa 1. Československej armády na Slovensku v Banskej Bystrici. Celá akcia však vôbec neprebíhala podľa predpokladaného

251 *Zbierka nariadení SNR*, roč. 1944. Nariadenie SNR č. 4/1944 z 1. 9. 1944.

252 ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. MÚ Banská Bystrica, šk. 221, č. 2468/44. Rozkaz na základe nariadenia Povereníctva vnútra zo 14. 9. 1944.

scenáru a od počiatku ju sprevádzali neočakávané peripetie: „... Z obdržaných četníckych zpráv je zřejmé, že v niektorých notárskych poľažne četníckych obvodech vec vypadá celkom negatívne, nakoľko je viac takých miest, kde býv. členovia HG nemali vôbec žiadnu výstroj a výzbroj, ba ani nejaké súčiastky týchto uniforiem. Z druhej strany však v prúde tejto zabavovacej akcii bolo zistené, že niektoré národné výbory v obciach osvojovali si a osvojujú si také práva, ktoré im vôbec neprináležia, nakoľko už hneď po prvom septembri t.r., totiž ešte pred obdržaním oficiálnych pokynov vo viacerých miestach zabavily bývalým gardistom uniformy, alebo súčiastky tých sústredily u miestnych Národných výborov spolu s ostatným zaisteným majetkom rozpustených strán a organizácií.“²⁵³

Miestne národné výbory sa v niektorých obciach zadržané gardistické rovnošaty pokúšali prerobiť na hasičské, inde ich dokonca starosta odmietol vydať brannej moci, pretože neboli majetkom súkromných osôb, ale obce a príslušníci HG ich využívali pri nástupoch počas osláv štátnych sviatkov len na základe výpožičky.

Hneď v prvých septembrových dňoch zároveň povstalecká moc na návrh revolučných národných výborov zakročila proti najexponovanejším funkcionárom HSĽS a HG, ktorých bezpečnostné orgány zatkli a internovali v zaisťovacích strediskách v Kremnici, Oremlaze, Podbrezovej a v najväčšom tábore na zámku v Slovenskej Ľupči. Predstavitelia oboch spomínaných organizácií na strednom Slovensku počas dvojmesačnej vlády povstalcov prežívali krušné časy. Niektorí za svoju aktívnu činnosť v službách ľudáckeho režimu dokonca zaplatili životom, keď sa stali obeťami partizánskych represálií.²⁵⁴

253 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 45, č. 2915/44. Správa okresného úradu vo Zvolene z 18. 10. 1944.

254 V nočných hodinách 27. 8. 1944 napríklad partizáni v Brezne nad Hronom zavraždili vedúceho notára Alexandra Bothára a poslanca slovenského snemu Františka Slameňa. Pri incidente boli ťažko ranení prednosta súdu Pavol Denk a veliteľ HG Plško. Obeťou partizánskeho teroru

V Bratislave sa so vzniknutou situáciou nehodlali zmieriť. Začiatkom septembra 1944 bola na HVHG usporiadaná krízová porada za účasti hlavného veliteľa A. Macha, ktorého gardistickí funkcionári obvinili, že svojou mäkkosťou a benevolentnou politikou voči ilegálnej opozícii zapríčinil vznik Povstania. Priebeh schôdzky sa niesol v dusivej atmosfére. Na Machovu adresu mali padnúť aj ostrejšie slová, načo A. Mach reagoval opustením miestnosti a podaním demisie.²⁵⁵ Funkcia hlavného veliteľa zostala neobsadená²⁵⁶ a všetky jeho právomoci pripadli do rúk nového náčelníka štábu HG O. Kubalu. O. Kubala, garant bezvýhradného „slovensko-nemeckého priateľstva“, sa mal v súlade s programovým vyhlásením čerstvo vymenovanej vlády Štefana Tisa²⁵⁷ postarať o úplnú prestavbu celej organizácie. Režimu naklonená verejnosť neočakávala od HG nič iné, než jej aktívne zapojenie do obrany Slovenska pred „pučistami“, ako ľudácka tlač povstalcov nazývala. Potreba militarizácie gardy sa javila životne dôležitou o to viac, že vláda po augustových udalostiach stratila kontrolu nad armádou i žandárstvom, ktoré až na malé výnimky prevratovú akciu podporili. Pripravované zmeny naznačili už Kubalove rázne slová v jeho prvom rozkaze z 9. septembra 1944: „Dost' bolo ohľadov, dost' bolo príznakov slabosti. Tvrdosť a bezohľadnosť musí byť našou odpoveďou... Je čas, keď v popredí našej činnosti musia stáť len chlapi, a to chlapi tvrdí, ktorí sú si vedomí, o čo ide, ktorí sú si vedomí, že ide o nás všetkých, ide o naše deti, ide o slovenské majetky, ide o národ a jeho život teraz aj v budúcnosti.“²⁵⁸

sa stal i ďalší poslanec Anton Šalát či vládny komisár a bývalý zástupca okresného veliteľa HG vo Zvolene Ján Ricotti. Zavraždený bol tiež zakladateľ HG v Banskej Bystrici Mikuláš Bömches a ďalší.

255 SNA Bratislava, f. Národný súd (NS), 13/46 Otomar Kubala, mikrofilm II.A – 920. Výpoveď O. Kubalu z 31. 5. 1946.

256 Oficiálne si ju ponechal podľa zákona najvyšší veliteľ HG, prezident J. Tiso.

257 Text vyhlásenia publikoval napr. denník *Gardista*, 8. 9. 1944, s. 1.

258 SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka štábu HG č. 1 z 9. 9. 1944.

Náčelník štábu rozkazom č. 1 súčasne poveril všetkých okresných a miestnych veliteľov zistiť reálny stav HG a počet mužov schopných zapojenia do brannej služby. Títo gardisti sa stali základom tzv. aktivovaných jednotiek, ktoré boli 21. septembra 1944 úradne premenované na pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy (POHG).²⁵⁹ Novovytvorené, plne vyzbrojené jednotky sa popri nemeckých okupačných silách stali hlavnou zložkou bezpečnostného aparátu Slovenskej republiky. Ich územná pôsobnosť však bola v dôsledku úspešnej obrany povstaleckého územia spočiatku stenčená len na oblasť západného Slovenska pod kontrolou Tisovej vlády.

* * *

Nastrednom Slovensku situácia v prospech dočasne paralyzovaného ľudáckeho režimu začala obracať až v druhej polovici októbra 1944 po začiatku generálnej ofenzívy nemeckých vojsk. Razantný útok bojovej skupiny SS „Schill“ a 18. SS divízie „Horst Wessel“ podporovaných na severnom úseku brigádou SS „Dirlewanger“, bojovou skupinou SS „Wittenmayer“ a armádnou skupinou „Heinrici“ na severovýchode, dávali tušiť, že potlačenie Povstania bude len otázkou niekoľkých dní. Za uvedených okolností sa HVHG rozhodlo vyslať do Banskej Bystrice prvú gardistickú jednotku, ktorá mala v meste a okolí pôsobiť bezprostredne po zlikvidovaní posledného odporu ako zaisťovateľ bezpečnosti a styčný orgán medzi okupantmi a domácim obyvateľstvom.²⁶⁰ Keďže O. Kubala presadzoval, aby velenie prevzala osoba známa miestnych pomerov, voľba padla na Jozefa Nemsilu. Nadzbrojník J. Nemsila bol ako osvedčený gardistický funkcionár a absolvent Vodcovskej školy HG v Bojniciach

259 SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka štábu HG č. 11 z 21. 9. 1944.

260 SNA Bratislava, f. NS, 13/46 Otomar Kubala, mikrofílm II. A – 920. Výpoveď O. Kubalu zo 7. 6. 1946.

zárukou absolútnej spoľahlivosti.²⁶¹

V druhej polovici októbra 1944 sa v bratislavských jazdeckých kasárňach podľa plánov začala formovať poľná rota HG spomedzi narukovaných príslušníkov HM a Slovenskej pracovnej služby (SPS), ktorú O. Kubala zveril J. Nemsilovi. Po završení organizačnej výstavby jednotku tvorilo celkovo 160 mužov prerozdelených do 4 čiat.²⁶² Čatám velili zbrojnici Ľudovít Laco (súčasne zástupca veliteľa roty), Anton Žatko, Karol Gregor a Ervín Sloboda. Pred vyslaním do poľa rotu vystrojili a vyzbrojili zo skladov HG v Bratislave približne 150 puškami vz. 24, 9 ľahkými guľometmi vz. 26, niekoľkými samopalmi, pištoľami a ručnými granátmi.

27. októbra 1944 mužstvo odcestovalo vlakom na operačné územie. Na druhý deň ráno po transporte z Hornej Štubne jednotka dorazila do Banskej Bystrice. Veliteľ spoločne so styčným dôstojníkom a poverencom HG pre Pohronskú župu v jednej osobe nzb. vojtechom Košovským okamžite nadviazal kontakt s veliteľstvom miestneho policajno-bezpečnostného orgánu okupačnej správy Einsatzkommando 14 (EK-14), ktorému bola 5. poľná rota HG podriadená. Nemci, ovplyvnení udalosťami posledných dvoch mesiacov, pristupovali k slovenskej jednotke veľmi nedôverčivo.

V prvom týždni nasadenia zamestnával Nemsilových mužov predovšetkým zber zanechaného povstaleckého materiálu v Starohorskej doline, na Donovaloch a v okolí a stráženie dôležitých objektov v meste. Do zaisťovacích a protipartizánskych akcií boli nasadení len v menšej miere. Jediným doloženým prípadom, kedy sa ocitli v priamom bojovom

261 HRUBOŇ, A.: Gardistická kariéra a povojnové osudy Jozefa Nemsilu. In: HRUBOŇ, A. (zost.): *Moderné dejiny Slovenska II*. Ružomberok 2009, s. 125.

262 A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, pr. č. S 55/2002. Denné hlásenie náčelníka HG z 31. 10. 1944.

kontakte s protivníkom, je razia v Ľubietovej zo začiatku novembra 1944. Kombinovaná jednotka zložená z Nemcov a gardistov pod velením E. Slobodu sa tu dostala do prestrelky s partizánmi, z ktorej obe strany vyšli bez akýchkoľvek zranení.²⁶³

Na dôkladnejšie výpady jednotke nezostal čas. 8. novembra 1944 veliteľ EK-14 vydal J. Nemsilovi rozkaz, podľa ktorého sa mala rota bez bližšej špecifikácie okamžite presunúť do Krupiny.²⁶⁴ Vzhľadom na komplikované vzťahy s nemeckými orgánmi v Banskej Bystrici nemal voči nemu žiadne námietky.

Pre technické ťažkosti sa presun 5. poľnej roty HG zrealizoval až 11. novembra. Už o niekoľko dní nato prišla do Krupiny na základe Nemsilovho dohovoru s veliteľom oporného bodu EK-14 v Banskej Štiavnici SS-Obersturmführerom Walterom Grossom jeho predĺžená ruka – SS-Oberscharführer Andreas Inhofer so sprievodom. Opačným smerom putovala 3. čata 5. poľnej roty HG, ktorá bola do Banskej Štiavnice zadelená ako asistenčná jednotka orgánov bezpečnostnej polície (Sicherheitspolizei – SIPO) a bezpečnostnej služby (Sicherheitsdienst – SD). Zvyšná časť roty v Krupine vojensky podliehala novozriadenej pobočke EK-14 pod Inhoferovým velením.²⁶⁵

V skorých ranných hodinách 17. novembra 1944 vykonali gardisti v meste prvú veľkú zaistovaciu akciu. Razii predchádzala schôdzka J. Nemsilu s miestnymi činovníkmi, na ktorej spoločne zostavili menný zoznam krupinských komunistov, funkcionárov revolučného národného

263 Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN) Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa štátnej bezpečnosti (KS ZNB – S ŠtB) Banská Bystrica, šk. 103, V – 656/3. Výpoveď Ľ. Laca zo 7. 2. 1958.

264 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 29/47 Jozef Nemsila. Výpoveď J. Nemsilu z 19. 6. 1947.

265 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 29/47 Jozef Nemsila. Výpoveď J. Nemsilu z 19. 6. 1947.

výboru, partizánov a podporovateľov Povstania. Aj keď nemožno zodpovedne povedať, do akej miery konali z prinútenia a či mali naozaj záujem na ich potrestaní, osoby zo zoznamu museli vďaka tomuto udaniu v nasledujúcich týždňoch čeliť nepríjemným chvíľam. Mnohých z nich gardisti zadržali už počas masového zatýkania, po iných intenzívne pátrali v okolitých horách aj v neskoršom období.

Zatknuté osoby boli umiestnené do priestorov improvizovanej väznice v budove meštianskej školy a ťažšie prípady podrobené tvrdému výsluchu. Vypočúvania viedol najčastejšie zástupca veliteľa Ľ. Laco za asistencie mohutne stavaného gardistu Jána Nedelského, ktorý zaistencom k priznaniu „dopomáhal“ surovou bitkou. Obzvlášť brutálne si počínal najmä počas výsluchu komunistov, ako dosvedčujú napríklad zážitky Pavla Chovana: *„Gardista ma v cele bil pažbou pušky do prs... Keď vyšetrovanie neprebíhalo tak, ako si predstavovali, dôstojník, ktorý sedel oproti mne, vyskočil, vzal do rúk dosť silnú palicu a udel ma po hlave. Odpadol som. Po prebratí som bol obliaty vodou a sedel som na stoličke, kde ma držal muž, ktorý hovoril česky a ktorý sa výsluchu zúčastnil. Dôstojník, ktorý ma prvýkrát udel, mi nadával do slovenských partizánskych sviň a psov, pričom sa veľmi rozhneval a niekoľkokrát ma spomínanou palicou udel po krku a pleciah. Na uzáver výsluchu ma chytil za hrdlo a vykopol z miestnosti“*.²⁶⁶ Zverskosť výsluchov na štábe roty potvrdili viacerí ďalší väzni.

Zaprotokolované výpovede s odporúčaním ďalšieho postupu voči zaistencovi Ľ. Laco predkladal pobočke EK-14. V predložených hárkoch Nemci podľa vlastného uváženia vykonávali zmeny týkajúce sa spravidla rozšírenia okruhu nežiaducich osôb.²⁶⁷ Skupinu „najnebezpečnejších“

266 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď P. Chovana z 9. 3. 1958.

267 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok.

občanov gardisti previezli do väznice EK-14, kde ich opätovne vypočuli a na prelome rokov 1944/1945 časť deportovali cez Nitru a Sereď do koncentračného tábora Oranienburg-Sachsenhausen.²⁶⁸

Hromadným zatýkaním v Krupine sa však činnosť 5. poľnej roty HG neskončila. V priebehu novembra a decembra gardisti pokračovali v početných protipartizánskych raziách, no bez väčších úspechov. Okrem niekoľkých ukrývajúcich sa partizánov sa im počas akcie v Drieňovej 28. novembra 1944 podarilo zatknúť najprominentnejšieho väzňa, intendantného dôstojníka povstaleckej armády mjr. Jána Snopka.²⁶⁹ Jednotka obrátila svoju pozornosť i voči osobám, ktoré príslušníkom odbojového hnutia rôzne napomáhali. Výpady neboli prevádzané naslepo, ale predchádzala im dôkladná sondáž situácie v obciach, kde ich gardisti plánovali uskutočniť. Ak na veliteľstvo do Krupiny neprišlo anonymné udanie alebo informáciu o výskyte partizánov, prípadne Židov nepodal niektorý z konfidentov, velenie 5. poľnej roty HG využívalo na prieskum nálad civilného obyvateľstva svojich príslušníkov v utajení. Tí najskôr prezlečení za partizánov prenikli medzi obyvateľstvo a vystupovali pred ním ako osoby, ktoré sa schovávajú pred nacistami a hľadajú spojenie na partizánske skupiny. Akonáhle bolo jasné, že obyvatelia zamaskovaným gardistom podali pomocnú ruku, vtrhli do obce Nemsilovi muži, svojich špehov formálne zatkli a nepozorovane od nich zistili, kto im poskytol

Výpoveď J. Matovského z 15. 4. 1958.

268 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď P. Chovana z 9. 3. 1958; tiež A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď J. Hrobára z 9. 3. 1958.

269 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, šk. 103, V – 656/3. Výpoveď E. Laca z 3. 2. 1958. Mjr. J. Snopko bol pred augustom 1944 prednostom intendancie Veliteľstva brannej výchovy, počas Povstania ho vo funkcii vymenil pplk.int. Vojtech Danielovič, pričom mjr. Snopko pôsobil ako jeho zástupca. Ako zaujímavosť možno uviesť, že 5. poľná rota HG v horách zaistila i známeho herca a režiséra Paľa Bielika. Oboch zajatcov velenie roty prepustilo na slobodu.

pomoc. Dotyčné osoby vzápätí zaistili a odviekli na veliteľstvo.²⁷⁰ K sprievodným javom razií patrilo samozrejme aj rabovanie príbytkov a okrádanie civilistov o ich cennosti. Hoci podobný spôsob obohacovania bol proti interným predpisom HVHG, gardisti ich s Nemsilovým vedomím beztrešne porušovali.

Najväčším negatívom dvojmesačného nasadenia 5. poľnej roty HG na strednom Slovensku však nepochybne zostáva účasť niektorých jej príslušníkov na hromadných vraždách pri Kremničke a Starom Hostinci. Koľkokrát gardisti v Kremničke skutočne vraždili, nemožno na základe zachovaných dokumentov zodpovedne objasniť. S určitosťou je však možné preukázať ich asistenciu minimálne pri exekučnej akcii z 20. novembra 1944, ktorá drží smutný rekord v počte obetí represálií zabitých v priebehu jedného dňa počas celého obdobia medzi Povstaním a zánikom Slovenskej republiky. Zo začiatku pritom nič nenasvedčovalo, že by gardisti mali taktiež participovať na nacistickom *Sonderbehandlung* – tzv. „zvláštnom zaobchádzaní“ so zajatcami.

19. novembra dostalo veliteľstvo 5. poľnej roty HG príkaz zostaviť spomedzi svojich príslušníkov družstvo, ktorého úlohou bolo zabezpečiť eskortu zajatcov do väznice Krajského súdu v Banskej Bystrici. Po jej bezproblémovom splnení poddôstojník EK-14 gardistov požiadal, aby v meste prenocovali a ráno sa hlásili do služby.²⁷¹ Vo všeobecnom opise priebehu udalostí nasledujúceho dňa sa všetci zhodujú: väzni, v domnienke, že idú na zákopové práce, boli najskôr prinútení nastúpiť na korby nákladných áut, ktoré gardisti strážili. Keď autá dorazili na miesto, príslušníci 5. poľnej roty HG utvorili s Nemcami rojnicu a pod hlavňami

270 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, šk. 103, V – 656/3. Výpoveď E. Laca z 7. 3. 1958.

271 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, šk. 103, V – 656/6. Výpoveď E. Osvalda z 13. 3. 1958.

zbraní viedli zaistencov k poľu na rozmedzí Kremničky a Rakytoviec. Po príchode na miesto všetkým prikázali zaľahnúť tvárou k zemi, načo odštartovali prvé série popráv. Gardisti sprvu iba zabezpečovali priestor, aby väzňom zabránili v úniku. Časom, keď vypukla davová panika a ľudia, snažiac zachrániť si život alebo skrátiť svoje utrpenie, sa sami vrhali do protitankovej priekopy pod telá obetí, dostali aj oni rozkaz strieľať.²⁷² Celkové resumé osôb zavraždených 20. novembra 1944 je strašné – 282 mŕtvych.²⁷³ I keď Nemsilovi muži konali pod tlakom a miera ich podielu na vraždách mohla byť rôzna, na základnom fakte to nič nemení – všetci, ktorí boli oného osudného dňa v Kremničke, spáchali závažné vojnové zločiny.

Vraždy civilistov si zopakovali ešte minimálne jedenkrát, 14. decembra 1944 pri Starom Hostinci, kde ich rukou prišlo o život 13 osôb cigánskeho a židovského pôvodu. Prím vo vraždení držal zástupca veliteľa pobočky EK-14 v Krupine Anton Nowotny, ku ktorému sa postupne gardisti pridali. Alexander Lichtneker podľa vlastného priznania zastrelil manželku židovského lekára Eugena Lengyela, ďalší gardista Alojz Koprda údajne obzvlášť krutým spôsobom – úderom pažby do hlavy – zavraždil ich dcéru Juditu Agnešu. Nedá sa vylúčiť ani zaangažovanie ďalších, ich spoluúčasť na strieľaní je ale sporná.²⁷⁴ Po vykonaní exekúcií príslušníci roty obrali niektoré osoby o ošatenie, ich telá provizórne zahádzali haluzím a odišli naspäť do Krupiny. Na miesto sa vrátili na druhý deň, aby zavraždených zakopali do zeme a zahladili tak stopy po svojich zločinoch. Správy o týchto akciách sa však napriek snahám velenia jednotky nepodarilo dlho utajiť.

272 HRUBOŇ, A.: *5. poľná rota Hlinkovej gardy*. Ružomberok 2010, s. 41 – 44.

273 Menný zoznam zavraždených aj s ich osobnými údajmi bol publikovaný v práci: BARANOVÁ, D.: *Pred bránami pekla*. Banská Bystrica 1996, s. 20 – 40.

274 HRUBOŇ, A.: *5. poľná rota Hlinkovej gardy*, s. 46.

5. poľná rota HG ako jeden z mála gardistických útvarov uspokojivo naplňala predstavy HVHG. Razancia, miestami až brutalita, s ktorou vyvíjala svoju činnosť, vzbudzovala strach v celom okrese. Nemsilova rota však zďaleka nebola žiadnym elitným oddielom režimu oddaných fanatikov. U väčšiny jej príslušníkov, z ktorých veľkú časť tvorili sotva plnoletí chlapci preradení z HM a SPS, sa pod vedomím zločinných aktivít niektorých členov jednotky a približujúceho sa frontu prejavovala nechúť naďalej slúžiť v jej radoch. Psychická táraha doľahla na gardistov najmä počas vianočných sviatkov, kedy pri presune do Bratislavy dezertovala polovica mužstva.²⁷⁵ Úplne demoralizovaný oddiel²⁷⁶ napokon po príchode do hlavného mesta HVHG rozpustilo a veliteľa J. Nemsilu pre podozrenie zo sprenevery zadržaného židovského majetku postavilo pred disciplinárny súd.²⁷⁷

Jedna vyslaná gardistická jednotka prirodzene nemohla zaistiť bezpečnosť na území celej župy. HVHG preto na činovníkov HG tlačilo, aby sa po porážke Povstania opätovne ujali dočasne zanechaných funkcií a pomohli gardu znova vzkriesiť. Realisticky zmýšľajúci veliteľia sa zdráhali

275 A ÚPN Bratislava, f. B9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 9 z 3. 1. 1945.

276 O stave morálky gardistov vypovedá okrem hromadných dezercii aj správanie sa príslušníkov roty v Prievidzi, kde jednotka strávila vianočné sviatky. Okresný náčelník zhodnotil pobyt Nemsilových mužov takto: „*Asi tri dni tu bola jednotka z Krupiny, ktorá sa miešala do verejných pomerov a nemiestne zasahovala do bezpečnostných pomerov v tomto kraji. Na Štedrý večer príslušníci tejto jednotky nesmierne požili liehoviny a vzbudili verejné pohoršenie. Cez deň pri leteckom poplachu zahádzali ľudí z verejných priestranstiev a pritom ľudí kopali a bili, čím vzbudili verejné pohoršenie*“. SYRNÝ, M., UHRIN, M. (zost.): *Slovensko v situačných správach okresných náčelníkov 1944 – 1945*. Banská Bystrica 2012, v tlači.

277 Podľa rozkazu HVHG č. 10 z 20. 9. 1944 mali byť všetky zaistené finančné čiastky deponované na konto „Ž“ v Sedliackej banke, iné cenné predmety spoločne so súpisom zapečatené v balíkoch a uložené do trezoru Národnej, resp. inej banky v sídle veliteľstva jednotky. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka štábu HG č. 20 z 20. 9. 1944. Uvedené nariadenie J. Nemsila ignoroval a podľa výpovedí jeho osobného šoféra si nechával zväzť veci ukoristené počas rabovacích razií na svoj súkromný byt v Banskej Bystrici. Gardistom dokonca za „dobré vykonanú prácu“ vyplácal odmenu vo výške 200 – 500 Ks. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď J. Kanasa zo 14. 3. 1958.

naskočiť na palubu potápajúcej sa lode a ak funkciu prevzali, tak zväčša len na naliehanie okolia alebo svojich nadriadených. Podobne reagovali niekdajší horliví gardisti, vrátane bývalých arizátorov a protižidovských štváčov. Keď ich službu so zbraňou v ruke štát potreboval azda najviac, zbabelo sa mu obrátiť chrbtom. HVHG muselo v súčinnosti s vládou hľadať riešenie, ako vstup do POHG zatraktívniť. Vychádzajúc zo správneho predpokladu, že tradičné propagandistické apely na národnú česť by sa zrejme minuli účinku, rozhodli sa bojaschopných mužov motivovať finančne. V hektickej dobe považovali mnohí túto možnosť za neporovnateľne lepšiu alternatívu, než potenciálne nebezpečnejšiu službu v Domobrane či na zákopových prácach.²⁷⁸ Takto sa do POHG dostali desiatky mužov, ktorí predtým s HG nemali nič spoločné a nemuseli súhlasiť ani s ňou hlásanými ideami.²⁷⁹

Vysoké nároky kladené na organizáciu zo strany špičiek HSLS a HG to však nijako neovplyvňovalo. Okrem nich volala po dôslednej očiste Slovenska aj ÚŠB, spadajúca do Kubalovho rezortu bezpečnosti, ktorá vyzývala gardistické jednotky, aby vo svojom okruhu uskutočňovali preventívne razie zamerané na dolapenie všetkých protištátnych živlov, cudzích štátnych príslušníkov a Židov. Akcie sa mali uskutočňovať v pravidelných týždenných intervaloch „s najväčšou svedomitosťou a prísnosťou“.²⁸⁰ Pri ich prevádzaní sa sprvu počítalo aj s využitím

278 O materiálnom a sociálnom zabezpečení bližšie v štúdií: HRUBOŇ, A.: Hospodárske fungovanie a logistické zabezpečenie jednotiek Hlinkovej gardy po vypuknutí Povstania (september 1944 – apríl 1945). In: *Vojenská história*, roč. 15, 2011, č. 3, s. 157 – 168.

279 Vo viacerých potvrdených prípadoch POHG dokonca kryli osoby prenasledované pre ich politické presvedčenie alebo napojenie na odboj. Navyše, po málo úspešnej prvej náborovej vlně bolo už počas jesene 1944 zavedené rukovanie do POHG na základe povolávacieho lístku s pečiatkou MNO, pričom za jeho neuposlušnosť hrozili previnilcovi postihy podľa armádneho disciplinárneho poriadku. Týmto spôsobom sa do gardistických jednotiek dostali i desiatky ľudí vyložené protifudáckej orientácie. SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 398 – 399.

280 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 48, č. 3218/44. Direktíva ÚŠB pohotovostným oddielom HG.

žandárov, čo súviselo s pomalým priebehom prvej fázy náboru do POHG na dobrovoľnej báze. Vzhľadom na pošramotenú povesť príslušníkov týchto zložiek pre ich hojnú účasť v Povstaní vládny poverenec HG pre Pohronskú župu Ján Ďurčanský s V. Košovským rozhodli, že bezpečnostnú službu budú žandári vykonávať v uniformách HG, ktorá im okrem výstroje súčasne z vlastných rezerv dodá i výzbroj.²⁸¹ Pramene nezachytávajú, do akej miery sa tieto plány realizovali v praxi, no berúc na zreteľ napäté vzťahy a prejavy nedôveryčivosti i medzi HG a žandarmi by nebolo prekvapením, ak by sa nerozvinuli vôbec. Prvoradým cieľom HVHG každopádne zostávalo vybudovanie jednotiek z vlastných kapacít.

Prvý samostatný pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy na území Pohronskej župy bol založený v Kremnici. Zmienka o jeho existencii sa v denných hláseniach náčelníka štábu HG po prvý raz objavuje 9. novembra 1944.²⁸² Oddielu velil nzbroy. J. Makovinský. Početný stav jednotky dosahoval podľa dostupných údajov na prelome rokov 1944/1945 120 mužov.²⁸³ Do úzkeho okruhu Makovinského spolupracovníkov patrili zbroy. Július Kopecký, zbroy. Ján Lányi a zbroy. Ondrej Žabka, ktorí udržiavali úzky kontakt s veliteľom SD Karlom Erhardtom.²⁸⁴ Žiaľ, konkrétne podoby vzájomnej kooperácie nie je možné bližšie vykresliť, nakoľko o aktivitách kremnického POHG sa nedochoval takmer žiaden písomný materiál. Tento fakt znemožňuje aj

281 Ako J. Ďurčanský doslovne napísal, „*nemecké vojenské kruhy neradi vidia v uniformách naše žandárstvo, lebo tých považujú za najväčších previnilcov pri partizánskom puči. Celkom majú pokazené renomé*“. ŠA Banská Bystrica, f. Vládny poverenec v Banskej Bystrici, šk. 1, č. 115/44. Správa J. Ďurčanského vláde Slovenskej republiky.

282 A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, pr. č. 55/2002. Denné hlásenie náčelníka štábu HG č. 52 z 9. 11. 1944.

283 SYRNÝ, M., UHRIN, M. (zost.): *Slovensko v situačných správach okresných náčelníkov 1944 – 1945*, v tlači.

284 ŠA Banská Bystrica, f. OES Kremnica, 16/46 Jozef Beňo. Výpoveď J. Beňa z 25. 6. 1945.

detailnejšiu rekonštrukciu ďalších aspektov činnosti oddielu.

POHG Kremnica pracoval v značne improvizovaných podmienkach. Ako zistil V. Košovský počas svojej inšpekcie 13. decembra 1944, jednotka nemala ani vlastné kasárne, lebo všetky vhodné budovy v meste obsadili nemecké orgány. Pokiaľ teda gardisti nevykonávali nočné hliadkovania, prespávali doma, kde sa aj stravovali.²⁸⁵ Pri výkone bezpečnostnej služby im napomáhali jednotky Heimatschutzu, ktoré boli postavené v každej obci okresu s vyšším zastúpením nemeckej menšiny.²⁸⁶ Príslušníci POHG okrem toho prevádzali vlakové kontroly na trati Horná Štubňa – Zvolen.²⁸⁷

Známe sú i niektoré protipartizánske akcie, usporiadané oddielom. 6. februára 1945 zorganizovali členovia POHG a SD spoločnú raziu v lokalite Štos – Galadova lúka, pri ktorej zneškodnili partizána Martina Nemčoka, ukrývajúceho sa v tamojšej horskej chate. Gardisti si z objektu odniesli 3 pušky a následne ho celý podpálili.²⁸⁸ So zámerom získať novú výzbroj POHG koncom rovnakého mesiaca, resp. začiatkom marca podnikol ďalšie akcie v obciach Ihráč a Nevolné. Jeho príslušníci tam ukoristili ľahký guľomet, automat a rôzne vojenské komponenty.²⁸⁹

285 A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 6 z 15. 12. 1944.

286 Na prelome septembra a októbra mali oddiely Heimatschutzu v kremnickom kraji Deutsche Partei nasledovné počty: Kremnica – 18, Sklené – 60, Horná Štubňa – 40, Kremnické Bane – 60, Dolný Turček – 40, Jánova Lehota – 180. Celkovo v nemeckej domobrane v polovici októbra 1944 pôsobilo 338 mužov. O mesiac nato, po návrate zaistencov z internačných táborov na strednom Slovensku, stav stúpol na 1 100. Koncom roka 1944 sa v oblasti vytvoril prápor Hauerland II, ktorý podľa posledných údajov z marca 1945 tvorilo 6 rôt v sile 700 mužov (veliteľ Franz Steinhübel). SCHVARC, M.: Heimatschutz – medzi realitou a ilúziou (Organizácia a formovanie nemeckej domobrany). In: LACKO, M. (zost.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov (Povstanie roku 1944)*. Trnava 2004, s. 315 – 316.

287 SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 69 z 1. 12. 1944.

288 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Kremnica, 54/46 Július Slašťan. Výpoveď J. Slašťana z 23. 8. 1946.

289 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Kremnica, 54/46 Július Slašťan. Výpoveď J. Slašťana z 15. 1. 1947; tiež ŠA Banská Bystrica, f. OLS Kremnica, 54/46 Július Slašťan. Správa o zatknutí J. Slašťana

Činnosť ďalšieho POHG, ktorý vznikol v Banskej Štiavnici, je vďaka širšej pramennej základni možné priblížiť už omnoho podrobnejšie. Proces jeho genézy a personálnej výstavby sprevádzali viaceré ťažkosti. Základný problém, ktorý sa musel vyriešiť, tvorila otázka obsadenia miesta veliteľa jednotky. Post nakoniec obsadil Štefan Záhoriansky, bývalý miestny veliteľ HG a stúpenec umiernenějšího prúdu ľudáckej politiky. Stalo sa tak až po zdĺhavých preťahoch, pretože Š. Záhoriansky funkciu predtým viacnásobne odmietol prijať. Prevzal ju až na opakovaný diktát a hrozby veliteľa v meste dislokovanej časti II. práporu 1. pešieho pluku Domobrany mjr. pech. Jána Havránka.²⁹⁰

Koncom októbra 1944 sa v hoteli Winterstein uskutočnila porada funkcionárov HSLS a HG, kde prítomní prerokovali základné úlohy POHG.²⁹¹ Hlavnými rečníkmi na schôdzi boli okresný predseda strany František Jankovič a tajomník Kacvinský. Obaja vyjadrili názor, že garda sa musí v pohnutých časoch zhostiť role garanta bezpečnosti, „*má slúžiť k udržiavaniu poriadku v meste, stráženiu podnikov dôležitých pre obranu štátu, úradov, atď.*“. Banskoštiavnickí činovníci okrem toho prediskutovali i systém prijímania členov do pohotovostného oddielu. Pôvodne mali byť doň prijímaní len muži s potvrdením politickej spoľahlivosti od HSLS, čo sa však v skutočnosti nepraktizovalo a už v priebehu novembra 1944 začali do oddielu rukovať na povolávacie lístky vystavované veliteľom HG. Povolávané boli predovšetkým

z 7. 6. 1946.

290 V Banskej Štiavnici pôsobili dve rotý II. práporu 1. pešieho pluku, konkrétne 5. a 7. rota. Domobranci boli okrem strážnych úloh nasadení i do protipartizánskych operácií. Napríklad dve čaty 7. rotý a družstvo ťažkých guľometov sa spoločne s jednotkou „Edelweiss“ zúčastnili na akcii v priestore Počúvadlo. K činnosti práporu pozri štúdiu: UHRIN, M.: K problematike výzbroje Slovenskej armády – Domobrany v rokoch 1944 – 1945. In: KOVÁČOVÁ, V. a kol.: *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945*. Banská Bystrica 2010, s. 64 – 65.

291 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Štiavnica, 17/45 Jozef Slezák. Výpoveď J. Slezáka z 12. 10. 1945.

osoby vykonávajúce prezenčnú vojenskú službu, slovenskej národnosti a mravnej bezúhonnosti na návrh starších osvedčených gardistov.²⁹² V prvej etape mobilizácie dosiahol početný stav POHG Banská Štiavnica približne 40 príslušníkov.²⁹³ Okrem neho vznikol aj strážny oddiel HG v Hodruši v sile asi 20 mužov, ktorý mu ako expozitúra priamo podliehal. Neskôr sa vytvorili ešte dva podobné pododdiely v obciach Žemberovce a Pukanec.

Bližšia sonda do personálnej skladby jednotky potvrdzuje tézy novšej historiografie, odmietajúcej hodnotiť všetkých príslušníkov POHG paušálne ako radikálov národnosocialistického svetonázoru. Tých bolo totiž v jeho radoch skutočne pramálo. Povedľa faktu, že sa viac ako tri štvrtiny členov banskoštiavnického oddielu zúčastnili Povstania, treba spomenúť aj pohnútky, ktoré ich viedli k vstupu do jednotky. Hlavný vplyv vo väčšine prípadov zohrávala skôr materiálna ako ideologická motivácia. Nenáročná služba v POHG predstavovala pre mnohých Banskoštiavničianov, z ktorých veľká časť pracovala v drsných banských podmienkach, vítaný a navyše veľmi slušne zaplatený oddych: *„Robotníci banských závodov veľmi radi sa prihlasovali do služieb HG a to nie z politických pohnútok, ale hlavne pre výhody s tým spojené a to finančné výhody, t. j. zaplatené smeny, poľný prídavok, strava, okrem toho výhoda, že sa nemuselo rukovať k vojsku a súčasne vyhnutie sa evakuácii mužského obyvateľstva“*.²⁹⁴ Bol to i prípad gardistu Ignáca Sásika, ktorý svoju službu v POHG okomentoval takto: *„Po 18-ročnej práci v bani a po útrapách na Poláne, keďže som mal zaprášené pľúca, dobre mi padol oddych*

292 ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. List Š. Záhorianskeho senátu OES.

293 ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Zápisnica stanice Národnej bezpečnosti v Banskej Štiavnici.

294 ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Štiavnica, 11/45 Jozef Frohn. Výpoveď Š. Záhorianskeho z 9. 11. 1945.

na čerstvom vzduchu, lebo v POHG sa nič nerobilo a okrem toho som dostal svoje náležitosti, žold a cigarety“.²⁹⁵

POHG začal svoju činnosť aktívne vykonávať od novembra 1944. Medzi hlavné úlohy oddielu patrila v prvom rade strážna a bezpečnostná služba v meste a okolí, vlakové kontroly na trati Banská Štiavnica – Hronská Dúbrava, v menšej miere účasť na zaistovániach a stopovaní hľadaných osôb.²⁹⁶

Prvou väčšou akciou, ktorej sa POHG na príkaz J. Havránka podieľal, bolo zaistenie Čechov zamestnaných v banskoštiavnickej pobočke závodu Slovenka. Keď mu Š. Záhoriansky dohovárať, že týmto krokom môže ohroziť chod celej továrne, domobranecký dôstojník odpovedal, *„aby som sa o to nestaral a keďže som vojak, aby som rozkaz previedol tak, ako je to nariadené“*.²⁹⁷ Š. Záhoriansky rozkaz splnil, avšak súčasne zašiel za farárom F. Jankovičom, ktorého o výstupe s J. Havránkom informoval. Požiadal ho, aby J. Havránka navštívil, zariadil prepustenie zadržaných českých občanov a zabránil ďalšiemu zatýkaniu. Jankovičova intervencia sa však nestretla s pochopením, pričom mu bolo povedané, *„že je to jeho vec, t. j. majora Havránka a za bezpečnosť v meste, že je on zodpovedný“*.²⁹⁸ Napriek tomuto rigoróznemu zákazu sa spolu so Š. Záhorianskym rozhodli Čechov prepustiť na vlastnú päsť, odvolajúc sa na Jankovičovú funkciu vládneho komisára a predsedu okresnej organizácie HSLS. Tento krok sa nepozdával banskoštiavnickým radikálom, ktorí o ňom upovedomili J. Havránka. J. Havránek

295 ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Štiavnica, 19/45 Ignác Sásik. Výpoveď I. Sásika z 13. 5. 1946.

296 ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Štiavnica, 2/45 Štefan Hornický. Výpoveď Š. Hornického z 23. 10. 1945.

297 ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. List Š. Záhorianskeho senátu OES (nedatované).

298 ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. List Š. Záhorianskeho senátu OES.

Š. Záhorianskeho a F. Jankovičova varoval, že z neho vyvodí dôsledky. Zostalo však len pri slovách. Veliteľ práporu Domobrany bol onedlho odvelený do Zlatých Moraviec a na kauzu sa časom zabudlo.²⁹⁹

Zatýkania pokračovali aj v ďalších týždňoch. Akcie POHG nemali charakter masových zaistovaní, namierené boli skôr proti jednotlivcom z radov politicky a rasovo prenasledovaných osôb. Pokiaľ si dotyčných zaistencov neprevzal banskoštiavnický oporný bod EK-14, spravidla sa zakrátko dostali na slobodu. Dôležitú rolu tu zohral najmä Š. Záhoriansky, ktorého smelé postoje ostro kontrastovali s nemilosrdnosťou predstaviteľov HVHG, čo po vojne dosvedčili mnohí, vrátane osôb naladených voči ľudáckemu režimu. V porovnaní s prístupom iných veliteľov POHG ku svojim služobným povinnostiam pôsobí Záhorianskeho guráž skutočne ako málo vídaná svetlá výnimka. Samotní zaistenci, za prepustenie ktorých v početných prípadoch intervenoval, medzi sebou zdieľali názor, „*že máme veľké šťastie, že veliteľom POHG je Záhoriansky*“.³⁰⁰ Jeho zhovievavosť a pomoc prenasledovaným osobám v turbulentnom okupačnom období boli nepochybne hlavným dôvodom, prečo ho ľudový súd roku 1947 spod všetkých bodov obžaloby oslobodil. Okrem toho, že „*o Záhorianskom sa všeobecne v Banskej Štiavnici hovorilo, že zastáva židov*“,³⁰¹ veliteľ POHG sa v úzkom kruhu podriadených netajil svojím záporným vzťahom k nacistom a ich očisťovacím praktikám: „*Záhoriansky nemal Nemcov – Gestapo vôbec rád, ba naopak, bol proti nim zaujatý. Mnohokrát bol som svedkom toho, keďže som bol i tlmočníkom, nakoľko mu čas dovoľoval, zmierňoval a rušil vydané gestapácke rozkazy.*

299 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. List Š. Záhorianskeho senátu OLS.

300 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Výpoveď Alojza Polreicha.

301 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Výpoveď Jozefa Šotkovského.

*Boly to najmä výpady na partizánov a zaistovanie ľudí, kedy viackrát sa vyslovil: Chlapci, chodte sa niekde stratiť, aby gestapáci nemohli povedať, že nič nerobíme“.*³⁰²

Gardisti sa však protipartizánskym akciám nemohli úplne vyhnúť, najmä ak ich posily vyžadoval veliteľ EK-14. 16. decembra 1944 sa napríklad zúčastnili na výprave proti dvom partizánom, ktorí predtým v lese zajali a odzbrojili príslušníkov SD počas pílania vianočných stromčekov pre svoju jednotku. Po vystopovaní boli obaja zastrelení, pričom zadržané samopaly³⁰³ si Nemci s príslušníkmi POHG svorne podelili.³⁰⁴

Ďalšej expedície sa gardisti zúčastnili 8. januára 1945. Akcia bola odvetou za partizánsky prepád príslušníkov expozitúry POHG v Hodruši, ktorí dovtedy okrem hliadkovania pily drevárskeho podniku Sitno, úč. spol. žiadnou výraznejšou aktivitou nevynikali a vykonávali len pomocnú službu pri vymáhaní sena od obyvateľov okolitých obcí a lazov.³⁰⁵ Gardisti sa protiakcie na Rumplovskej zúčastnili, do bojov však nezasiahli. Na priebeh akcie si spomína Ján Bôrga: „*8. januára 1945 v predpoludňajších hodinách náhodne stretol som sa s hliadkou SD, ktorá šla na Rumplovskú. V tejto hliadke bol aj Vojtech Matejovič. Jeden tlmočník ma zastavil a nariadil mi, aby som išiel s nimi, čo som skutočne aj vykonal. Takto spolu s Matejovičom dovedli sme hliadku na 600 metrov od majera, na čo potom my sme dostali rozkaz stáť a ostatní podnikli útok a palbu. Nás dvoch strážil jeden Nemec, ktorý mal kulomet, ktorý tiež neskôršie na samotu strieľal. Medzi bojom potom ukázal nám jeden Nemec, aby sme*

302 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Výpoveď Michala Košarníka.

303 Išlo pravdepodobne o 2 ks nemeckých samopalov MP-40.

304 A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 7 z 19. 12. 1944.

305 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Štiavnica, 21/45 Viliam Azor. Výpoveď V. Azora z 25. 8. 1945.

prišli úplne k staviskám, čo sme tiež aj vykonali a zastali sme si k jednej kôlne. Medzi paľbou Matejovič pomáhal vynášať periny, potom vypušťať dobytok, pri čom som mu ja sám pomáhal, lebo majer bol vtedy už zapálený. Celá akcia trvala asi pol hodinu. Partizáni väčšinou putekali, Nemcom podarilo sa zajať iba jedného. Po tejto akcii jeden Nemec išiel na susedný majer zvaný Strnisko pre voz, na ktorý sa naložili padnutí Nemci a tak sme potom všetci odišli z Rumplovskej“.³⁰⁶

Po vypálení samoty bola na miesto vyslaná skupina gardistov z Banskej Štiavnice, ktorá mala zaistiť všetky zásoby potravín a iných komodít. Gardisti si z Rumplovskej odniesli dobytok, hydinu, debnu údeného mäsa, kuchynský riad, periny, obliečky, šaty, čizmy, ale aj rozličné ceniny ako zlaté hodinky, obrúčku, prsteň, retiazku, metál, vkladné a úverové knižky či cenné papiere.³⁰⁷

V súvislosti s prienikom vojsk 2. ukrajinského frontu do južných oblastí stredného Slovenska POHG v Banskej Štiavnici 19. decembra 1944 navštívil V. Košovský, aby sa presvedčil o bojovej morálke jeho príslušníkov. Počas inšpekcie debatoval s veliteľom Š. Záhorianskym i s gardistami a z pracovnej cesty si odniesol dojem, že „*táto jednotka, hoci je pohraničnou jednotkou, je v poriadku*“. Oddiel mal v tom čase 86 mužov.³⁰⁸ Vďaka odrazeniu sovietskej ofenzívy nemeckými jednotkami POHG nepostihol podobný osud, ako 5. poľnú rotu HG a v meste pobudol ešte niekoľko týždňov.

O vytvorenie pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy sa vedúci predstavitelia HSĽS a HG pokúšali aj v mestách bývalého povstaleckého trojuholníka Zvolen – Banská Bystrica – Brezno. Bola to veľmi náročná

úloha, ktorá nie vždy vychádzala podľa ich predstáv.

Oživenie HG vo Zvolene sa muselo prevádzať doslova od nuly. Hlavne situácia v obciach okresu bola katastrofálna: „*Na HG nebolo možné v obciach počítať, pretože jej členovia sa porozchádzali, organizácia po zlikvidovaní puču sa rozišla, ostala bez členstva*“.³⁰⁹ Prvotný popud na založenie zvolenského POHG vyšiel z radu miestnych exponentov, no na túto snahu dlho nik nereflektoval. Formovanie oddielu nabralo rýchlejší spád až po tom, čo okresného veliteľa HG Gabriela Sopka poveril úlohou jednotku urýchlene zorganizovať osobne V. Košovský v druhej polovici novembra 1944.³¹⁰ Už o niekoľko dní sa ustanovil štáb POHG v zložení: G. Sopko (veliteľ), Zoltán Lacko (zástupca veliteľa), Karol Spišiak (vedúci kancelárie), Eugen Silnický (doplňovací veliteľ)³¹¹, Karol Ivanovič a František Hronský (hospodárska správa) a Anton Zubka (intendancia).

Hneď po ustanovení velenia sa začala utvárať personálna kostra oddielu. Prvých brancov spomedzi zvolenských železničiarov už čoskoro doplnili politicky najspoľahlivejší príslušníci okresnej organizácie HG.³¹² K 19. decembru 1944 mal POHG v činnnej službe celkovo 96 gardistov. Ďalší kvantitatívny nárast členskej základne zastavil pravdepodobne akútny nedostatok vojenského vybavenia pre iné oddiely, ako to dokazuje rozkaz poverenca HG z uvedeného dňa, kedy V. Košovský nariadil G. Sopkovi, aby dočasne nepriberal žiadnych nových mužov a všetku prebytočnú výzbroj a výstroj okamžite odoslal do skladu HVHG

309 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 46. Hlásenie okresného náčelníka vo Zvolene za november 1944.

310 Do sformovania POHG Zvolen v meste krátko pôsobili gardisti z pohotovostných oddielov v Piešťanoch a Topoľčanoch, ktorých povolal bývalý funkcionár zvolenskej HG Dionýz Fusek. ŠA Banská Bystrica, f. OLS Zvolen, 55/45 Dionýz Fusek. Výpoveď G. Sopka.

311 Neskôr nahradený Jánom Slameňom.

312 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Zvolen, 41/45 G. Sopko. Výpoveď G. Sopka zo 7. 9. 1945.

306 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Štiavnica, 62/45 Ján Bôrga. Výpoveď J. Bôrgu z 21. 1. 1945.

307 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Štiavnica, 40/45 Ladislav Piš. Zápisky L. Frohna o akcii na Rumplovskej.

308 A ÚPN Bratislava, f. B9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 7 z 19. 12. 1944.

v Holíči.³¹³

V uvedenom čase bola činnosť POHG Zvolen už plne rozbehnutá. Čo tvorilo hlavnú náplň jeho práce, poodhaľuje príslušník jednotky Ján Jankovský: „*Všetci členovia pohotovostného oddielu sme podliehali predstavenému npor.*³¹⁴ *Sopkovi, podľa pokynov ktorého v každej príležitosti sme sa riadili. Pripomínal nám najmä, aby sme stopovali po osobách, ktoré vyvíjali činnosť za povstania, potom takéto osoby zaistiť a doniesť na veliteľstvo (...) Okrem uvedenej okolnosti boli sme viazaní povinnosťami, najmä zaistiť všetkých partizánov, o ktorých úkryte máme vedomosť, po vojenskom šatstve, zbraniach, zásobách a civilov zvlášť takých, ktorí sa aktívne zapojili do povstania, prípadne, ktorí brali, čo len malú účasť na povstaní. Zaistiť všetko bytové zariadenie osôb, zapojených do povstania, ktorí z obavy pred zaistením Nemcami utiekli a nechali spustené byty*“.³¹⁵

Spolupráca POHG s oporným bodom EK-14 vo Zvolene bola veľmi živá. Gardisti aktívne kooperovali pri zatýkaní politicky a rasovo perzekvovaných osôb, ktoré následne vydávali nemeckým orgánom. Tie niektorých príslušníkov POHG využívali dokonca aj ako konfidentov. Platení agenti vedení gardistom Bražinom podávali SD správy „o činnosti jednotlivých osôb, ktoré za povstania chcely, ba naštrbily samostatnosť Slovenskej republiky“, za čo ich Nemci odmeňovali honorárom vo výške 3 500 Ks mesačne a ďalších 200 Ks za každú akciu v teréne.³¹⁶

Konfidentská služba však zamestnávala mizivé percento príslušníkov jednotky. Rovnako ako poľnú rotu HG J. Nemsilu, tak aj zvolenský POHG najväčšmi vyťažoval zber materiálu zanechaného povstalcami v horách a okolitých obciach. Gardistom sa už krátko po vzniku oddielu

podarilo na hlavnej stanici zmocniť cennej potravinovej suroviny – vagóna s múkou, ako aj vojenských plášťov a konských sediel, z ktorých časť oddisponovali do skladov na západnom Slovensku. POHG realizoval rôzne koristné akcie najmä v priebehu decembra 1944. Väčší počet zbraní a proviantu gardisti zadržali v Sliači, Zvolenskej Slatine, Hriňovej a na prilahlých lazoch. Na harmaneckej fare našli zásoby vojenskej látky, podrážkovej kože, prikrývk a iných súčiastok výstroja a výzbroje. Začiatkom januára 1945 pribudol do skladov POHG nový materiál od povstaleckej armády, ako vojenská bielizeň, spodková koža, flanel, futrá, látky, sviečky a káva. Zaručene najzaujímavejšou korisťou však pre gardistov bolo objavenie jej peňažných rezerv v senníku pri obci Hrochoť okolo 23. decembra 1944, ktoré tam počas ústupu do hôr uschoval por.int. Kýpeť. Debny pri náleze obsahovali finančnú hotovosť vo výške 1 474 950 Ks. Každému zo skupiny príslušníkov POHG veliteľstvo vyplatilo nálezné 12 000 Ks.³¹⁷ Koristné akcie pokračovali aj v ďalšom mesiaci, kedy oddiel usporiadal niekoľko výjazdov do okolia Hriňovej. Na Podpoľaní gardisti okrem vojenského materiálu (deky, onuce, čižmy) našli opäť potravinové zásoby určené partizánom (múku, masť, med či škatule cigariet).³¹⁸

Popri tom POHG v súčinnosti s EK-14 neprestával organizovať ani pátracie akcie zamerané na stopovanie hľadaných jednotlivcov. Je zaujímavé, že jeho členovia vo viacerých zdokumentovaných prípadoch zanedbali svoju služobnú povinnosť a zachovali sa v presnom protiklade s „gardistickou ctou“, ktorú funkcionári HVHG veľakrát zdôrazňovali. Výsledkom bolo, že hoci nájdenú osobu mali bez váhania zatknúť, výmenou za peňažný úplatok jej umožnili zotrvať na slobode. I keď tieto aktivity možno gardistom len ťažko pripísať do tabuľky plusových bodov,

313 A ÚPN Bratislava, f. B9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 7 z 19. 12. 1944.

314 G. Sopko bol nadporučikom pechoty v zálohe, čo v dôstojníckom rebríčku HG zodpovedalo hodnosti nadzbrojníka.

315 ŠA Banská Bystrica, f. OES Zvolen, 6/45 Ján Jankovský. Výpoveď J. Jankovského.

316 ŠA Banská Bystrica, f. OES Zvolen, 48/45 Ján Reiman. Výpoveď J. Reimana z 11. 10. 1945.

317 ŠA Banská Bystrica, f. OES Zvolen, 41/45 Gabriel Sopko. Výpoveď G. Sopka zo 7. 9. 1945.

318 ŠA Banská Bystrica, f. OES Zvolen, 6/45 Ján Jankovský. Výpoveď J. Jankovského.

ľudia, ktorí sa takto vykúpili, sa bezpochyby uchránili od drastického zaobchádzania príslušníkov SD, ba možno až od fyzickej likvidácie. O nulovej tolerancii nacistov najpresvedčivejšie vypovedajú masové hroby na židovskom cintoríne vo Zvolene a v lese Boriny neďaleko Kováčovej.

Približne v rovnakom období, ako vo Zvolene, sa POHG začal utvárať v Banskej Bystrici. Hlavnými organizátormi oddielu boli V. Košovský, zbroj. Ján Litavec a veliteľ kpt. Anton Longauer, ktorí k 11. decembru 1944 sformovali jednotku v sile 115 gardistov. Okrem domácich (približne 60 členov) v POHG pôsobili aj muži z Bratislavy (30), Trnavy (10) a z civilnej skupiny Fraňa Gosiarovského (15). Väčšina z nich však neprešla základným výcvikom a v ostrom bojovom nasadení bola prakticky nepoužiteľná. V. Košovský preto požiadal O. Kubalu o vyslanie posilňujúcej stotiny zo západu. Predloženú prosbu náčelník štábu HG označil za nereálnu, no súčasne prisľúbil, že na stredné Slovensko čoskoro príde aspoň gardistická čata, ktorá mala banskobystrickému POHG vypomáhať pri plánovaných zaistovaniach a pátracích raziách. V. Košovský si od zvýšenia početného stavu sľuboval nielen jeho väčšiu akcieschopnosť, ale počítal tiež s postupným prebratím policajných úloh od nemeckých orgánov do rúk POHG.³¹⁹ Posila v podobe čaty nzbroy. Vojtecha Horu z Považskej Bystrice do centra Pohronskej župy dorazila 29. decembra 1944 a okamžite sa pričlenila k miestnemu oddielu, čím kvantitatívny počet jednotky stúpol na 184 mužov.³²⁰

Po jej príchode sa dovtedy vcelku pasívny POHG prebral k zvýšenej aktivite. 2. januára 1945 gardisti uskutočnili prvú veľkú akciu, počas ktorej uskutočnili raziu v banskobystrickom kine. Bezpečnostné

319 A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 5 z 11. 12. 1944.

320 A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 9 z 3. 1. 1945.

opatrenia pokračovali v uliciach a hostincoch, kde príslušníci oddielu kontrolovali podozrivé osoby. Na akciách v okolí mesta v najväčšej miere participovala okrem Horovej čaty skupina trnavských gardistov pod velením nskup. Mateja Palánka a príslušníci spravodajského oddelenia POHG. V priebehu januára 1945 vykonali domové prehliadky spojené so zatýkaním v Hornej Mičinej, Hrochoti, Sv. Jakube, Horných Pršanoch, Sásovej, Rudlovej, Polkanovej a Kostiviarskej. Okrem vojenského materiálu a potravinových zásob sa gardistom podarilo zaistiť i viacerých ukrývajúcich sa Židov, amerických vojakov a padákových strelcov z 2. československej paradesantnej brigády.³²¹

Najtemnejšou stránkou činnosti jednotky bola účasť príslušníkov skupiny V. Horu na masových vraždách väzňov Krajského súdu vo väpenke obce Nemecká. Akcia bola vopred dôkladne naplánovaná. Vo svetle najnovších zistení sa zdá, že ju neiniciovali okupačné orgány, ale sami gardistickí dôstojníci v Banskej Bystrici. So svojím zámerom oboznámili i O. Kubalu, ktorý mal pripravované masakre odsúhlasiť.³²²

Hromadné vraždenie zaistencov sa začalo 4. januára 1945. Podľa slov Horovho zástupcu zbroj. Leona Buntu, ktorý sa akciou opakovane zúčastnil, bola rola Nemcov len sekundárna a hlavnú úlohu v strieľaní osôb zohrávali gardisti. Z dielne príslušníkov Horovej čaty údajne vzišiel i nápad, aby telá väzňov po exekúciách spálili a popol následne rozsypali do Hrona.³²³ Do 11. januára 1945 bolo v Nemeckej beštiálne zavraždených niekoľko stoviek ľudí, ktorých počet nemožno exaktne

321 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 34/45 Ján Hackel. Správa o zaistení J. Hackela z 8. 8. 1945.

322 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Správa agenta „Juraja“ o rozhovore s L. Buntom z 11. 2. 1958.

323 Gardista Vendelín Koleno, ktorý mal obeť po zastrelení hádzať do pece, si medzi kamarátmi z oddielu za túto svoju činnosť vyslúžil prezývku Kominár. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Správa agenta „Juraja“ o rozhovore s L. Buntom z 14. 1. 1958.

vyčísliť.³²⁴ Za prevedenú akciu dostali gardisti od V. Košovského odmenu vo výške 600 Ks. Súčasne sa museli písomne zaviazat', že udalostiach v Nemeckej zachovajú mlčanlivosť.³²⁵ Tragickému osudu spomedzi zajatcov privázaných na miesto vražd neušiel nik. Jediné francúzski partizáni, tušiace, kam ich gardisti vezú, sa počas transportu pokúsili o útek, avšak márne. Všetkých s výnimkou jedného skolila presná rana z pušiek príslušníkov POHG. Partizána, ktorému sa takmer podarilo preplávať rieku a zachrániť si život, v poslednej chvíli zneškodnil ručným granátom gardista Rudolf Kalivoda. Obeťami Horových mužov sa stalo aj ďalších 7 osôb židovského pôvodu, ktorých po zavraždení nahádzali do žumpy neďaleko strážnice v obci. Gardisti svoje obete okradli o všetky veci a cennosti a jednu ženu zo skupiny pred zastrelením surovo znásilnili.³²⁶

Gardisti banskobystrického POHG boli vyzbrojení zbraňami z vlastného skladu umiestneného v bývalej židovskej škole. Ich zbrojný arzenál tvorilo do 200 pušiek, 4 ľahké guľomety,³²⁷ 2 automaty a údajne i 2 ťažké guľomety a bližšie nezistený počet granátov.³²⁸ Príslušníci POHG ich však veľmi nevyužili. Partizáni, jediní potenciálni nepriatelia gardistov, mali vo vnútri oddielu svoje spojky, ktoré im poskytovali

324 Historiografia udáva počet zavraždených v širokom rozmedzí od 400 do 900 osôb. Podľa L. Buntu priviezlo väzňov do Nemeckej celkovo 12 nákladných áut. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Správa agenta „Juraja“ o rozhovore s L. Buntom zo 4. 3. 1958. Pokiaľ je Buntovo tvrdenie pravdivé, reálnejšou sa javí spodná udávaná hranica obetí.

325 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Správa agenta „Juraja“ o rozhovore s L. Buntom z 12. 2. 1958.

326 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Správa agenta „Juraja“ o rozhovore s L. Buntom z 14. 1. 1958.

327 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 62/45 Július Bakaljar. Výpoveď K. Kysela z 22. 9. 1945. POHG disponoval údajne aj jedným ľahkým guľometom nemeckej výroby, ktorý ukoristil počas prehliadky v Kostiviarskej.

328 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 62/45 Július Bakaljar. Výpoveď J. Drobby z 10. 11. 1945.

informácie o dianí v jednotke a pred plánovanými výpadmi ich včas vystríhali.³²⁹ Okrem spomenutých akcií POHG do začiatku februára 1945 prevádzal aj bežné strážne úlohy. Raritnou zaujímavosťou je existencia kinooddelu HG podriadeného jednotke, ktorý pôsobil v okolitých obciach ako nástroj režimistickej propagandy.³³⁰

Suverénne najhoršie sa pomery pre HG vyvíjali v Brezne. V meste so silným zastúpením evanjelikov a priaznivcov komunistickej strany garda neprerazila ani v rokoch politického zenitu ľudáckeho režimu, radikálny zlom v čase jeho dožívania bol preto iba utópiou. Od 15. novembra 1944 tu pôsobila okupačná správa vykonávaná oporným bodom EK-14, posilnená v polovici decembra jednotkami maďarskej armády, poľného žandárstva a ďalších peších, motorizovaných a jazdeckých formácií, ktoré plne prebrali úlohy nejestvujúceho POHG. V. Košovský sa napriek kritickej situácii plánov na jeho založenie nevzdával. Po predpokladanom odrazení ofenzívy Sovietov v južných oblastiach Pohronskej župy chcel do Brezna povolať skupinu odčlenenú od 5. poľnej rotý HG pod velením L. Laca v sile 50 mužov, ktorá sa mala stať základom breznianskeho oddielu.³³¹ Tento scenár sa mu však nepodarilo realizovať, pretože, ako bolo vyššie spomenuté, Nemsilova jednotka región pred Vianocami opustila. Akékoľvek nádeje na vytvorenie POHG v meste sa rozplynuli, keď 31. januára 1945 padlo do rúk rumunskej a sovietskej armády.³³²

Veľké problémy s organizáciou POHG zasiahli i ďalšie menšie okresy

329 Podľa slov B. Zvolenca mali byť niektorí príslušníci POHG Banská Bystrica napojení na partizánsku skupinu „Mstiteľ“ (vel. mjr. Morozov). ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 34/45 Ján Hackel. Výpoveď B. Zvolenca z 9. 8. 1945.

330 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Rimavská Sobota, 3/45 Otto Varga. Zápisnica stanice NB II v Hnúšti z 20. 7. 1945.

331 A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, č. 55/2002. Hlásenie V. Košovského z 19. 12. 1944.

332 ŠTULRAJTEROVÁ, A., WEISS, J.: *Brezno v premenách času*. Banská Bystrica 2005, s. 74.

župy. Zaujímavým vývojom prebiehal proces oživenia HG v Novej Bani. Po vypuknutí Povstania sa organizácia úplne rozložila. Veci sa čiastočne pohli smerom dopredu po návrate bývalého okresného veliteľa HG Viktora Šmatláka z internácie v Slovenskej Ľupči koncom októbra 1944, kedy začal funkciu opätovne vykonávať. Paradoxne to však nebol on, kto sa najhorlivejšie chopil obnovy novobanskej HG, ale miestny radikál Anton Vozár.

A. Vozár sa ako menej exponovaný príslušník HG väzenským útrapám počas Povstania vyhol a namiesto toho nastúpil k POHG Nitra, odkiaľ ho spolu s dvoma čatami gardistov prevelili k pohotovostnému oddielu do Zlatých Moraviec. Začiatkom novembra 1944, v čase Vozárovho príchodu do mesta, začali gardistickí funkcionári uvažovať o potrebe vybudovania POHG aj v Novej Bani. Skôr, než sa tu mohla jednotka usídlit, bolo jej nutné pripraviť patričné zázemie a dohodnúť detaily pôsobenia s V. Šmatlákom. Ako znalec novobanských pomerov sa tejto úlohy na základe poverenia od zbroj. Dorfináka zhostil práve A. Vozár.

A. Vozár zakrátko do Novej Bane vycestoval a podľa dohody sa stretol s V. Šmatlákom, ktorý prostredníctvom neho tlmočil veliteľovi POHG Zlaté Moravce nzbroy. Ľudovítovi Fábrimu žiadosť o vyčlenenie družstva gardistov na udržiavanie poriadku. Súčasne obaja spoločnými silami zariadili ubytovanie pre príslušníkov oddielu v miestnom hostinci a zabezpečili jeho interiér tak, aby ho mohli využívať ako nocľaháreň.

Keď sa A. Vozár vrátil naspäť, podal L. Fábrimu hlásenie o priebehu návštevy a informoval ho o Šmatlákovvej prosbe. L. Fábrim žiadosť akceptoval a zo svojej jednotky vyčlenil skupinu 20 gardistov pod velením druž. Štefana Eliáša,³³³ ktorá sa mala v Novej Bani zdržať

333 ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď A. Vozára zo 14. 1. 1947.

pôvodne po dobu 14 dní.³³⁴ A. Vozárovi zároveň udelil oprávnenie zatýkať účastníkov Povstania a osoby nepriateľsky naklonené ľudáckemu režimu. Túto výsadu od počiatku plne využíval.

Situácia sa mu však čoskoro absolútne vymkla spod kontroly. Vozárovo masové zatýkanie a arogantné vystupovanie vzbudili taký rozruch, že sa ním museli zaoberať aj Nemci. Po príchode Einsatzkomanda do Novej Bane si ho dokonca nechal predvolať veliteľ SS-Scharführer Otto Mai, aby mu A. Vozár vysvetlil príčiny svojho kontroverzného konania. Novobanský radikál zaistovania ospravedlňoval argumentom, že zadržané osoby sú „*sami partizáni a štátne nespoľahliví ľudia*“. K aktívnej spolupráci nabádal tiež O. Maia, pričom „*stále sa staval do pozornu, zdôrazňoval, že je Slovák a nenávidí partizánov a komunistov*“.³³⁵ Hoci si navzdory svojmu nefalšovanému oduševneniu dôveru Nemcov nezískal, tí voči jeho počínaniu nijako nezakročili a trpeli ho naďalej.

Dobrá mienku si o A. Vozárovi neutvorili ani osoby, ktoré s ním prichádzali do denného styku. Samozvaný veliteľ chodil po Novej Bani podľa spomienok gardistov okázalo v uniforme, vyzbrojený puškou, pištoľou a ručným granátom, „*bol brutálny pri výkone služby... a so zaistencami hrubo zaobchádzal*“³³⁶ a „*dával povel aj pri nastupovaní, ačkoľvek nemal žiadnu hodnosť, on to robil rád*“.³³⁷ Členovi POHG Vojtechovi Arendášovi utkvél v pamäti ako grobian, ktorého „*každý poslúchal u POHG, lebo sa ho každý bál*“.³³⁸ I ďalší A. Vozára charakterizovali ako „*duševne plytkého človeka*“³³⁹ či „*nevzdelanca, ktorý si*

334 SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 70 zo 4. 12. 1944.

335 ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 3/45 Anton Vozár. Výpoveď J. Urbana z 25. 7. 1946.

336 ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Fabku z 13. 11. 1946.

337 ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď Š. Schniera.

338 ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 3/45 Anton Vozár. Výpoveď V. Arendáša.

339 ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Michalíka.

vlastne ani neuvedomuje závažnosť svojho jednania“.³⁴⁰

V čase, keď sa iní prívrženci režimu postupne sťahovali do úzadia a prostredníctvom zvyškov politickej autority si svojou činnosťou hľadali skôr alibi do povojnového obdobia, vyzerá Vozárov extrémny aktivizmus skutočne nepochopiteľne. V priebehu decembra 1944 podnikol na vlastnú päsť niekoľko výpadov do okolitých obcí. Občanom, upodozrievaným z protištátnych aktivít, bežne zhabával rádioprijímače a peniaze, prípadne ich rovno zatýkal a odvádzal do väznice v Novej Bani. S výnimkou razií proti civilnému obyvateľstvu zorganizoval takisto akcie proti členom odbojového hnutia na Inovci, Starej Huti a vo Veľkej Lehote, ktoré nepriniesli očakávané výsledky.³⁴¹ Takmer katastrofou sa pre príslušníkov POHG skončila zatýkacia výprava vo Vyhniach, keď ich kolónu na spiatocnej ceste prepadli partizáni. Počas bojového stretu utrpeli dvaja gardisti zranenia, ktorým jeden neskôr podľahol.³⁴²

Činorodosť Eliášových mužov mohla u obyvateľov navodzovať dojem, že HG v Novej Bani predsa len nie je úplne mŕtva, no v skutočnosti bol opak pravdou. Organizátorská pasivita miestnych gardistických funkcionárov pretrvávala, a tak sa o riešenie beznádejne vyzerajúcej situácie pokúšal sám V. Košovský. Na 13. decembra 1944 zvolal poradu za účasti gardistov V. Šmatláka, V. Horčina, E. Čulíka, Jozefa Michalíka, veliteľa žandárov por.žan. Sládeka, obvodného tajomníka a miestneho predsedu HSLS, kde sa mali vyriešiť otázky ďalšej existencie HG v meste. Okrem neobsadeného postu veliteľa POHG sa uvoľnila i pozícia okresného veliteľa gardy. V. Šmatlák, ktorý túto funkciu zastával, plánoval Novú Baňu pod zámienkou preloženia na miesto vedúceho notára

340 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď F. Petroviča zo 7. 11. 1946.

341 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď Š. Schniera.

342 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Urbana z 25. 7. 1946.

v Topoľčanoch z osobných dôvodov úplne opustiť. Keďže v nasledujúcich dňoch mal byť služobne prevelený aj veliteľ vybraných jednotiek HG V. Horčin, V. Šmatlák odporučil V. Košovskému za nového okresného veliteľa ustanoviť „*súceho a schopného*“ J. Michalíka.³⁴³ J. Michalík sa síce vzpíeral, no proti naliehaniu svojho nadriadeného nič nezmohol a nevďačnú funkciu musel akceptovať: „*Ja som mu (V. Košovskému – pozn. A. H.) podľa pravdy povedal, že tu garda nefunguje, nemám ani kancelárske potreby, niet vlastne gardistov a povedal som, že nechcem prijať žiadnu funkciu. On mi však túto funkciu nariadil vykonávať, nedal mi však žiaden rozkaz písomný a ani potom som nič takého nedostal*“.³⁴⁴

Po krátkej diskusii sa na schôdzi rozhodlo i o veliteľovi novobanského POHG. Stal sa ním známy činovník HM Karol Kukla, ktorý V. Košovskému po telefóne prisľúbil, že post prevezme. Pri budovaní oddielu mu mali vypomáhať novovymenovaný okresný veliteľ HG J. Michalík a dovtedajší zástupca veliteľa HG v Krupine Ladislav Belašovič, Šmatlákov nástupca na notárskom úrade. V. Košovský súbežne gardistickým funkcionárom nariadil, aby vyhotovili menný zoznam 100 mužov, ktorých povolajú do POHG. Poverenec HG s jeho čo najrýchlejšou výstavbou mimoriadne súril. J. Michalík sa mal spoločne s K. Kuklom už o niekoľko dní po stretnutí hlásiť v Banskej Bystrici a prevziať výstroj a výzbroj pre mužstvo.³⁴⁵

Plány sú však jedna vec, realita zasa druhá. K. Kukla síce na sklonku decembra 1944 prišiel i so svojím zástupcom na krátku obhliadku jednotky, no funkciu napriek predošlému súhlasu odmietol. Miesto veliteľa POHG tak musel dočasne obsadiť neskúsený aspirant vojenskej reálky. Nad sformovaním pohotovostného oddielu začal opäť visieť

343 A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 6 z 15. 12. 1944.

344 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Michalíka.

345 A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 6 z 15. 12. 1944.

veľký otáznik. Po tejto udalosti už na všetko rezignoval aj okresný veliteľ J. Michalík. V úplnej bezradnosti sa vybral do sídla pobočky EK-14, kde ho prijal tlmočník Jozef Urban. J. Urbanovi v rozhovore otvorene povedal, že akékoľvek pokusy vytvorenia samostatného POHG v Novej Bani sú kontraproduktívne a najlepšie by bolo z mesta odsunúť aj Eliášových mužov, pretože niet prostriedkov na financovanie ich pobytu. Do dialógu v kancelárii sa zamiešal aj A. Vozár, „hovoriac, že naopak tí gardisti zo Zlatých Moraviec sú tu potrební“. J. Urban ho však okamžite zahriakol, „rozkričal sa na neho a pri tom mu povedal, že jeho práca nestojí za nič, čo vyjadril drastickým výrazom a že Vozár ešte žiadny jeho rozkaz nevykonal“.³⁴⁶

Želania miestneho fanatika neboli vypočuté a Eliášova skupina sa vrátila ku svojej materskej jednotke. Následne sa J. Michalík spoločne s farárom Karolom Chovančákom rozhodli navštíviť V. Košovského, oboznámiť ho s dianím v meste a požiadať ho, aby gardistom, ktorí zostali, prideliť schopného veliteľa. V. Košovský ich prosbe vyhovel a do Novej Bane vyslal zbroj. Karola Jasovského. Jeho úlohou bolo zistiť, aká nálada v Novej Bani panuje a v prípade, že u gardistov nenájde dostatok ochoty a entuziazmu, mal od formovania pohotovostného oddielu definitívne upustiť.³⁴⁷ Krajný variant sa napokon aj stal skutočnosťou. So štyrmi gardistami, ktorých mal K. Jasovský po odsune mužov z POHG Zlaté Moravce k dispozícii,³⁴⁸ toho veľa nemohol zmôcť. Bezvýchodiskovosť situácie a nezvratnosť absolútneho rozkladu bola evidentná. Intenzívne snahy o vybudovanie POHG v Novej Bani sa tak skončili totálnou blamážou.

Dobré ovzdušie pre gardu nevládlo ani v Lovinobani. V tomto

okrese ležiacom na slovensko-maďarskom pomedzí sa pohotovostný oddiel rovnako, ako v Novej Bani nepodarilo nikdy založiť. V polovici decembra 1944 síce Košovského vyslanec skup. Ján Kandrík zmobilizoval skupinu 70 gardistov, z ktorej sa mal vytvoriť miestny POHG, avšak oddiel bol rozpustený už v zárodku, keď V. Košovský hneď o niekoľko dní nato rozkázal z Lovinobane stiahnuť všetok vojenský materiál do skladov v Banskej Bystrici. K banskobystrickému POHG mali narukovať aj gardisti z Lovinobane.³⁴⁹ Po týchto udalostiach činnosť HG ustala. Od januára nasledujúceho roku sa V. Košovskému nehlásil žiaden gardistický funkcionár a o vývoji v lovinobanskom okrese sa dozvedal len sprostredkované od žandárov.³⁵⁰

Od začiatku roka 1945 bola situácia gardy v Pohronskej župe vyložene kritická. Poverenec HG preto musel v hlásení z 3. januára 1945 skonštatovať, že „ďalšia výstavba nových jednotiek HG nateraz nie je možná“.³⁵¹ Vhodné podmienky pre opätovné zahájenie procesu budovania POHG podmieňoval zastavením postupu sovietskej a rumunskej armády, k čomu, ako je známe, nedošlo. I keď ešte vo svojom vianočnom článku v *Gardistovi* vyzdvihoval neústupnosť a odhodlanosť POHG v boji proti bolševizmu,³⁵² v spojitosti s gardistickými jednotkami

349 A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 7 z 19. 12. 1944.

350 Podľa neskorších vyšetrovaní lučeneckej ŠtB došlo k návrhu na vytvorenie lovinobanského POHG, ktorého veliteľom sa mal stať učiteľ národnej školy v Točnici Ján Benčík, avšak svojej funkcie sa neujal. A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie oddelenia Ministerstva vnútra Lučenec Krajskej správe Ministerstva vnútra z 27. 1. 1958.

351 A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 9 z 3. 1. 1945.

352 V. Košovský vo svojom článku s názvom *Vianočná pravda* napísal: „V Pohronskej župe konajú si pohotovostné oddiely HG svoju ťažkú službu bez ohľadu na to, čo si myslia nepriatelia nášho národa, skrývajúci sa ešte dnes po horách a chatách. Vedia, aké úmysly majú s nami bolševici, a preto na našom odhodlaní nikto nič nezmení. Vieme, že na našej strane je pravda a za ňu sa oplatí aj obetovať, lebo keď má mať po tejto vojne život cenu, tak ju budeme mať len vtedy, keď naša pravda zvíťazí. Preto nestrácame rovnováhu a smelo i odhodlane kráčame do boja za víťazstvo svätej slovenskej veci“. *Gardista*, 22. 12. 1944, s. 1.

346 ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Michalíka.

347 A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského z 3. 1. 1945.

348 ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Michalíka.

sa začalo čoraz častejšie skloňovať slovo evakuácia.

Oblasť stredného Slovenska opustila ako prvá 5. poľná rota HG. Rotu J. Nemsilu mali nasledovať POHG Zvolen a Banská Bystrica. Uvedené dva oddiely chceli Nemci pravdepodobne využiť i v boji proti sovietskym jednotkám.³⁵³ Keď však s touto požiadavkou oslovili G. Sopka, veliteľ zvolenského POHG zareagoval veľmi neisto. Okamžite sa obrátil na HVHG a od O. Kubalu dostal odpoveď, „že *keďby som videl také okolnosti, žeby nás Nemci chceli zasadiť do boja, aby som sa s POHG odsťahoval*“.³⁵⁴ G. Sopko rozkaz nadriadených miest poslušne a s väčšou časťou mužstva evakuoval do Kútov. V meste zostala len malá strážna jednotka.³⁵⁵ Stojí za zmienku, že z POHG Zvolen bolo ešte pred odsunom vyčlenených približne 10 príslušníkov, ktorí sa zúčastnili diverzného kurzu v Sekuliach a po vyradení operovali ako súčasť protipartizánskeho komanda „SS-Jagdgruppe Slowakei“ v okolí Pustého hradu.³⁵⁶

Začiatkom februára 1945 sa z územia stredného Slovenska začal sťahovať aj POHG Banská Bystrica. Jednotka sa cez Šaštín dostala do Bratislavy, kde ju pričlenili k miestnemu oddielu. Do nového sídla v Prievidzi sa premiestnil i poverenec HG kpt. V. Košovský, ktorý dostal počnúc 17. februárom k dispozícii 11-členné družstvo M. Palánka,

353 Podľa rozkazu nemeckého veliteľa na Slovensku č. 552/45/döv. mali byť oddiely v prípade bojového nasadenia spoločne s kremnickým POHG podriadené bojovej skupine „Korück 448“. BYSTRICKÝ, J.: Vojenský príspevok Slovenska k vojnovému úsiliu nacistického Nemecka v poslednom roku druhej svetovej vojny. In: BARNOVSKÝ, M., KODAJOVÁ, D. (zost.): *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava 2006, s. 21.

354 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Zvolen, 41/45 Gabriel Sopko. Výpoveď G. Sopka z 11. 3. 1946.

355 HVHG vyslalo do Zvolena štyroch autovodičov od POHG Bratislava (Alexander Bartek, Michal Gajdoš, Artúr Merašický a Ján Kepič), ktorí jednotke pomáhali pri evakuácii. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 28 zo 7. 2. 1945.

356 O činnosti jednotky bližšie pozri štúdiu: UHRIN, M., MIČEV, S.: Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku. In: ČAPLOVIČ, M., STANOVÁ, M. a kol.: *Slovensko v dejinách 20. storočia (Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc.)*. Bratislava 2010, s. 231 – 249.

pôsobiace predtým pri POHG v centre Pohronskej župy.³⁵⁷ Čata V. Horu sa do Považskej Bystrice vrátila v prvej polovici marca 1945. Z radov posledných dvoch spomínaných oddielov súčasne HVHG vybralo štvoricu dôstojníkov (zbroj. Spišiak a zbroj. Litavec od POHG Banská Bystrica a zbroj. Sopko a zbroj. Klajban z POHG Zvolen) s určením pre veliteľskú výcvikovú školu HG v Kienschlagu (Prosečniciach).³⁵⁸

POHG Banská Štiavnica evakuoval v troch etapách. 13. februára 1945 opustila mesto skupina gardistov pod vedením zbroj. Jána Zemaníka, 4. marca ďalší konvoj vedený zbroj. Štefanom Šátekcom a nakoniec i 6-členný sprievod s veliteľom Š. Záhorianskym,³⁵⁹ ktorý začiatkom marca rázne odmietol rozkaz Nemcov nasadiť POHG proti Sovietom pri lokalite Paradajz.³⁶⁰ S ostatnými príslušníkmi oddielu sa spojil v pohraničnom mestečku Kúty.³⁶¹

Na území Pohronskej župy zostal už len posledný POHG Kremnica. Jednotku J. Makovinského ešte 24. marca 1945 navštívil O. Kubala a pred nastúpenými gardistami predniesol povzbudzujúci prejav: „*Budte statoční a svedomití, vytrvajte oddane pri svojich veliteľoch, aby pošpinená česť národa bola očistená. Nech sú vám žiarivým vzorom kamaráti gardisti z východu, ktorí stratiac svoj majetok a rodiny, bojujú s bezpríkladnou*

357 Družstvo tvorili gardisti skup. Alexander Petík, skup. Vojtech Mihálik, skup. Juraj Tatranský, druž. Ján Cisár, roj. Michal Pavlík, gard. František Števík, gard. Štefan Panas, gard. Tibor Porubský, druž. Ernest Sukop a skup. Peter Masárik. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 38 z 19. 2. 1945.

358 SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Príloha k rozkazu náčelníka HG č. 54 z 13. 3. 1945. Vyhliadnuté osoby mali byť v Kienschlagu vyškolené za veliteľov poľných praporev, rôt a čiat HG, ktoré HVHG plánovalo nasadiť do frontových bojov proti sovietskej armáde. Celkovo išlo o 131 osôb z 39 gardistických jednotiek.

359 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Zápisnica stanice NB v Banskej Štiavnici.

360 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Výpoveď M. Košarníka.

361 ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Zápisnica stanice NB v Banskej Štiavnici.

odvahou a obetavosťou, lebo pevne veria, že po skončení tejto víchrice vrátia sa víťazne do svojho oslobodeného domova“.³⁶²

Nie vo všetkých prípadoch však evakuácia na západ prebiehala hladko, o čom sa na vlastnej koži presvedčili i kremnickí gardisti. Prvú časť jednotky, ktorá mesto opustila 27. marca, totiž počas presunu do Šaštína prepadla 2. národná partizánska brigáda gen. K. K. Popova a po krátkom boji pri osade Vrchteplá oddiel odzbrojila. Partizáni zaistili celkovo 153 gardistov, z čoho štyroch po vypočutí odsúdili na smrť;³⁶³ zvyšných prepustili na slobodu. Druhá kolóna sa do zhromažďovacieho strediska POHG dostala bez väčších problémov.

Vojnové nasadenie gardistických oddielov tým však neskončilo. Na Veľkú Noc 1945 sa evakuované POHG (vrátane stredoslovenských) podľa rozkazu HVHG skoncentrovali v Holíči, kde boli preskupené do poľného práporu HG v sile približne 1 200 mužov. Prápor pod velením L. Fábriho ešte 5. apríla prekročil protektorátne hranice. Na gardistov, z ktorých množstvo nemalo žiadne alebo len minimálne bojové skúsenosti, čakal krst ohňom. Ustupujúcu jednotku nemecké velenie v Břeclavi oddisponovalo na úsek pri Rabensburgu, ležiacom na rakúsko-moravskej hranici. Úloha gardistov spočívala predovšetkým vo výstavbe opevnení a kopaní zákopov. Časť práporu HG sa však dostala i do stretu s napredujúcim sovietskym vojskom, no proti všestrannej presile nemala najmenšiu šancu. Gardisti si boli vedomí, že výraznejší odpor

³⁶² Gardista, 27. 3. 1945, s. 2.

³⁶³ Išlo o troch príslušníkov POHG Kremnica zbroj. Júliusa Slaštana, zbroj. Emila Rogla, nskup. Ladislava Belčiča a zbroj. Štefana Willigera od POHG Veľká Bytča. Prvý menovaný gardista, ktorý exekúciu so šťastím prežil, si na jej priebeh spomína nasledovne: „... Viedli nás smerom ku Sulovskej skale. Za nami išli partizáni s automatmi a keď sme už tam prišli hodne vysoko, začali strieľať do nás, ja som padol do bezvedomia a keď som sa prebral, tak som najprv rozviazal na rukách povraz, lebo sme všetci 4 boli na jednom povraze a som zistil, že som dostal viac rán. Peši som sa pobral do obce Predmier, tam ma Nemci zastavili a dali do nemocnice...“. ŠA Banská Bystrica, f. OLS Kremnica, 54/46 J. Slašťan. Výpoveď J. Slaštana z 23. 8. 1946.

proti ľudskej a technickej prevahe Sovietov by znamenal krvavé jatky, a preto niektorí napriek naliehaniam Nemcov odmietli bojovať. To bol napríklad prípad dvoch čiat pod velením dôstojníkov kremnického POHG: „*Odmietli sme poslušnosť s tým, že temer všetci vojaci nemali riadny výcvik a bolo tam veľa nevojakov*“,³⁶⁴ dôvodil odopretie vykonať rozkaz zbroj. Július Fusek. Z rovnakej príčiny sa do bojov nezapojili ani muži zbroj. Jozefa Beňa: „*Pri odoprení poslušnosti dostal som vyhrážku od kpt. Fábryho, že som si to mal lepšie rozmyslieť, čo som urobil, načo som mu ja odpovedal, nikdy si nevezmem na svedomie životy nevycvičených chlapcov a to otcov, radšej to odnesiem za nich sám*“.³⁶⁵

Nezastaviteľná ofenzíva sovietskych síl prinútila poľný prápor HG ustupovať ďalej do hĺbky protektorátneho územia. Koncom apríla 1945 bolo Fábriho mužstvo z prehranej vojny už značne znechutené a vyhýbalo sa aj potýckam s menšími partizánskymi skupinami, s ktorými sa miesto bojového kontaktu radšej pokúšalo dohodnúť na bezproblémovom prechode teritóriom pod ich kontrolou.³⁶⁶ Po neúspešnom vyjednávaní gardisti pokračovali v pochode okľukou do výcvikového strediska Waffen-SS v Lešanoch (SS-Truppenübungplatz „Böhmen“), kde sa organizoval pluk (Slowakei Grenadier Regiment 1 „Hlinka-Garde“) pod velením SS-Standartenführera Waltera Domesa. Nemci rátali s jeho pomocou pri obrane Prahy, no Kubalov odmietavý postoj tieto plány zmrazil. Jednotkám HG sa podľa pokynov náčelníka štábu podarilo dostať do zóny mimo sovietskeho vplyvu. Gardisti zložili

³⁶⁴ ŠA Banská Bystrica, f. OLS Kremnica, 304/46 Július Fusek. Výpoveď J. Fuseka z 29. 9. 1945.

³⁶⁵ ŠA Banská Bystrica, f. OLS Kremnica, 16/46 Jozef Beňo. Výpoveď J. Beňa z 25. 6. 1945.

³⁶⁶ Ďalší príslušník kremnického POHG Viktor Schnierer vyjednával koncom mesiaca v obci Košetice s veliteľom partizánskej skupiny npor. Antonom Nižnianskym o uvoľnení trasy smerom na Benešov. A. Nižniansky však s predloženou žiadosťou nesúhlasil a naopak, vyzval gardistov, aby zložili zbrane a pripojili sa k nemu, čo dôstojníci práporu rozhodne odmietli. ŠA Banská Bystrica, f. OLS Kremnica, 212/46 Viktor Schnierer. Výpoveď A. Nižnianskeho z 11. 1. 1947.

zbrane v máji 1945 v Strakoniciach do rúk americkej armády, čím sa pre nich nasadenie v posledných bojových operáciách druhej svetovej vojny definitívne skončilo.

KULTÚRNO-OSVETOVÁ, SOCIÁLNA, ŠPORTOVÁ A BRANNÁ ČINNOSŤ

Kultúrno-osvetové a sociálne aktivity

Kultúrnych akcií zorganizovaných v rokoch prvej Slovenskej republiky Hlinkovou gardou bolo množstvo. Značná časť podujatí súvisela s pripomínaním si významných výročí a národných sviatkov. Ku každoročnej rutine patrila spomienka na Andreja Hlinku, oslavy narodenín a menín prezidenta Jozefa Tisa a premiéra Vojtecha Tuku či pre režim dvoch najdôležitejších dátumov – 6. októbra a 14. marca. Aj keď tieto akcie prirodzene nemohli prekročiť prah ideologickej šablóny, podľa ktorej sa všetky ceremónie viedli, nemožno uprieť ich pozitívny vplyv pri udržiavaní národného povedomia a posilňovaní zdravého sebavedomia obyvateľstva mladého štátu. V niektorých mestách (zväčša s výraznejším zastúpením nemeckej menšiny) sa HG okrem týchto slávností pravidelne podieľala na organizovaní osláv narodenín Adolfa Hitlera. Prejavy rečníkov pri príležitosti „*výročia narodenia veľkého priateľa slovenského národa*“, ³⁶⁷ ako *Führera* pred verejnosťou vykresľoval zvolenský týždenník *Štúrov hlas*, sa tradične niesli v znamení ošúchaných floskúl o vďačnosti Slovákov za jeho pomoc pri vybudovaní Slovenského štátu a nastolenie nového európskeho poriadku. Manifestačný elán

³⁶⁷ *Štúrov hlas*, 21. 4. 1940, s. 4.

každým rokom klesal, až roku 1944 dosiahol taký kritický bod, že pre veliteľov bol problém pozbierať pár gardistov, ochotných defilovať v uniformách.

V oblasti kultúrnej a osvetovej činnosti Hlinkova garda úspešne prenikla i mimo miest. Na vidieku tvorili tieto aktivity častokrát hlavnú zložku pracovnej náplne miestnych veliteľstiev HG. V tejto oblasti sa stredné Slovensko nijako výraznejšie nevymykalo z vývoja v iných kútoch krajiny. MVHG usporadúvali pre gardistov a širokú verejnosť kurzy slovenských dejín, ľudovýchovné prednášky spojené so školeniami o spisovnej slovenčine organizované v spolupráci s MS a HSLS,³⁶⁸ v menšej miere aj kurzy nemeckého jazyka.³⁶⁹ Ako inštrument režimovej propagandy, ktorý mal popri tlači a rozhlase na obyvateľstvo najväčší dosah, sa príležitostne konali aj politické prednášky venované aktuálnym otázkam domácej a zahraničnej politiky. Naopak v pravidelných cykloch organizovala HG pre svojich príslušníkov odborné kurzy na získanie autovodičského oprávnenia.

Pod hlavičkou Hlinkovej gardy fungovali tiež viaceré ochotnícke súbory, ktoré sa zúčastňovali okresných a regionálnych kôl divadelných súťaží. Prezentované hry a inscenácie pritom vôbec nemali žiaden ideologický podtón, išlo o seriózne dramatické predstavenia ako napríklad Krečinskij sa žení od A. V. Suchovo-Kobyлина,³⁷⁰ Hora volá od Miloša Gontka³⁷¹, Hruža, čo sa robí od Aleksandra Fredra³⁷² a pod.

³⁶⁸ *Gardista*, 1. 12. 1940, s. 10.

³⁶⁹ Ponuka kurzu sa však nestretla vždy s očakávanou odozvou. Napríklad v Kremnici ho navštevovali len traja záujemcovia. ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, f. MÚ Kremnica, šk. 128, č. 8352/41.

³⁷⁰ *Gardista*, 3. 12. 1940, s. 4. S uvedenou hrou obsadil divadelný odbor HG a MS z Kremnice na XVI. celoslovenských divadelných pretekoch v kategórii mestskí začiatovníci dokonca 1. miesto. Súťaže sa zúčastnil aj odbor IV. úseku HDG Zvolen, ktorý sa však umiestnil mimo stupňa víťazov.

³⁷¹ *Gardista*, 25. 6. 1941, s. 6.

³⁷² *Štiúrov hlas*, 1. 3. 1941, s. 4.

Ďalším odvetvím kultúry, v ktorej Hlinkova garda získavala po 6. októbri 1938 vplyv, boli kiná. Tie postupne preberala ešte v období autonómie od zakázaných spolkov. HG pri získavaní premietačského monopolu výrazne napomáhali slovenské úrady, ktoré ju vo výberových konaniach na udelenie kinolicencie uprednostňovali pred ostatnými uchádzačmi. Kinematografické diela predovšetkým zahraničnej produkcie sa uvádzali niekoľkokrát týždenne. Predstavenia boli pre obecnstvo obľúbeným spštením voľného času. Sieť kín HG sa počas prvej Slovenskej republiky úspešne rozrastala. Koncom roka 1943 ich na území Pohronskej župy spravovala celkovo 27.³⁷³

Cestou, ako HG po stránke ideologického spracovania aspoň priblížiť požiadavkám, ktoré na ňu kládol nemecký poradca Viktor Nageler, bolo vytváranie gardistických študovní a knižníc. Napríklad okresný veliteľ HG v Modrom Kameni vyzýval v duchu smerníc od HVHG svoje miestne veliteľstvá, aby zriaďovali čítárne, kde by si príslušníci organizácie mohli prečítať *Gardistu*, brožúry Úradu propagandy a knižný fond s národne zameranou literatúrou. Štúdium týchto tlačovín malo gardistov oboznámiť o všetkom, „čo súvisí so životom HG a jej poslaním v národe“.³⁷⁴ Knižnice veliteľstiev HG publikáciami zásobovalo najčastejšie priamo HVHG. Niektoré tituly distribuovalo zdarma,³⁷⁵ iné ponúkalo na odber. V študovniach HG sa objavovali najmä domáce publikácie nacionálno-propagačného, vojenského, politického a historiografického charakteru, nechýbali v nich však ani spisy a diela zo zahraničia.³⁷⁶

³⁷³ SNA Bratislava, f. 604, šk. 51, 604 – 51 – 1. Rozkaz HVHG č. 29 z 27. 11. 1943.

³⁷⁴ ŠA Banská Bystrica, f. OLS Modrý Kameň, 4/45 Ján Klikáč. Rozkaz OVHG č. 5 z 12. 2. 1941.

³⁷⁵ SNA Bratislava, f. 604, šk. 53, 604 – 53 – 1. Rozkaz propagačného oddelenia HVHG zo 4. 9. 1941.

³⁷⁶ SNA Bratislava, f. 604, šk. 53, 604 – 53 – 1. Rozkaz propagačného oddelenia HVHG zo 4. 9. 1941.

Veľký dôraz HVHG kládlo aj na vybudovanie predplatiteľskej základne hlavného gardistického periodika: „*Náš nekompromisný národno-socialistický denník Gardista, ktorý sa s takou nekompromisnosťou od začiatku zasadzuje o sociálne pozdvihnutie slovenského života a vôbec zlepšenia všetkých jeho úsekov, vinou ľahostajnosti a iných rozličných príčin nemá ešte toľko predplatiteľov, koľko by bolo potrebné, aby bol zaručený rovnomerný vzrast gardistickej myšlienky vo všetkých jeho vrstvách*“.³⁷⁷ Hlavný veliteľ HG jednotlivé veliteľstvá a gardistov vyzýval, aby odoberali aj mesačník *Letectvo – Slovenské krídla*, oficiálny časopis Leteckého oddelenia HG a Slovenského aeroklubu.³⁷⁸ Ani táto predplatiteľská akcia však nevyvolala väčší záujem. Letecké oddelenie Hlinkovej gardy fungovalo v okresoch Pohronskej župy iba formálne.

Hlinkova garda okrem spomínaných činností organizovala zbierkové akcie s cieľom nezištne napomáhať sociálne slabším obyvateľom. Čelné miesto medzi nimi zastávala tzv. zimná pomoc. Jej výťažok bol venovaný školopovinným deťom a deťom z chudobnejších rodín. HG v Kremnici vyzývala ľudí „*zapáliť vatru kresťanskej, činorodej lásky na kremnickom slovenskom krbe. Doneste aj Vy všetci, každý podľa svojich možností svoju obeť lásky na tento národný krb*...“.³⁷⁹ Podobný zámer sledovala aj pravidelne usporadúvaná stravovacia akcia. Po zapojení Slovenskej republiky do ťaženia proti Sovietskemu zväzu sa koncom každého roka konala pod záštitou HG a HSLS zimná pomoc pre frontových vojakov. Opomenúť nemožno ani organizátorský podiel gardy po celom strednom Slovensku pri zbierke na štátny poklad ešte v roku 1939.

377 SNA Bratislava, f. 604, šk. 53, 604 – 53 – 1. Rozkaz propagačného oddelenia HVHG z 21. 4. 1942.

378 A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, pr. č. S 7/2003. Rozkaz HVHG č. 26 z 1. 12. 1939.

379 ŠA Banská Bystrica, pob. Kremnica, f. MÚ Kremnica, šk. 119, č. 7302/39. Výzva HG v Kremnici.

Športová činnosť a branná výchova

Po zákonnom oslabení a neskoršom zrušení telovýchovných spolkov, jednôt a im podobných organizácií nariadením slovenskej vlády č. 70 z 5. decembra 1938 sa Hlinkova garda začala angažovať i v oblasti telovýchovy a športu. Uvedené odvetvia zastrešovalo a riadilo samostatné oddelenie HVHG na čele s predsedom Slovenského futbalového svazu Štefanom Jakubcom. K výraznejšiemu rozkvetu športového života HG došlo až od druhej polovice roka 1940. Počas leta HVHG najskôr zbežne vysondovalo stav v jednotlivých regiónoch a následne vydalo obežník pre všetky miestne veliteľstvá, podľa ktorého boli povinné podať do Bratislavy hlásenie, či sa už v obci utvoril športový odbor – pokiaľ áno, v akom odvetví a pokiaľ nie, uviesť, aké sú prekážky jeho založenia. HVHG mali navrhnúť súce osoby do funkcie športových referentov.³⁸⁰ Úspešnému rozvinutiu športovej činnosti HG tak nič nebránilo.

Činnosť telovýchovného odboru HG v Banskej Bystrici sa rozbehla už roku 1939. Pre počiatočné ťažkosti s organizáciou športového života spôsobené absenciou kvalifikovaných odborníkov a problémami s využívaním ihriska na tréningové účely sa začal výraznejšie rozvíjať iba volejbal. Volejbalové mužstvo HG dosiahlo pozoruhodné výsledky hneď v prvých mesiacoch svojej existencie: z prvenstva sa tešilo na domácom exhibičnom turnaji o pohár veliteľstva plavárne, na pretekoch v Turčianskom Sv. Martine, Slovenskej Ľupči a na kvalitne obsadenom podujatí v Žiline, kde triumfovalo i v kategórii miešaných družstiev. K úspechom oddielu treba prirátať druhé miesto na turnaji o pohár Andreja Hlinku v Ružomberku a tretiu priečku z pretekov v Malackách, na ktoré nastúpilo v oklieštenej zostave. 11. augusta 1940 sa v Banskej Bystrici uskutočnil župný turnaj volejbalových mužstiev. Pre nečakané

380 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 62, č. 759/40. Rozkaz HVHG č. 40 zo 6. 8. 1940.

predsunutie termínu o týždeň skôr na pretekoch štartovalo len 6 tímov – Zvolen, Banská Štiavnica, Podbrezová, Moštenica a dve družstvá poskladané z domácich športovcov. Finále, v ktorom sa stretli dvaja najväčší rivali – HG Banská Bystrica a HG Zvolen, skončilo tesným víťazstvom usporiadateľov 2:1 na sety. Bronzový stupienok obsadil druhý tím Banskobystričanov, keď predtým v semifinále podľahol konkurentom zo susedného mesta po veľmi vyrovnanom priebehu 1:2. Víťazné družstvo získalo putovný pohár a miestenku do zápolenia na celoštátnych pretekoch HG, konaných v Ružomberku 31. augusta, kde obsadilo striebornú priečku.³⁸¹ Volejbal v regióne úspešne napredoval. Gardistickí športovci sa neskôr zúčastňovali aj celoslovenských meraní síl. Tím Pohronskej župy si v týchto konfrontáciách hanbu rozhodne nespravil.³⁸²

Od jari 1940 sa v Banskej Bystrici pod záštitou HG začali rozvíjať ďalšie loptové hry a ľahká atletika. Tréningy, ktoré sa konali štyrikrát týždenne, navštevovalo podľa slov referenta pre telovýchovu pri OVHG približne 10 športovcov. Čoraz väčšiu popularitu si postupne získaval basketbal. Súťažný tím banskobystrickej HG prechádzal však len procesom budovania, a preto na plánovanom domácom turnaji o Cenu okresného veliteľa HG, ani na majstrovstvách Pohronia v Banskej Štiavnici nemal medailové ambície; išlo mu skôr o „*získanie závodnej praxe a o propagovanie tejto hry*“.³⁸³

Vrcholom roka pre gardistické družstvá však boli nepochybne branné preteky HG v Ružomberku dňa 28. septembra 1940, ktoré v celkovom hodnotení so ziskom 176,1 b. vyhrala HG Banská Bystrica.

381 *Naša telovýchova*, 1. 9. 1940, s. 45 – 47.

382 Napríklad na turnaji volejbalových družstiev v Žiline v septembri 1942 skončil tím HG Pohronská župa na treťom mieste. *Naša telovýchova*, 15. 9. 1942, s. 215.

383 *Naša telovýchova*, 1. 9. 1940, s. 47.

Členovia oddielu zvíťazili v dvoch zo štyroch pretekov – v behu na 100 m (Ján Jakubovie – 14,0 s.) a v hode granátom (Gustáv Béreš – 51,5 m).³⁸⁴ Druhý zástupca Pohronskej župy, HG Banská Štiavnica obsadila v 15-člennom pelotóne družstiev až 7. priečku. Malou útechou jej mohlo byť aspoň 1. miesto M. Kováčika vo vytrvalostnom behu na 8 km (34:38 min.).³⁸⁵

Čo bolo z hľadiska športovej prípravy dôležité, v priebehu vojnových rokov sa do správy banskobystrickej HG dostala plaváreň, turistické chaty nad Tajovom a Králikmi³⁸⁶ a takisto ihrisko pod Urpínom. Futbal sa však u tamojšej HG nepresadil, lebo v meste už pôsobil ŠK Banská Bystrica, ktorý, hoci sa po hernej stránke v období prvej Slovenskej republiky príliš nevytiahol,³⁸⁷ mal predsa len pomerne silnú tradíciu. Hlinkovu gardu ale reprezentovalo viacero družstiev v regionálnych súťažiach. V sezóne 1941/1942 štartovali v majstrovstvách Pohronskej župy tri gardistické družstvá – ŠOHG Brezno, ŠOHG Hronec a ŠOHG Prievidza.³⁸⁸ ŠOHG Valaská hral o poschodie nižšie, v II. triede.

Fúziou športových klubov s HG sa niektoré z nich podarilo vytrhnúť z dlhodobej letargie a ich činnosti dodať nový impulz. Tak

384 Rovnaký čas ako J. Jakubovie dosiahli ďalší dvaja pretekári – Ludevít Husár (HG Poprad I.) a Jozef Vicen (HG Nitra I.). Pre zaujímavosť, držiteľom vtedajšieho svetového rekordu bol s časom 10,2 s. víťaz šprinterskej stovky na berlínskej olympiáde z roku 1936 Jesse Owens.

385 *Naša telovýchova*, 1. 10. 1940, s. 70 – 71.

386 Spomínané turistické chaty prevzala HG vo veľmi zlom stave. Chata nad Tajovom si vyžadovala kompletne vakovanie a opravu bazéna, chata nad Králikmi zase výmenu podlahy napadnutú plesňou. Obe ubytovne boli navyše ku koncu roka 1940 zaťažené finančnou ťarchou vo výške 24 045 Ks. ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. MÚ Banská Bystrica, šk. 186, č. 2246/40. Správa o prevzatí turistických chat Hlinkovou gardou.

387 V najvyššej futbalovej lige ŠK Banská Bystrica hral len v sezóne 1939/40. V 12-člennej tabuľke obsadil posledné miesto s bilanciou 5 výhier, 2 remízy a 15 prehíer (skóre 30:61) a ihneď po roku elitnú súťaž opustil.

388 Prievidza z hľadiska administratívneho členenia nespádala do Pohronskej župy, avšak pôsobila v jej futbalových majstrovstvách.

389 *Naše Pohronie*, 5. 9. 1941, s. 4.

tomu bolo napríklad v Krupine, kde roku 1941 MVHG prebralo pod svoje krídla miestny stagnujúci ŠK. Ako na margo tejto udalosti napísal denník *Gardista*, „tento čin HG prijala celá športová verejnosť v Krupine s povďakom, lebo konečne po troch rokoch nečinnosti rozprúdi sa v Krupine zasa riadny športový život“. S prebudením futbalu v Krupine vzrástol i počet členov Slovenského futbalového svazu v celom okrese.³⁹⁰

O oblasť športu javilo MVHG v Krupine veľký záujem. Okrem oživenia futbalu v meste sa miestne veliteľstvo uchádzalo o vydanie zhabanej časti zbierky zaniknutého Sokola vo výške 46 573,70 Ks v úschove okresného úradu, ktorú plánovalo použiť na stavbu novej telocvične. Športový dom HG mal slúžiť pre potreby branného výcviku, ale tiež kultúrnych a národných podujatí v meste.³⁹¹ Dovtedy využívanú budovu štátnej meštianskej školy považovali gardisti za nevyhovujúcu.³⁹² Župný výbor v Banskej Bystrici sa po úvahe rozhodol projekt telocvične pre HG a HM podporiť sumou 30 000 Ks.³⁹³

Stredoslovenským športovcom sa darilo aj v zimných športoch. Banská Bystrica od 7. februára 1941 hostila I. celoštátne lyžiarske majstrovstvá HG a HM za účasti náčelníka štábu HG O. Kubalu a zástupcu hlavného veliteľa HM Antona Rajca, ktorí spoločne s miestnym veliteľom J. Antolom preteky slávnostne otvorili. Prvou disciplínou programu bol zjazd na 3 kilometre dlhej trati postavenej na svahu Baranovo. V kategórii HG zvíťazil v konkurencii 42 pretekárov G. Béreš (HG Banská Bystrica, čas 4:30 min.) pred Š. Košíkom (HG

Dobšiná, 4:37,6 min.) a L. Dobálom (HG Banská Bystrica, 4:47 min.). Spomedzi reprezentantov Pohronskej župy si pódiové umiestnenie v poobedňajšom 400 m slalome v blízkosti obce Ulmanka pripísal pretekár HG Brezno J. Brečka, keď jeho čas 1:20 min. dokázali prekonať len rýchlejší Žilinčania A. Doboš (1:17,3 min.) a P. Balošák (1:13,5 min.).

V sobotu čakal na účastníkov beh na lyžiach so streľbou.³⁹⁴ Zástupcovia Pohronia opäť presvedčili, že stredné Slovensko patrí v zimných športoch medzi elitu. V preteku na 18 kilometrovej dráhe triumfoval R. Donoval (HG Donovaly, 1:17,24 h.) s veľkým náskokom pred J. Mešťanom (HG Banská Bystrica, 1:25,40 h.) a O. Viazanicom (HG Radvaň n./Hr., 1:26,30 h.).³⁹⁵ I ďalšia bežecká disciplína – štafeta na 4x10 km sa stala korisťou HG Banská Bystrica (J. Mešťan, L. Dobál, P. Novák, J. Zubák).³⁹⁶ Dominanciu domácich pretekárov naštrbili len výsledky v skoku z mostíka na Laskomeri.³⁹⁷

Telovýchovná činnosť HG nespočívala iba v organizovaní množstva súťažných podujatí. Garda si za jeden z hlavných cieľov stanovila, aby si každý príslušník organizácie našiel cestu k športu aspoň v rekreačnej podobe, čo však pri niektorých technicky náročnejších odvetviach, ako napríklad spomínanom lyžovaní, nebolo jednoduché. Z toho dôvodu patrilo k prioritám výcvikového oddelenia HVHG, aby regionálne zložky organizácie prevádzali špeciálne školenia pre telovýchovných referentov MVHG, resp. lyžiarskeho odboru, ktorí mali takto nadobudnuté skúsenosti využívať pri lyžiarskom výcviku menej zdatných gardistov. Vo februári 1941 kurz s týmto zámerom usporiadalo OVHG Nová Baňa

390 *Gardista*, 14. 3. 1941, s. 31.

391 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 498, č. 181/41. Žiadosť MVHG Krupina o uvoľnenie peňazí rozpustených spolkov z 15. 6. 1941.

392 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 498, č. 6746/41. Žiadosť o poskytnutie podpory z 18. 6. 1941.

393 ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 507, č. 5823/41. Uznesenie župana č. 44 z 31. 8. 1941.

394 Pretek nemal napriek istej podobnosti charakter dnešného biatlonu. Štartujúci bežci počas neho absolvovali streľbu len na 5 terčov, pričom každý presný zásah im v celkovej klasifikácii vylepšil výsledný čas o 2 min.

395 *Naša telovýchova*, 1. 3. 1941, s. 64.

396 Tamže, s. 55 – 56.

397 *Naše Pohronie*, 14. 2. 1941, s. 4.

na Vojšine. Dvojdnový výcvik na svahoch Pohronského Inovca pod vedením inštruktora Jozefa Klocháňa úspešne ukončilo 27 gardistov z 20 obcí.³⁹⁸

Relatívne dobré zázemie mal na území Pohronskej župy vybudované aj hokej, v ktorom však v celkovom meradle dominovali najmä západoslovenské a podtatranské mužstvá. V najvyššej súťaži spočiatku nepôsobil ani jeden oddiel HG, a tak gardistické výbery predvádzali divákovi svoje herné umenie len na príležitostných turnajoch a v zápasoch majstrovstiev Pohronskej župy. Tých však nebolo veľa, v súťaži účinkovali len 4 tímy – ZTK Zvolen, ŠAC Banská Štiavnica, HG Brezno a HG Kremnica.³⁹⁹ Nedostatok skúseností z majstrovských duelov sa musel nutne podpísať pod nie práve najlichotivejšie výsledky zástupcov regiónu, čo sa potvrdilo v stretnutiach Pohronského pohára z januára 1942, kedy družstvo HG Brezno utrhlo s Oddielom armádnych pretekárov zahanbujúci debakel 0:8. Len o čosi miernejšiu prehru 1:7 si pripísalo v druhom zápase turnaja s elitným tímom župy ŠK Banská Bystrica. Lepšie sa preň neskončil ani pokus o reparát proti vojakom v priateľskom zápase na domácom ľade. Hostia z Bratislavy zvíťazili znova vysoko 1:5.⁴⁰⁰ Brezniansky hokejový oddiel HG účinkoval v najvyššej súťaži prvýkrát v sezóne 1942/43, no herne ani výsledkovo v nej vôbec neoslnil. Vo východnej skupine skončil za ŠK Banská Bystrica, HC Tatry Poprad, Sláviou Prešov a ŠK Žilina na poslednom 5. mieste.⁴⁰¹ Vzhľadom na jeho krátku existenciu sa však nič iné

398 Tamže, s. 59.

399 *Naše Pohronie*, 5. 12. 1941, s. 4. V sezóne 1941/42 súťaži hrozilo, že sa ani neodohrá, nakoľko ŠAC Banská Štiavnica sa z nej odhlásila a dlhú dobu nebol istý ani štart HG Kremnica. HG Kremnica však napokon družstvo postavila a ligu tak odohrali v skrátenom formáte 3 tímy.

400 *Naša telovýchova*, 15. 3. 1942, s. 58.

401 *Štirov hlas*, 10. 3. 1943, s. 8.

nedalo očakávať.⁴⁰² Rovnako katastrofálne dopadla pre HG Brezno aj nasledujúca sezóna, keď ostatným tímom v skupine nedokázal byť ani dôstojným protivníkom.⁴⁰³

Počas prvej Slovenskej republiky rozkvitali i odvetvia, ktoré neskôr upadli na margo sledovanosti. Do popredia sa dostávali najmä športy, kde najlepšie vynikla univerzálnosť a fyzická pripravenosť pretekára. Čelné miesto v ich rade zaujímal všeobecný telocvik. Súťažiaci v tejto disciplíne museli absolvovať ľahkoatletickú a gymnastickú časť, presnejšie beh na 100 m, skok do diaľky, vrh guľou, prostné cvičenia, cvičenia na hrazde a bradlách, skok cez koňa na dĺžku a šplh po 5-metrovej tyči. Ani v tomto náročnom športe zástupcovia Pohronskej župy zďaleka nepohoreli a zaradili sa medzi špičku v rámci celého Slovenska. Členovia HG Zvolen dokonca tvorili kosť gardistického reprezentačného mužstva – v nominácii na medzištátne stretnutie s Ostmarkom⁴⁰⁴, ktoré sa konalo v júli 1941 v Žiline, ich figurovalo až 7 (Severíni, Štancel, Búrka, Muránsky, Gonda, Karnoš a Plandor).

Úplným vrcholom športového hnutia HG v Pohronskej župe bolo zorganizovanie celoštátnych športových pretekov HG, ktoré sa uskutočnili 19. septembra 1942 vo Zvolene na ihrisku ZTK. Program otvoril sobotňajší desaťboj, v ktorom sa súťažilo 76 pretekárov v troch kategóriách. Športovci okrem predpísaných cvikov na narád

402 Hokejový oddiel HG Brezno bol založený až na prelome rokov 1940/41. O podmienkach vzniku klubu rokoval miestny veliteľ HG v Brezne spoločne s podnáčelníkom Pohronskej župy Slovenského hokejového svazu a tajomníkom ŠK Banská Bystrica. Dohodli sa na úzkej spolupráci medzi banskobystrickým a breznianskym klubom, ktorá spočívala v organizovaní vzájomných priateľských zápasoch a trénoch breznianskych hokejistov. Tréningy zabezpečoval najlepší hráč ŠK Javúrek. *Naše Pohronie*, 24. 12. 1940, s. 7.

403 Po 8 zápasoch bol tím HG Brezno so ziskom 0 bodov a desivým skóre 7:52 beznádejne posledný. *Národné noviny*, 26. 2. 1944, s. 4.

404 Pod touto hlavičkou vystupoval výber Rakúska, ktoré bolo v marci 1938 pripojené k Nemecku.

absolvovali atletickú časť zloženú z behu na 100 metrov, skoku o žrdi a hodu granátom. V najnižšej kategórii štvorčlenných družstiev zvíťazila HG Pezinok so ziskom 227,8 bodu (97 %) pred Novým Mestom nad Váhom (224 b.; 93,3 %) a Ružomberkom (222,8 b.; 92,8 %). Najlepší individuálny výkon dosiahol Ružomberčan Galuška (97,5 b.), na druhom mieste skončil Markovič z Pezinka (96,8 b.), tretiu priečku v klasifikácii obsadil ďalší športovec ružomerskej HG Filipek (95,1 b.). V druhej kategórii triumfovala HG Žilina so ziskom 359,7 b. (89,2 %), v závese za ňou skončil tím Zvolen I. (339,8 b.; 84,95 %) a Skalica (316,2 b.; 79 %). Na nemedailových pozíciách sa umiestnilo druhé družstvo Zvolena, Malacky a Krupina. V poradí jednotlivcov vyhral Murček z HG Ružomberok (95,6 %) pred Žilinčanom Gogom (93,2 %) a domácim Výbochom (91,5 %). V najvyššej kategórii, v ktorej štartovali iba samostatní pretekári obhájil svoj titul z predošlého podujatia Romančík zo Žiliny (96 b.), ďalšie priečky obsadili Janečka (HG Bratislava; 94,2 b.), Murček (HG Ružomberok; 91,4 b.), Štoder (HG Žilina; 87,2 b.) a Svitač (HG Nitra; 86,6 b.).

V sobotu večer usporiadalo OVHG v priestoroch divadelnej siene slávnostné privítanie významných hostí. Program pokračoval na druhý deň prehliadkou vystúpení oddielov HG a krojovaných skupín. Po náradových cvičeniach vybraných mužstiev a národného tímu na kruhoch podujatie zakončila hromadná zostava vyše 400 cvičencov. Na záver hlavný veliteľ HG odovzdal ceny víťazom a vyslovil všetkým účastníkom uznanie za „*vzorné a disciplinované vystúpenie a povzbudil ich do ďalšej práce na poli telovýchovy národa*“.⁴⁰⁵

Okrem športu Hlinkova garda v zmysle nariadenia č. 110/38 prevzala po 6. októbri 1938 kontrolu aj nad brannou výchovou. Kompetencie branných výborov pripadli podľa hierarchického kľúča jednotlivým

⁴⁰⁵ Gardista, 22. 9. 1942, s. 8.

veliteľstvám HG – úlohy Ústredného branného výboru prebralo Hlavné veliteľstvo HG, Zemského branného výboru oblasť (župné) veliteľstvá, okresného branného výboru okresné veliteľstvá a veliteľstiev výcvikového strediska branného výboru miestne veliteľstvá HG.⁴⁰⁶ Branné cvičenia HG sa v prvých rokoch prevádzali bez väčších ťažkostí v nepravidelných intervaloch, zvyčajne však každú nedeľu dopoludnia. Najlepší gardisti mali možnosť za svoje výkony získať tzv. odznak brannosti. Podmienkou pre jeho získanie bolo splnenie prísnych tabuľkových noriem. Kurz brannosti, realizovaný v Banskej Štiavnici v októbri 1942 napríklad od uchádzačov vyžadoval absolvovanie limitov v behu na 3 000 metrov, 200 metrovom prekážkovom behu s nasadenou plynovou maskou, v plávaní na 300 metrov alebo 25 kilometrovej jazde na bicykli, 25 kilometrovom pochode s 12,5 kilogramovým zaťažením či v streľbe z malorážky. Tieto disciplíny dopĺňali skúšky z ďalších praktických zručností v teréne. Skúšobnú komisiu tvoril referent HVHG Štefan Rabina, Juraj Laco, V. Horčín a G. Sopko, ktorí boli absolventmi známej Vodcovskej školy HG v Bojniciach.⁴⁰⁷ Nižšie poddôstojnícke kádre, ktoré mali po vykonaní príslušných previerok taktiež možnosť prevádzať brannú výchovu gardistov, sa školili na špeciálnych kurzoch konaných aj priamo v regiónoch. Na území Pohronskej župy sa ich uskutočnilo hneď niekoľko. Školiaci inštruktori oboznamovali frekventantov s internými predpismi HSLS, HG a brannej výchovy, poskytovali im základné poznatky o slovenskej armáde, predpisy o odznaku brannosti HG, poradovom výcviku, ústave Slovenskej republiky a prehľbovali všeobecný spoločenský prehľad.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. MÚ Banská Bystrica, šk. 186, č. 1232/40. Nariadenie Ministerstva vnútra z 24. 1. 1940.

⁴⁰⁷ Štiavničan, 31. 10. 1942, s. 2.

⁴⁰⁸ SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 2. Hodnotenie frekventantov poddôstojníckej školy HG v Novej Bani zo 17. 6. 1944.

Kríza, ktorá Hlinkovu gardu zasiahla na prelome rokov 1942/1943, zanechala svoj rukopis aj na postupnom úpadku športu a brannej výchovy pod jej hlavičkou. V neskoršom období už k žiadnemu opätovnému rozmachu nedošlo. Počas posledných rokov existencie prvej Slovenskej republiky sa do popredia dostali iné priority.

ZÁVER

Po obnovení Československa bola HG rozpustená a definitívne postavená mimo zákon. Čelní predstavitelia organizácie sa za svoju činnosť v rokoch 1938 – 1945 zodpovedali pred retribučným Národným súdom; činovníkov z jednotlivých regiónov stíhali nižšie orgány revolučnej justície – okresné a v menšej miere miestne ľudové súdy.

Vyšetrovanie aktivít funkcionárov a príslušníkov HG bolo mnohokrát veľmi komplikované. Dokumenty, ktoré mohli v súdnych konaniach poslúžiť ako dôkazový materiál, sa zachovali len v obmedzenej miere alebo sa nezachovali vôbec. Hlavnými determinantmi pri určovaní výšky trestu sa tak stali nezvratiteľne kompromitujúce výpovede svedkov, vlastné priznanie alebo typický slovenský fenomén – osobné známosti obžalovaného s príslušným sudcom alebo členom senátu. Nezanedbateľnú rolu zohrávala takisto politická orientácia vykonávateľov súdnej moci. Vo všeobecnosti platilo, že demokrati boli k bývalým gardistom omnoho zhovievavejší než komunisti.

Rozličný meter retribučných súdov prinášal častokrát diskutabilné verdikty. Nebolo ničím výnimočným, keď radový gardista dostal za naoko banálny prečin vyšší trest, zatiaľ čo jeho veliteľ bol oslobodený, prípadne obišiel o poznanie lepšie. Niektorí vysokopostavení predstavitelia HG sa zodpovednosti vyhli úplne. V. Košovský, J. Kollár, V. Hora, A. Longauer a ďalší ušli na konci vojny do zahraničia. Možno oprávnene predpokladať, že doma by ich tvrdý trest zaručene neminul. Exil im poskytol bezpečné útočisko.

Na väčšinu bývalých príslušníkov HG nečakalo ľahké obdobie ani po odpykaní vyrubeného trestu. Tieň členstva v garde ich sprevádzal celý život a doľahol aj na najbližšiu rodinu. Štruktúry komunistického režimu znemožňovali manželkám gardistov nájsť si vzdelaniu zodpovedajúcu prácu, deti vďaka zlým kádrovým posudkom nemohli študovať na gymnáziách a vysokých školách. Ako za každej éry však možnosti ich spoločenského uplatnenia záležali v prvom rade od charakteru konkrétnych ľudí, ktorí hýbali mocenskými motúzikmi. Skúsenosti s občianskym šikanovaním, no najmä strach z možných represíí a očierňovania mena rodiny zostala u nich prítomná i po roku 1989. Trauma z minulosti pretrváva dodnes.

Uvedeným postojom sa nemožno čudovať. Fenomén Hlinkovej gardy nedokázala naša historiografia posiaľ objektívne prehodnotiť. Vôbec pritom nejde o kompletnú revíziu doterajšieho obrazu jej dejín, ale skôr o uvedenie si istých faktov a akceptovanie nových výsledkov výskumu, ktoré poukazujú na viacvrstevnatosť a zložitnosť problematiky. Cestu k odpútaniu sa od jednostranných a zľahčujúcich interpretácií naznačilo v poslednej dobe viacero prác. Otázne je, či sa ich závery dokážu v odbornej spisbe uchytiť alebo zostanú nepovšimnuté.

Významný nástroj prehlbovania a rozširovania historického poznania predstavuje regionálna história. Práve ona napomáha historikovi konštruovať „veľké“ dejiny čo najvernejšie, s prihliadnutím na regionálne špecifiká. Drobnokresbou vývoja na užšom geografickom priestore sa dá dopracovať k mnohým zaujímavým zisteniam, ktoré by boli pri zameraní pozornosti len na hlavnú, celoštátnu líniu nezachytiteľné.

Na sledovanom území Pohronskej župy sa v čase aktívneho pôsobenia Hlinkovej gardy prejavili všetky charakteristické črty jej vnútorného vývinu. Ako ukázal výskum, hlavným menovateľom rozvinutia, resp. nerozvinutia činnosti HG v jednotlivých okresoch bolo hneď niekoľko

faktorov. To najhlavnejšie predstavovalo politické zázemie. V oblastiach, kde mala HSLS v časoch prvej Československej republiky tradične silnejšiu podporu, sa garda presadzovala omnoho rýchlejšie než inde. Podstatnú, i keď nie vždy určujúcu úlohu, zohrával aj konfesijný aspekt. Prevažne evanjelické kraje na juhu a východe župy rozhodne neboli priestorom, kde HG fungovala bez problémov. Ak sa obyvateľstvo týchto regiónov nesprávalo k organizácii vyložene nepriateľsky, tak sa jej aktivít minimálne stránilo a stavalo sa k nim odmerane. Činorodosť HG priamoúmerne súvisela tiež s početným zastúpením židovskej a českej menšiny, ktoré sa stali objektom zacielenia gardistických prejavov netolerantnosti a perzekúcií. V mestách a obciach, kde žilo málo Židov a Čechov, sa aktivity HG obmedzovali prevažne len na brannú, kultúrnu a osvetovú činnosť, prípadne si jej funkcionári kompenzovali nedostatok aktivít rozdúchavaním konfliktov s HSLS, členmi obecnej samosprávy či inými vytvorenými oponentmi.

Sledujúc vnútorný vývoj Hlinkovej gardy pozdĺž obdobia rokov 1938 – 1945 súčasne vyvstáva otázka, ktoré udalosti vlastne možno považovať za kľúčové medzníky v jej dejinách. Väčšina diel o prvej Slovenskej republike štandardne zaužíva periodizáciu podľa troch pre režim nesporne smerodajných predelov: vzniku Slovenského štátu, salzburských rokovaní a vypuknutia Povstania. Pri analýze zástoja HG na domácej spoločensko-politickej scéne však treba mať na pamäti, že chod organizácie zďaleka nebol závislý iba od nich. Na regionálnej úrovni zmena kurzu slovenskej politiky v lete 1940 neovplyvnila dianie v garde až natoľko, ako napríklad prijatie nového zákona o HSLS v októbri 1942 a postupný ústup radikálov z dovtedajších pozícií. Spoločne s obratom vo vojne v prvých mesiacoch nasledujúceho roku tieto momenty priviedli HG na pokraj úplného kolapsu, z ktorého sa garda vo svojej pôvodnej podobe nikdy nepozviechala. Vývoj na území Pohronskej župy tento

menej známy fakt, príznačný inak pre väčšinu Slovenska, plne potvrdil.

S jednotlivými etapami dejín Hlinkovej gardy sa úzko spája problém charakteru jej členskej základne. Ide v podstate o principiálnu otázku, ktorú sa historici až na malé výnimky báli zodpovedať pod hrozbou možných obvinení z nadŕžania ľudáckemu režimu či nálepkovania rôznymi hanlivými prívlastkami. Dnes už, ako správne poukázal vo svojich pamätiach minister hospodárstva prvej Slovenskej republiky, „*neobstojí zovšeobecňujúci pohľad na gardistov ako krvilačných hrdlořezov, sadistov a surovcov, s akými sme sa stretávali v povojnovej literatúre, divadelných hrách a filmoch*“.⁴⁰⁹ Hlinkova garda ako celok v skutočnosti nebola žiadnym homogénnym zväzkom radikálov, zaslepených ideológiou národného socializmu. Politickí dobrodruhovia takéhoto razenia síce v Hlinkovej garde mali zastúpenie (vrátane najvyšších miest), avšak treba jednoznačne skonštatovať, že majoritná časť členstva pokusom o plošnú nacistickú organizáciu nepodľahla.

Oceľová disciplína, zápal pre gardistickú prácu, oddanosť ľudáckej politike – to všetko boli heslá, o ktorých sa veľa hovorilo, avšak radové členstvo k nim pristupovalo značne kolísavo. Dôvod je prozaický. V jednotlivých miestnych organizáciách HG sa stretávali bývalí dlhoroční autonomisti s oportunistami, ktorí si svoju slovenskosť uvedomili po 6. októbri 1938, s politickými avanturistami nenaplnených ambícií, niekdajšími stúpenkami centralistických strán či dokonca komunistami, ktorí už krátko po vojne pohodlne vymenili legitimitu HSĽS za stranícku knižku KSS a uniformu HG za rovnošatu Ľudových milícií. Činnosť Hlinkovej gardy sa preto nedá hodnotiť len cez prizmu oficiálnej politiky Hlavného veliteľstva HG. Rozkazy z Bratislavy udávali smer, no ich praktická realizácia s požiadavkami vedenia nemusela vôbec korešpondovať. I dianie na území Pohronskej župy ukázalo, že garda

mohla ísť výrazne nad ich rámec rovnako, ako ich mohla úplne ignorovať.

Všetky uvedené podnety treba v ďalších diskusiách vážne zohľadniť, no každopádne výsledný obraz, aký tu HG po sebe zanechala, to nijako zásadne nezmení. Kultúrna a športová činnosť či pomoc pri ochrane slovenských hraníc počas búrlivých marcových dní roku 1939 nemôžu zahľadiť prehrešky a zločiny, na ktorých sa gardisti spolupodieľali.

Dôkladnému vyrovnaniu sa s obdobím neslobody, o ktorom sa často v spoločnosti hovorí, pomôže len jeho intenzívny výskum a následné, podľa možností čo najvyváženejšie zhodnotenie, nezávislé od aktuálnych kritérií stanovovaných politickou mocou alebo „určujúcimi“ historiografickými inštitúciami. Tohto kréda sa pridŕžala aj predložená práca.

409 MEDRICKÝ, G.: *Minister spomína*. Bratislava 1993, s. 30 – 31.

SUMMARY

The Hlinka Guard was undoubtedly the most significant symbol of the authoritarian regime of the Hlinka's Slovak People's Party between 1938 – 1945. This publication looks at its operation at what was then the Pohronska County. The research was done in Slovak and Czech national archives. The aim is to determine the particulars of the development of an organisation in the wider region of the Central Slovakia, where the Pohronska County was, and to answer the question to what extent the HG activity in this area lived up to the expectations of the Hlinka Guard Headquarters in Bratislava.

The first chapter briefly analyses the activities of the organisation called Rodobrana, which is considered a predecessor of the Hlinka Guard during the First Czechoslovak Republic. The Rodobrana was active in the Central Slovakia as well. In line with its mission of „party militia“ it exercised patrolling and protection of the speakers during meetings of the Hlinka's Slovak People's Party. The chapter further describes the origins of the Hlinka Guard in the Central Slovakia, the development of its organisational structure and activities in the short period of the autonomy of Slovakia between 6 October 1938 and 14 March 1939. It particularly focuses on the first signs of opposition to the organisation which had been emerging as nationalistic and at times xenophobic since its early days. On the other hand it played a positive part in respect of the safe guarding of the Slovak borders, particularly shortly after the declaration of independence when the First Slovak Republic (also

known as the Slovak State) was attacked by the Hungarian army.

The second chapter focuses on the actions of the Hlinka Guard during the period of the Slovak State. It describes the process of establishing within the regime, guardists participation in the attack on Poland in the autumn of 1939, and above all political ambitions of the Hlinka Guard. Through some examples of some of the conflicts the author analyses the forms of rivalry between the Hlinka Guard and the Hlinka's Slovak People's Party, complicated relationship with evangelic community and Czech minority, and eventually the part it played in the genocide of Jews. However, it does not omit other aspects of the Hlinka Guard history at the time when it was the leading element in the political sphere, for example, when it attempted to impose "slovakisation" in all aspects of life fiercely, or the role of the Hlinka Guard in respect of the war against Soviet Union or the development of the autonomous body of the organisation – the Hlinka Transport Guard. The end of the chapter points out the reasons of the decline of the Hlinka Guard which started after the weakening of the radical wing of the Hlinka's Slovak People's Party and the change of the situation in the eastern front against the Axis in early 1943.

A new impulse for the revival of the Hlinka Guard operations in the Pohronska County was the outbreak of the Slovak National Uprising on 29 August 1944. The new leadership headed by Otomar Kubala with the consent of the Germans re-activated the organisation and transformed it into regular armed forces of the Slovak Republic, which was to partly take over the responsibilities of the army and gendarmerie as these joined the insurgents and renounced loyalty to the Slovak Government. There were several Territorial Army regiments loyal to the Hlinka Guard in the Central Slovakia in 1944 – 1945. The units, in addition to seizure of the security services in the region together with the German authorities

Sicherheitspolizei and Sicherheitsdienst, also exercised repressive actions against civilians, including mass murders. This issue is captured in the third chapter of the book. The last chapter of the book is dedicated to cultural, educational, social, sports and armed activities of the Hlinka Guard in the Pohronska County.

The work provides a new insight into the history of the Hlinka Guard less of general condemnation, simplification and criminalisation of the organisation as a whole.

The book serves as a memoir and the first-ever more comprehensive portrayal of the issue since the end of the Second World War.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Hlinka-Garde gehörte im Zeitabschnitt von 1938 bis 1945 bestimmt zu ausgeprägtesten Symbolen des undemokratischen Regimes der Slowakischen Volkspartei Hlinkas. Diese Publikation versucht ihre Tätigkeit auf dem Gebiet des ehemaligen Pohronska-Gaues aufzudecken. Die Arbeit beruht auf umfangreichen Archivquellen. Ihr wichtigstes Ziel ist es, auf die spezifische Entwicklung dieser Organisation in der Region Mittel-Slowakei, wo Pohronska-Gau territorial eingegliedert ist, hinzuweisen, sowie die Frage zu, inwieweit die Tätigkeit der HG in diesem Bereich hinter den Erwartungen HG-Hauptkommandantur in Bratislava liegt und ihre Vorstellung erfüllt zu beantworten.

Das erste Kapitel analysiert kurz die Aktivitäten der Organisation Rodobrana, die als Vorgänger der Hlinka-Garde während der ersten Tschechoslowakischen Republik galt. Rodobrana war auch im Gebiet der Mittel-Slowakei aktiv. Entsprechend ihrer Mission als „Parteismiliz“ bewachte und schützte sie hauptsächlich die Redner während der Meetings der Volkspartei Hlinkas. In den darauffolgenden Teilen der Kapitel beschreibt der Autor die Ursprünge der Hlinka-Garde in der mittleren Slowakei, die Entwicklung ihrer Organisationsstruktur und Aktivitäten in einem kurzen Zeitraum der Autonomie der Slowakei zwischen 6. Oktober 1938 und 14. März 1939. Besondere Aufmerksamkeit wird den ersten Unterdrückung der Opposition gegen die Organisation, die sich von Beginn seiner Existenz an als eine nationalistisch manchmal sogar fremdenfeindlich offenbarte, gewidmet. Andererseits, spielte sie eine

positive Rolle beim Schutz der slowakischen Grenzen, als der slowakische Staat von Horthy-Ungarns Truppen angegriffen wurde.

Den Aktivitäten der Hlinka-Garde während der Existenz des unabhängigen Staates befasst sich das zweite Kapitel. Schrittweise wird der Prozess der Etablierung in Strukturen des Regimes, Teilnahme am Polenfeldzug im Herbst 1939, aber vor allem politische Ambitionen der HG. Am Beispiel einiger Konflikte erläutert der Autor Rivalität der Hlinka-Garde und Volkspartei Hlinkas, komplizierte Beziehungen mit der evangelischen Gemeinde, tschechischen Minderheit und den Anteil an der Tragödie der Juden. Nicht ausgelassen werden andere Aspekte der Geschichte der Hlinka-Garde in der Periode, als sie tatsächlich an der Macht war, z. B. die heftigen Anstrengungen um die „Reslovakisation“ des öffentlichen Lebens, die Rolle der HG in der Zusammenhang mit dem Krieg gegen die Sowjetunion und Entwicklung autonomer Teil der Organisation, die Transport Hlinka-Garde. Das Abschluß des Kapitels erleuchtet die Ursachen des Verfalls der HG, die nach der Schwächung des radikalen Flügels der Volkspartei Hlinkas und nach der Wende der Situation an der Ostfront gegen die Achsenmächte im Frühjahr 1943, begann.

Einen Anstoß für die Wiederherstellung der Tätigkeit der HG auf dem Gebiet des Pohronska-Gaues, gab der Ausbruch des Slowakischen Nationalen Aufstandes am 29. August 1944. Die neue Führung unter Otomar Kubala reaktivierte und transformierte mit der Zustimmung der Deutschen die Organisation in reguläre Streitkräfte der Slowakischen Republik, die teilweise Kompetenzen der Armee und der Gendarmerie ersetzen sollte. Die haben größtenteils nämlich die Seite gewechselt und auf die Seite der Aufständischen übergegangen. In der Mittel-Slowakei gab es in den Jahren 1944 – 1945 mehrere Kampfgruppen und eine Feldkompanie der HG.

Die Einheiten, zusätzlich zu der gemeinsame Gewährleistung der Sicherheitsdienste in der Region mit den deutschen Behörden Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst, nahmen an der repressiven Maßnahmen gegen Zivilisten, darunter auch Massenmord teil. Dieses Thema erfasst das dritte Kapitel des Buches.

Die Publikation schließt das letzte Kapitel, das sich mit kulturellen, pädagogischen, sozialen, sportlichen Aktivitäten und militärischer Ausbildung der HG auf dem Gebiet Pohronska-Gaues befasst. Das Buch bietet neue Erkenntnisse über die Geschichte der HG, entlastet von pauschalen Verurteilung, Vereinfachung und Kriminalisierung der Organisation als Ganzes. Die Monographie bietet erstmals eine vollständigste Verarbeitung der Problematik nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges.

POUŽITÉ PRAMENE A LITERATÚRA

Archívne fondy

Archív Múzea Slovenského národného povstania Banská Bystrica:

- fond VIII
- fond XII

Archív Ústavu pamäti národa Bratislava:

- fond B 9/II
- fond Krajská správa ZNB – Správa ŠtB Banská Bystrica

Slovenský národný archív Bratislava:

- fond 604 (Hlinkova garda)
- fond Národný súd
- fond Policajné riaditeľstvo v Bratislave 1920 – 1950

Štátny archív Banská Bystrica:

- fond Okresný ľudový súd v Banskej Bystrici 1945 – 1947
- fond Okresný ľudový súd v Banskej Štiavnici 1945 – 1947
- fond Okresný ľudový súd v Brezne 1945 – 1947
- fond Okresný ľudový súd v Kremnici 1945 – 1947
- fond Okresný ľudový súd v Lučenci 1945 – 1947
- fond Okresný ľudový súd v Modrom Kameni 1945 – 1947
- fond Okresný ľudový súd v Novej Bani 1945 – 1947
- fond Okresný ľudový súd v Rimavskej Sobote 1945 – 1947
- fond Okresný ľudový súd vo Zvolene 1945 – 1947
- fond Pohronska župa II. 1940 – 1945
- fond Vládny poverenec v Banskej Bystrici 1944 – 1945

Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Banská Bystrica:

- fond Mestský úrad v Banskej Bystrici 1923 – 1945
- fond Mestský úrad v Brezne 1923 – 1944
- fond Okresný úrad v Banskej Bystrici 1923 – 1945

Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Banská Štiavnica:

- fond Okresný úrad v Banskej Štiavnici 1923 – 1945

Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Kremnica:

- fond Mestský úrad v Kremnici 1923 – 1945
- fond Okresný úrad v Kremnici 1923 – 1945

- fond Okresný úrad v Novej Bani 1923 – 1945

Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Zvolen:

- fond Okresný úrad v Krupine 1923 – 1945
- fond Okresný úrad vo Zvolene 1923 – 1945

Vojenský historický archív Bratislava:

- fond 53

Periodiká

Banská Kremnica, roč. 1938

Gardista, roč. 1940 – 1942, 1944, 1945

Národné noviny, roč. 1944

Naša telovýchova, roč. 1940 – 1942

Naše Pohronie, roč. 1940 – 1942

Slovák, roč. 1926

Štiavničan, roč. 1939 – 1942

Štúrov hlas, roč. 1940, 1941, 1943

Pamätňé knihy

Pamätňá kniha mesta Zvolen, Archív Lesníckeho a drevárskeho múzea Zvolen

Pamätňá kniha obce Kremnica 1918 – 1949, Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Kremnica

Monografie

BAKA, I.: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, 322 s. ISBN 978-80-969375-9-2

BARANOVÁ, D.: *Pred bránami pekla*. Banská Bystrica : Vidas, 1996, 96 s. ISBN 80-85306-13-1

BOLFÍK, J.: *Protifašistický odboj a oslobodenie Gemera*. Martin : Osveta, 1981, 472 s.

ČAPLOVIČ, M.: *Branné organizácie v Československu 1918 – 1939 (so zreteľom na Slovensko)*.

Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2001, 202 s. ISBN 80-88842-51-4

ĐURČOVÁ, L.: *Politicko-spoločenské pomery v Kremnici v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica :

Katedra histórie FHV UMB (Diplomová práca), 82 s.

HRUBOŇ, A.: *5. poľná rota Hlinkovej gardy*. Ružomberok : Historia nostra, 2010, 102 s. ISBN 978-80-97008-02-4

KRAMER, J.: *Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918 – 1929*. Bratislava : SAV 1962, 483 s.

LUKÁČ, M. a kol.: *Krupina. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2006, 254 s. ISBN 80-89151-13-2

SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, 559 s. ISBN 978-80-89335-10-7

ŠTULRAJTEROVÁ, A., WEISS, J. a kol.: *Brezno v premenách času*. Banská Bystrica : Harmony, 2005, 255 s. ISBN 80-89151-07-8

ZEMKO, M., BYSTRICKÝ, V. (zost.): *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2004, 687 s. ISBN 80-22407-95-X

Pramenné edície a dokumenty

Československá statistika – svazek 1. Řada I., sešit 1: Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919. Praha : Státní úřad statistický, 1922, 168 s.

Československá statistika – svazek 31. Řada I., sešit 2: Volby do poslanecké sněmovny v listopadu 1925. Praha : Státní úřad statistický, 1926, 69 s.

Československá statistika – svazek 134. Řada I, sešit 5: Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935. Praha : Státní úřad statistický, 1936, 55 s.

LACKO, M. (zost.): *Proti Polsku. Odraz ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007, 255 s. ISBN 978-80-89335-00-8

LACKO, M. (zost.): *Zrod Slovenského štátu v kronikách slovenskej armády*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, 183 s. ISBN 978-80-89335-19-0

MEDRICKÝ, G.: *Minister spomína*. Bratislava : Litera, 1993, 348 s. ISBN 80-90045-64-2

Organizačný poriadok Hlinkovej gardy. Bratislava : Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy, 1941, 33 s.

PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. Bratislava : EPOCH, 1971, 704 s.

SYRNÝ, M., UHRIN, M. (zost.): *Slovensko v situačných správach okresných náčelníkov 1944 – 1945*.

Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, v tlači.

Zbierka nariadení SNR, roč. 1944

Štúdie

BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi Hlinkovou gardou a slovenskou armádou (1939 – 1941). In: *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 1, s. 110 – 122. ISSN 1335-3314

BYSTRICKÝ, J.: Vojenský príspevok Slovenska k vojnovému úsiliu nacistického Nemecka v poslednom roku druhej svetovej vojny. In: BARNOVSKÝ, M., KODAJOVÁ, D. (zost.): *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEP, 2006, s. 9 – 25. ISBN 80-88880-72-6

FREMAL, K.: Ilegálna KSS vo vzťahu k Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži v rokoch 1939 – 1943. In: ŠUCHOVÁ, X. (zost.): *Ľudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov : Universum, 2006, s. 118 – 129. ISBN 80-89046-38-X

HETÉNYI, M.: Promaďarské duchovenstvo a náboženské pomery na pozadí štátneho aparátu a maďarskej menšiny na Slovensku 1938 – 1945. In: *Studia historica Nitriensis*, roč. 12, 2005, s. 109 – 146. ISBN 80-80508-84-4

HRUBOŇ, A.: Gardistická kariéra a povojnové osudy Jozefa Nemsilu. In: HRUBOŇ, A. (zost.): *Moderné dejiny Slovenska II*. Ružomberok : Historia nostra, 2009, s. 124 – 133. ISBN 978-80-970080-1-7

HRUBOŇ, A.: Hospodárske fungovanie a logistické zabezpečenie jednotiek Hlinkovej gardy po vypuknutí Povstania (september 1944 – apríl 1945). In: *Vojenská história*, roč. 15, 2011, č. 3, s. 157 – 168. ISSN 1335-3314

HRUBOŇ, A.: K problematike ideológie slovenského národného socializmu. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých*

- historikov VIII.). Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 18 – 30. ISBN 978-80-89335-21-3
- KAMENEC, I.: Zápisnica z porady župných a okresných veliteľov Hlinkových gárd v Ružomberku 19. mája 1940. In: DANIŠ, M., NIŽŇANSKÝ, E. (zost.): *Historické štúdie : k životnému jubileu Herty Tkadlečkovej*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave Katedra všeobecných dejín, 2011, s. 11 – 25. ISBN 978-80-8127-015-4
- KÁRPÁTY, V.: Hlinkova dopravná garda. In: *Pamäť národa*, roč. 7, 2011, č. 2, s. 4 – 15. ISSN 1336-6297
- KÁRPÁTY, V.: Vývoj organizačnej štruktúry Hlinkovej gardy v rokoch 1938 – 1945. In: *Pamäť národa*, roč. 2, 2005, č. 4, s. 6 – 15. ISSN 1336-6297
- KÁRPÁTY, V.: Zákon na ochranu republiky č. 50 a niektoré formy jeho aplikácie. In: SLANČOVÁ, D., ŽARNOVSKÁ, I. (zost.): *2. študentská vedecká konferencia (Zborník príspevkov)*. Prešov : Prešovská univerzita, 2006, s. 267 – 273. ISBN 80-80685-11-8
- KORČEK, J.: Účasť nevojenských jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane východného Slovenska. In: DEÁK, L. (zost.): *Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939)*. Bratislava : Stála konferencia slovenskej inteligencie Slovakia plus, 1993, s. 34 – 46. ISBN 80-85665-19-0
- NIŽŇANSKÝ, E.: Voľby do snemu Slovenskej krajiny roku 1938. In: *Studia historica Nitriensia*, roč. 7, 1998, s. 163 – 202. ISBN 978-80-8050-227-0
- ORAVCOVÁ, J.: Osudy banskobystrických židov v rokoch 1939 – 1942. In: *Historické rozhľady*, roč. 1, 2004, s. 145 – 162. ISBN 80-89034-63-2
- PODOLEC, O.: Snem Slovenskej republiky a Povstanie. In: PEKNÍK, M. (zost.): *Slovenské národné povstanie 1944: Súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Ústav politických vied SAV – Veda, 2009, s. 115 – 129. ISBN 978-80-224-1090-8
- SCHVARC, M.: Heimatschutz – medzi realitou a ilúziou (Organizácia a formovanie nemeckej domobrany). In: LACKO, M. (zost.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov (Povstanie roku 1944)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 301 – 325. ISBN 80-89034-75-6
- SUŠKO, L.: Hlinkova garda od svojho vzniku až po salzburské rokovania (1938 – 1940). In: *Zborník Múzea SNP*, roč. 2, 1969, s. 166 – 259.
- UHRIN, M.: K problematike výbroje Slovenskej armády – Domobrany v rokoch 1944 – 1945. In: KOVÁČOVÁ, V. a kol.: *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 45 – 73. ISBN 978-80-970238-9-8
- UHRIN, M.: Výzbroj Hlinkovej gardy v marci 1939. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (zost.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.)*. Prešov : Universum, 2007, s. 342 – 352. ISBN 978-80-8068-669-7
- UHRIN, M., MIČEV, S.: Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku. In: ČAPLOVIČ, M., STANOVÁ, M. a kol.: *Slovensko v dejinách 20. storočia (Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam: k 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc.)*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, s. 231 – 249. ISBN 978-80-970434-1-4

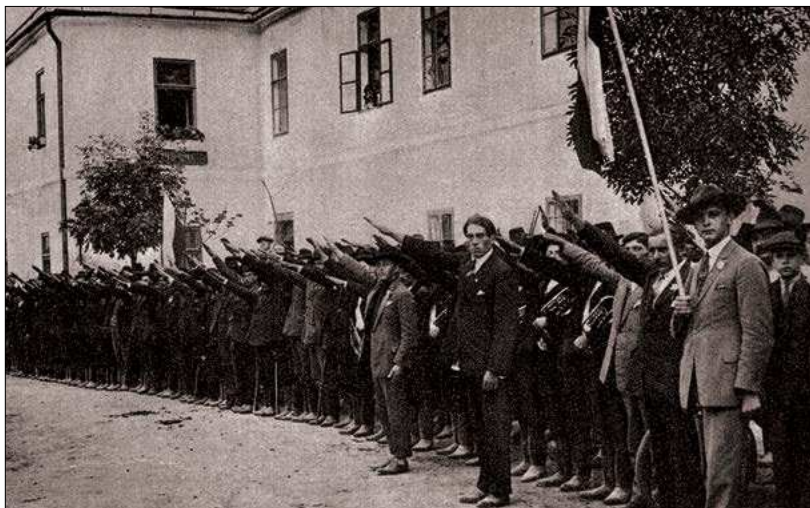
Dobová literatúra

9. – 14. marec 1939 a Modrý Kameň. Modrý Kameň : Okresná organizácia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, 1940, 55 s.
- ČULEN, K.: *Česi a Slováci v štátnych službách ČSR*. Bratislava : Vedecký ústav pre zahraničných Slovákov, 1944, 215 s.
- ONDREJOV-MISTRÍK, E. a kol.: *Hlinkova dopravná garda – vznik a práca*. Bratislava : Hlinkova dopravná garda, 1940, nepaginované.
- SLIACAN, J.: *Krupina*. Krupina : Mesto Krupina, 1944, 145 s.
- STRIEŽENEC, R.: *Stráž na východe*. Bratislava : Vlastným nákladom, 1939, 183 s.
- TUKA, V.: *Rodobranecký katechizmus*. Bratislava : Ústredie Rodobrany, 1928, nepaginované.

Internet

- www.dolnatrnavka.sk
- www.upn.gov.sk

PRÍLOHY

Posviacka rodobraneckej zástavy v Žarnovici v septembri 1926. Ako vidno zo záberu, rodobranci sa v mnohom inšpirovali od talianskych fašistov. Na fotografii vztýčenou pravicou salutuje aj mladý Alexander Mach (Zdroj: *Nový svet*)

Aktivítam Rodobrany venovala na svojich stránkach veľkú pozornosť aj ľudácka tlač (Zdroj: *Slovák*)

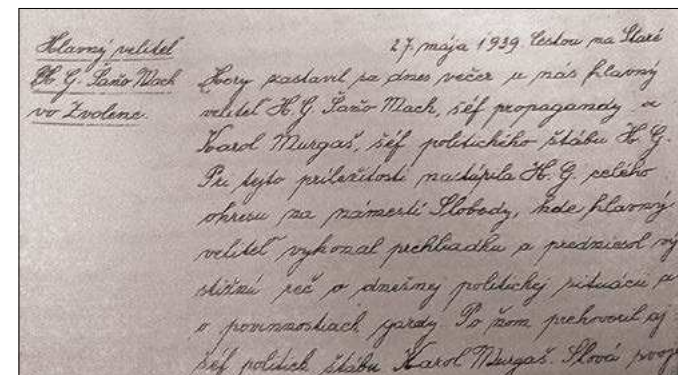
Symbolický príchod novej éry? Gardista vztýčuje vlajku s hákovým krížom na meštiansky dom vo Zvolene (Zdroj: A LDM Zvolen)

Gardisti strážia ulice Zvolena počas marcových a aprílových dní roku 1939. Vyzbrojení sú československými puškami vz. 24. (Zdroj: A LDM Zvolen)

Prísaha gardistov z Pohronia (Zdroj: BOHÚŇ, E., BEŽO, G.: *Hlinkova garda a slovenská revolúcia*. Bratislava 1940)

Vrcholoví funkcionári HG pravidelne navštevovali mestá na celom Slovensku. Zápis o návšteve Alexandra Macha vo zvolenskej mestskej kronike z 27. mája 1939 (Zdroj: A LDM Zvolen)

Do zbierky na zlatý poklad Slovenskej republiky sa na jeseň 1939 zapojili mnohé miestne veliteľstvá HG (Zdroj: *Naše Pohronie*)

HG vo Zvolene (Zdroj: A LDM Zvolen)

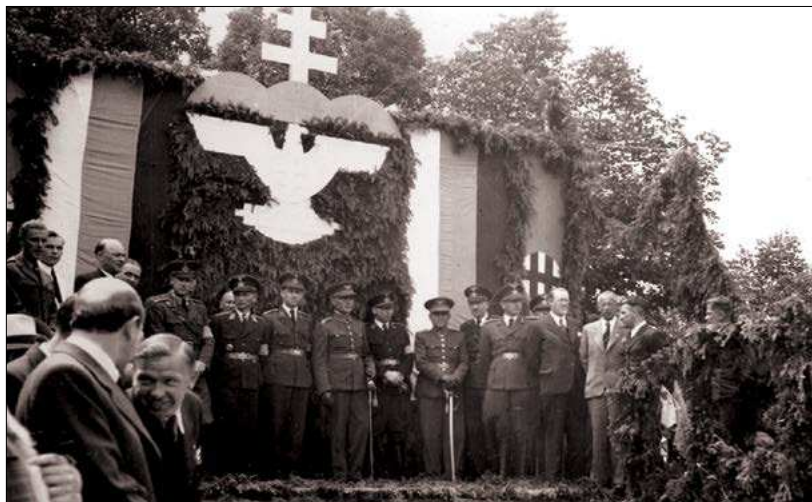
Defilé gardistov na Námestí Andreja Hlinku v Banskej Bystrici (Zdroj: A MSNP Banská Bystrica)

HG v Brezne (Zdroj: Archív P. Mičianika)

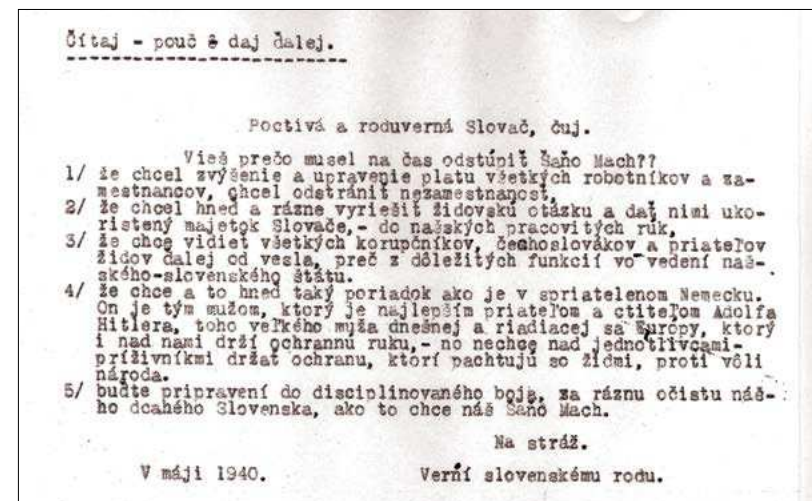
Účasť krojovaných gardistov na manifestáciách nebola v prvých rokoch samostatnosti žiadnou raritou (Zdroj: Archív M. Uhrina)

Tribúna s čestnými hosťami počas prísahy HDG vo Zvolene 9. júla 1939 (Zdroj: A LDM Zvolen)

Župný zjazd HG v Banskej Bystrici (Zdroj: BOHÚŇ, E., BEŽO, G.: *Hlinkova garda a slovenská revolúcia*. Bratislava 1940)

Leták rozširovaný Machovými stúpcami v radoch HG po jeho odvolaní v máji 1940 (Zdroj: ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen)

Alexander Mach na návšteve Novej Bane v čase, keď bola HG na vrchole moci (Zdroj: ŠA Banská Bystrica)

OKRESNÉ VELITELSTVO HLINKOVEJ GARDY
 HVIEZDOSLAVOVA I (Legiobanka) **ZVOLEN** TELEFON 102

C.č. 4211/1940. Vo Zvolene dňa 16. mája 1940.

Vec: Organizovaný bojkot zábavy,
 poriadanej HG v Očovej-zdrav.
 konania zábav.
 Odpoveď na č. _____

Prílohy: _____

Okresnému úradu
 vo Zvolene.

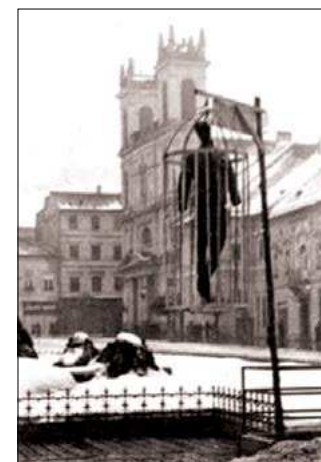
Miestne veliteľstvo HG v Očovej hlásilo tunaj-
 šiemu veliteľstvu prípisom zo dňa 15. mája 1940 č. j. 79/1940 toto:
 "Hlásim, že 13. mája t. r. poriadala HG v Očovej pre mládež
 zábavu, ktorej sa nezúčastnila ani jedna osoba. Bojkotovanie tejto
 zábavy bolo zo strany mládeže predom organizované".
 V dôsledku uvedeného hlásenia prosím tamojší úrad
 poveriť šandársku stanicu v Očovej, aby túto vec vyšetrila a
 podala tunajšiemu veliteľstvu správu o výsledku vyšetrovania.
 Zároveň žiadam, aby okresný úrad t. č. nechal žiadne povolenie
 pre poriadanie akýchkoľvek zábav v Očovej. Keď jednotlivci
 vedia ignorovať, ba priamo hať podniky HG, nie je preto vhodné, aby
 sa v tej istej obci konali iné zábavné podniky činiteľov, ktorí
 prácu HG hatia.

Na stráž
 HLINKOVÁ GARDY
 ZVOLEN
 J. Korbáčik
 zást. veliteľ.

Akcie organizované gardistami sa nie vždy stretli so želanou odozvou... (Zdroj: ŠA Banská Bystrica, pob. Zvolen)

Antisemitské prejavy sa z roka na rok stupňovali aj na strednom Slovensku. HG zaujímala v protižidovských akciách popredné miesto. (Zdroj: A LDM Zvolen)

„Bieli Židia, pozor!“. Figurína vystavená gardistami v januári 1941 v Banskej Bystrici na výstrahu ľuďom, ktorí sa pokúšali napomáhať pernasledovaným spoluobčanom (Zdroj: Archív autora)

HLAVNÉ VELITELSTVO HG
 ČÍSLO: 1901/II. odd. 1943. V BRATISLAVE DŇA 17. marca 1943.
 VEC: Ladislav Kaufer, Žid z Novej Bani - hlásenie.
 K VÁŠMU ČÍS.:
 PRÍLOH:

Ministerstvo vnútra, odd. 14.,
 Bratislava.

Z Novej Bani nám oznámujú, že Židia tamojšieho okresu vraj majú tušenie, že Hlinkova garda uribí s nimi nejaký radikálny poriadok mimo zákona. Odkiaľ berú tieto správy, nedalo sa zistiť. Tu treba upozorniť na figel Ladislava Kaufera Žida v Novej Bani. Tento Žid sa zachránil pred odtransportovaním tým, že ho vzal pod ochranu aržec František Limbark, slatník a ako ochranku žiadal si ho ponechať, lebo vraj toho času niet odborníkov-slatníkov aržecov. Teraz vyjásia sa dostať von z pod ustanovenia § 1. Žid. kodexu tým, že naviedol otca, aby podal obžaloba na Krajskom súde o odznenie manželského pôvodu na tom základe, že ho splodil akýsi aržec a preto on by mal byť v skutočnosti miešancom. Menovaný na základe tejto podotázky na Ministerstvo vnútra 14. odd., aby mu bolo vydané potvrdenie o tom, že nie je Židom, ale miešancom podľa lit. a./ § 2. Žid. kodexu. Podľa nezaručenej správy vraj Ministerstvo vnútra je mu vraj ochotné vec prajne vybaviť na zakročení istej vplyvnej osoby. Ďalej menovaný Žid sa vyjadril, že jeho žiadosť bude určite kladne vybavená. Nie je možné veriť, že by Ministerstvo vnútra bolo ochotné podobnú figlu podporovať a pozeráť sa na túto vec, ako na oprávnenú. Konečne, keď menovaný sa necítil Židom, mohol jeho otec pred 20 rokmi podobnú žalobu podať, potažne menovaný Žid mohol dávno so svätou Židovskou cirkvou vystúpiť. Pravda sa oných slatných žias Židovských nebolo to potrebné.

Zaslana na vedomie a úradné upotrebenie.

Na stráž!
 Šéf úradu HVHG
 František M á l e k.

Židia sa gardistického radikalizmu obávali i v čase, keď boli deportácie pozastavené. (Zdroj: A LDM Zvolen)

49.
 P.T.
 VELITELSTVO 2. Odd. 54/45
 HLINKOVEJ GARDY
 ZVOLEN.

POKLADÁM SI ZA POVINOSŤ OZNÁMIŤ VÁM, ŽE ĽUDIA KTORÍ ORGANIZOVALI PUČ VO ZVOLENE SA TU SKRÝVAJÚ. TO SÚ: DR. WITTMAN A JEHO BRAT BÉLA WITTMAN, BRYNDZIAR. MALI SME MOŽNOSŤ POZOROVAŤ, ŽE CELE ZATÝKANIE SA VIEDLO ZA PUČU Z WITTMANOVEJ BRYNDZIARNE A ŽE NA ČELE STÁL PRAVE BRYNDZIAR WITTMAN A DRUHÝ DR. WITTMANN PREPOŽIČAL SVOJ DOM VO LÁKEMU SÚDU POVSTALCOV KDE SA SCHÁDZALI POPREDNÍ ČINITELIA POVSTALECKÝA SUDILÍ UVEDOMELÝCH SLOVÁKOV. TÍTO ĽUDIA SÚ EŠTE TU!!! A NEUVERITEĽNÉ ŽE ICH UKRÝVAJÚ ĽUDIA O KTORÝCH SI MYSLÍTE ŽE SÚ PRAVÍ SLOVÁCI. SKRÝVAJÚ ICH FINKOVCI. NACHADZAJÚ SA U FINKU VKŮTE U VTÁČIARA DRELEMERAFINKU PRI HNOJISKU, MAJÚ SPRÁVENÝ BUNKER.

ZAJSTE SA POSTARATE O TO, ABY TÍTO ĽUDIA NE STALI TA KDE PRAVOM PATRIA!!!

NA STRÁŽ!

SPOLUPRÁCOVNÍK

Denuncianstvo v období prvej Slovenskej republiky prekvitalo aj po potlačení Povstania. Udanie anonymného občana, ktorý POHG Zvolen udal miesto úkrytu židovskej rodiny Wittmannovcov. (Zdroj: ŠA Banská Bystrica)

Volejbalové družstvo HG Banská Bystrica. Zľava Caban, Žiljak, Jakubovie, Plech, Bízik a Kostomlatský (Zdroj: *Naša telovýchova*)

Reprezentanti HG vo všeobecnom telocviku v príprave na stretnutie s Ostmarkom (Zdroj: *Naša telovýchova*)

Nástup cvičencov na záverečnú hromadnú zostavu počas celoštátnych športových pretekov HG vo Zvolene roku 1942 (Zdroj: *Naša telovýchova*)

Štart štafety gardistických družstiev na I. lyžiarskych majstrovstvách HG a HM vo februári 1941 (Zdroj: *Naša telovýchova*)

Víťazná štafeta HG Banská Bystrica na 3x10 km v zložení Novák, Králik, Cimernan (Zdroj: *Naša telovýchova*)

Víťaz v behu na 18 km na II. majstrovstvách HG a HM v lyžovaní na Štrbskom Plese M. Cimernan z HG Banská Bystrica (Zdroj: *Naša telovýchova*)